Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Stratejik Liderliği Işığında

İKİNCİ BAHARI YAŞAMA PROGRAMI RAPORU

Emekli Yurttaşların Yaşam Kalitesini Yükseltmeye Yönelik Doğu Anadolu Bölgesi Pilot Proje Çalışma Alanı İçin Stratejik Öneriler

Temmuz 2025

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Stratejik Liderliği Işığında

İKİNCİ BAHARI YAŞAMA PROGRAMI RAPORU

Emekli Yurttaşların Yaşam Kalitesini Yükseltmeye Yönelik Doğu Anadolu Bölgesi Pilot Proje Çalışma Alanı İçin Stratejik Öneriler

Copyright © Memur ve Emekli Sendikaları Konfederasyonu (MESK) Yayınları.

Temmuz 2025, Ankara.

Tüm hakları MESK'e aittir. Kurumun izni alınmadan kısmen veya tamamen çoğaltılması veya farklı biçimlere çevrilmesi yapılamaz.

Yayın No: 2025/07-1.

İTHAF

Asil ve Kadim Türk ulusuna ve Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün aziz hatırasına

ÖNSÖZ

Memur ve Emekli Sendikaları Konfederasyonu (MESK) olarak, temel misyonumuz, başta sayıları ***17 milyona*** yaklaşan emektar üyelerimiz olmak üzere tüm Türk halkının yaşam kalitesini artırmak, güçlendirmek, sürdürülebilir kılmak ve korumaktır.

MESK bu bağlamda *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün liderliğinde başlatmış olduğu sosyal devlet ilke ve değerleri doğrultusunda, üyelerimizin karşılaştıkları her türlü sorunların çözümüne yönelik faaliyetlerin yürütülmesini ulusal bir görev kabul etmektedir. Ayrıca yurttaşlarımızın emeklilik döneminde karşılaştıkları tüm zorlukları ve sıkıntıları bertaraf etmeyi ve her türlü haklarını etkili bir şekilde savunarak, adil ve hak temelli kaliteli bir yaşam ortamının oluşturulmasına katkıda bulunmayı da hedeflemektedir.

MESK aynı zamanda ulusal düzeyde geniş bir toplumsal kitleyi temsil etmenin yanı sıra, üstlendiği sorumluluğun bilincinde olarak tüm Türklerin haklarının korunması, kollanması ve çözüm önerilerinin geliştirmesi bağlamında da çalışmalarını ve faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdürmektedir.

MESK'in temel vizyon ve misyonuna bağlı olarak sıralı yayınlarından birisi olan bu rapor; ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği ışığında emekli yurttaşların ikinci baharı yaşama programı çerçevesinde yaşam kalitelerini yükseltmeye yönelik stratejik proje önerilerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır***. Bu bağlamda, *gereksinimlerin amansızlığından hareket edilerek*, bir an önce önlem alınıp uygulanması gerekli stratejik öngörüler ve eylemler sunulmuştur.

MESK öncülüğünde yapılan bu stratejik raporun Türkiye Cumhuriyeti devletine ve tüm emekli yurttaşlarımıza yararlı olması dileği ile ***kutsal liderimizi*** bir kez daha özlem, sevgi ve gururla anarak; manevi huzurunda saygı ile eğiliyoruz.

Musa KOCAMAN

MESK Genel Başkanı

İÇİNDEKİLER

İTHAF **3**

ÖNSÖZ **4**

İÇİNDEKİLER **5**

1. GİRİŞ **9**

2. DOĞU ANADOLU BÖLGESİ **14**

2.1 Doğu Anadolu Bölgesi Coğrafyası **16**

2.2 Doğu Anadolu Bölgesi İklimi **18**

2.3 Doğu Anadolu Bölgesi Bitki Örtüsü **19**

2.4 Doğu Anadolu Bölgesi Akarsuları **20**

2.5 Doğu Anadolu Bölgesi Yeraltı Zenginlikleri **23**

2.6 Doğu Anadolu Bölgesi Nüfus Durumu **24**

2.7 Doğu Anadolu Bölgesi'nde Kentleşme ve Kentsel Gelişim **28**

2.8 Doğu Anadolu Bölgesi'nin Tarım Sektörü Durumu **30**

2.8.1 Doğu Anadolu Bölgesi'nin Bitkisel Tarım Sektörü **31**

2.8.2 Doğu Anadolu Bölgesi'nin Hayvansal Tarım Sektörü **32**

2.8.3 Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ormansal Tarım Sektörü **33**

2.9 Doğu Anadolu Bölgesi'nin Sanayi Sektörü Durumu **34**

2.10 Doğu Anadolu Bölgesi'nin Hizmet Sektörü Durumu **35**

3. SOSYAL DEVLET ÖRGÜTÜ YÖNETİMİ ANLAYIŞI 36

3.1 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı **37**

3.1.1 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Yetki, Görev ve Sorumlulukları **40**

3.1.2 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Genel Örgütsel Yapısı **41**

3.1.3 Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı (SGK) **41**

3.1.4 Emeklilik Hizmetleri Genel Müdürlüğü **43**

3.2 Sosyal Güvenlik **44**

3.3 Sosyal Güvenlik Sistemi **45**

3.3.1 Sigorta Kavramı **49**

3.3.2 Sigortalılık Süresi **52**

3.3.3 Kök Maaş ve En Düşük Emekli Maaşı Kavramları **53**

4. EMEKLİLİK KAVRAMI 54

4.1 Yaşam Süresi **55**

4.2 Yaşlılık **57**

4.3 Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yaşlanma Vizyon Belgesi **60**

4.4 Emeklilik **62**

4.5 Emeklilik Yaşı **63**

4.6 Türkiye Emeklilik Haritası **65**

4.7 Türkiye'de Emeklilik Sistemi **66**

4.8 Emekli Sistemi ve Sivil Toplum Örgütleri 69

4.9 Küresel Emeklilik Endeksi ve Türkiye 70

5. EMEKLİ YURTTAŞLARIN GENEL SORUNLARI, TALEPLERİ VE BEKLENTİLERİ 74

5.1 Emeklilikte Ekonomisel Sorunlar, Talepler ve Beklentiler **76**

5.1.1 Emekli Aylıkları Düzeyinde Görülen Adaletsizlik **78**

5.1.2 Emekli Aylıklarını Olumsuz Etkileyen Yüksek Enflasyon **79**

5.1.3 Emeklilikte Yaşa Takılanlar (EYT) Yeniden Düzenlenmesi **80**

5.1.4 Çalışan Emekli! **80**

5.1.5 Emekli Aylığı Gelirinden Sefalet Gelirine **81**

5.1.6 Emekliler Arasında Görülen Gelir Eşitsizliği **81**

5.2 Emeklilikte Toplumsal Sorunlar, Talepler ve Beklentiler **82**

5.2.1 Sağlıklı Emeklilik Yaklaşımı **83**

5.2.2 Barınma Desteği ve Konut Sahipliği **83**

5.2.3 Sağlıklı Gıda Yardımı **84**

5.2.4 Çeyiz Yardımı **84**

5.2.4 Emeklilik Hazırlığı ve Eylem Planı **84**

5.2.5 Sosyal Destek **85**

5.3 Emeklilikte Ruhsal Sorunlar, Talepler ve Beklentiler **86**

5.3.1 Emeklilik Uyum Çalışması **88**

5.3.2 Yaşam Kalitesi Etkenleri **89**

5.3.3 Depresyon Tehlikesi 89

5.3.4 Gelecek Kaygısı 90

5.4 Örgütsel, Yönetimsel ve Yasal Sorunlar, Talepler ve Beklentiler 91

5.4.1 Eşit Çalışmaya Eşit Emeklilik 91

5.4.2 Ulufe Anlayışı..... 91

6. ETKİN EMEKLİLİK POLİTİKASI YAKLAŞIMI VE EMEKLİLİK DÖNEMİ PLANLAMASI 93

7. EMEKLİLERİN İKİNCİ BAHAR PROGRAMI PROJESİ 97

7.1 Emekli Konut Programı: Bedelsiz Emekli Köy Evleri **99**

7.2 Emekli Ek Gelir Programı: Gönüllü Ekonomisel Üretim **108**

7.2.1 Emekli Ek Gelir Programı: Gönüllü Tarımsal Üretim **110**

7.2.2 Emekli Ek Gelir Programı: Gönüllü Sanayisel Üretim **117**

7.2.3 Emekli Ek Gelir Programı: Gönüllü Sanatsal Üretim **118**

7.3 Emekli Üretim Programı: Emekli Üreticileri Destekleme ve Geliştirme Kooperatifi (EDESKOP) **120**

7.4 Emekli Eğitim Programı: Emeklilere Yönelik İkinci Eğitim Çalışması **122**

7.5 Emekli Kırsal Sağlık Programı: Ücretsiz ve Kolay Sağlığa Ulaşım **123**

7.6 Emekli Kırsal Ulaşım Programı: Ücretsiz ve Kolay Ulaşım **124**

SONUÇ VE ÖNERİLER 125

KAYNAKÇA..... 129

1. GİRİŞ

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesinden biri olup, doğuda Ağrı Dağı'ndan, batıda Uzun Yaylaya, kuzeyde Doğu Karadeniz Sıradağlarının iç sınırlarından, güneyde Güneydoğu Toroslarına kadar uzanır. Bir üçgeni andıran bölge yaklaşık 165.000 km^2'lik yüzölçümüyle ***Türkiye'nin en büyük coğrafi*** bölgesidir. Türkiye yüzölçümünün yaklaşık %21'ini kapsamaktadır. Bununla birlikte sadece ***6 milyonluk bir nüfusa*** ev sahipliği yapan Bölge, Türkiye'nin en az nüfus yoğunluğunun gözlemlendiği bir alan olarak dikkati çekmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi, aynı zamanda, birey ve toplum yaşamını önemli bir şekilde etkileyen doğal çevre unsurlarının varlığına bağlı olarak, çeşitli toplumsal ve ekonomisel göstergeler bakımından Türkiye'nin *göreceli* az gelişmiş bir bölgesi olarak da öne çıkmaktadır. Gerçi günümüzde Türkiye kalkınma konusunda dünyanın en ciddi sorunları yaşayan ülkelerinden biridir. Çeşitli sektörlerdeki dengesiz kalkınma çabaları yanında, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması yönündeki çabalara rağmen, kalkınmışlık sorunu halen güncel bir konu olarak yerini korumaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesinin kalkınması için uygulanan sosyal ve ekonomisel politikaların ve sağlanan çeşitli teşviklerin, *halen*, bölgenin kalkınmasına yeterli katkı sağlamadığı, bölge ile ülkenin batı kesimi arasındaki gelişmişlik farkının gittikçe derinleştiği de görülmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile birlikte, toplumsal ve ekonomisel gelişmişlik bakımından Türkiye'nin en az gelişmiş bölgeleri olma özelliklerini hep korumuştur. Bölgesel eşitsizliği en derinden yaşayan ülkeler arasında yer alan Türkiye, bu sorunu, Doğu-Güneydoğu sorunu olarak hem ekonomisel, hem toplumsal, hem de siyasal boyutları ile yaşamaktadır. Bu anlamda, her geçen yıl, bölgelerarasındaki eşitsizlikler makasının daralmadığı, aksine giderek daha da büyüdüğü görülmektedir. Gerek doğal gerekse toplumsal düzeyde görülen bölgelerarası eşitsizlikler, bütün ekonomilerde dengeli bir kalkınma sürecinin önündeki temel bir sorundur. Dolayısıyla, ulusal, sürdürülebilir bir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için bölgelerarası eşitsizliklerin en asgariye indirilmesi kaçınılmaz olmaktadır (Ökten, 2007: 11).

Doğu Anadolu Bölgesinin halihazırda maruz kaldığı bu sorun, aynı zamanda tüm ülkeyi de etkilemektedir. Nitekim bölgeler arasındaki toplumsal ve ekonomisel dengesizlikler, geniş anlamda bölgeler arasında ekonomisel, demografik ve toplumsal göstergeler bakımından farklılıkların olmasından kaynaklanmaktadır. Bütün bu farklılıkların ortaya çıkardığı sonuçlar bölgeler arasında gelir dağılımının

farklılaşmasına neden olmakta ve ***yoksulluğu*** doğrudan etkilemektedir. Öte taraftan ulusal kalkınmanın önündeki temel bir engel olarak yarattığı toplumsal, ekonomisel, siyasal ve kültürel sorunlar bütün ülkeyi etkilemektedir (Ökten, 2007: 11).

Doğu Anadolu Bölgesinde görülen *gelişmişlik farkı* açık bir şekilde göze çarpmakta ve Bölge yaşamını çok olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Nitekim bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları bir taraftan göçü tetiklerken diğer taraftan ülkenin birçok kaynağının hak ettiği değeri alamamasına; dolayısıyla ***yoksulluğun*** belirli bölgelerde yaygınlaşmasına ve yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Güven (2024: 89)'in bilimsel çalışması kapsamında elde edilen bulgulara göre; ekonomisel gelişim sürecinde önemli düzeyde rol oynayan *beşeri sermaye*, *girişimcilik*, *ihracat* ve *nüfus dağılımı* bakımından Türkiye'nin bölgeleri arasında yüksek düzeyde farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklara güvenlik ile alt ve üstyapı sorunları eklenince bölgeler arasında başta *ekonomisel* olmak üzere önemli düzeyde gelişmişlik farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Kamu hizmetlerinin ülke genelinde aynı standart ve çeşitlilikte sunulamamasının sonucu olarak başta iyi eğitimli kesim olmak üzere insanlar, kamu hizmetlerine erişim açısından daha iyi olanaklar sunan büyükşehirlere göç etmektedirler. Bu durum göç veren bölgelerde nitelikli insan kaynağının azalması ve nüfus yoğunluğunun düşmesi sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle girişimciliğin gelişebilmesi için gerekli olan ekosistem oluşamamakta ve bir kısır döngü meydana gelmektedir. Bu kısır döngüyü engellemek için ilk olarak yapılması gereken, dengesiz nüfus dağılımına neden olan göçü durdurmaktır. Dolayısıyla yaşam standartları bağlamında bölgeler arasında görülen eşitsizliklerin giderilmesi ve kamu hizmetlerinin ülke genelinde standartlaştırılması gerekmektedir. Bu bağlamda, özellikle ekonomisel değer üretme açısından bölgeler arası eşitsizlikleri azaltmak için her bölgenin beşeri sermayesinin korunması ve geliştirilmesi elzemdir. Dolayısıyla günümüz insanının talep ettiği gençlik merkezleri, çok amaçlı spor salonları, mesire alanları, diğer önemli sosyal donatılar gibi alt ve üstyapının az gelişmiş bölgelerde ivedilikle tamamlanması gerekmektedir. Aksi takdirde bu bölgelerdeki nüfus ve beşeri sermaye kaybı devam edecektir. Ayrıca beşeri sermayenin gelişimi için gereksinim duyulan bilim ve sanat atölyeleri, teknoloji sınıfları gibi yatırımlarla eğitim altyapısının güçlendirilmesi ve eğitim faaliyetlerindeki çeşitliliğin tüm bölgelerde yaygınlaştırılması gerekmektedir. Girişimciliğin az gelişmiş bölgelerde kuluçka merkezleri, teknoloji transfer ofisleri gibi yeni ve daha güçlü düzeneklerle teşvik edilmesi yüksek düzeyde önem arz etmektedir. Kırsal nüfusun yoğun olduğu bölgelerde başta hayvancılık tarımı olmak üzere tarım sektörü önemli bir potansiyel sunmaktadır. Tarıma elverişli ve atıl durumda bulunan kamu arazilerinin ekonomiye kazandırılması son derece önemlidir. Gerek sektörün rekabet gücünün artırılması için gereksinim duyduğu nitelikli insan kaynağının karşılanması gerekse yeni istihdam olanakları yaratılması açısından girişimcilik bu alanda mutlaka güçlü bir şekilde

teşvik edilmelidir. Çünkü tarımsal faaliyetlerdeki verimlilik artışı kırsalda kişi başına düşen gelirin artırılmasında önemli bir role sahiptir. Bunun yanında *yöresel ürünler* ve *doğal kaynaklar* da son derece önemli bir rol oynama potansiyeline sahiptirler. Zira yöresel ve doğal kaynaklara dayalı ürün imalatının, hammadde tedarikinden ürünün imal edilip paketlenmesine kadar süren zincir boyunca üretilen tüm katma değer kendi bölgesinde kalmakta ve bir taraftan kırsalda yaşayıp hammadde üreten kesimin gelirini artırırken diğer taraftan markalaşma süreciyle birlikte artan talebi karşılamak için girişimciliği tetiklemektedir. Girişimciliğin düşük gelirli bölgelerde yaygınlaşmasıyla birlikte bu bölgelerden yapılan ihracat da artış gösterecektir. Bu durum, hem nitelikli insan kaynağı için yeni istihdam olanaklarının artmasına hem de yeni yatırımların yapılması sürecine ivme kazandırılmasına katkı sunacaktır. Ayrıca ihracat artışı, kaynakların daha verimli kullanılmasını ve hizmetler sektörünün gelişmesini beraberinde getireceği öngörülmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi, özetlemek gerekirse, Türkiye'nin önemli bir coğrafyasını kaplamasına rağmen birçok toplumsal ve ekonomisel sorun ile baş başa kalmıştır, bölge adeta ıssızdır, ayrıca çevresel sorunlar ile de sürekli yüz yüze gelmektedir. Öte yandan, tıpkı Bölge sorunları gibi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ***emekli*** yurttaşları da ömürlerinin geri kalan kısımlarını mutlu ve mesut bir şekilde sürdürememenin endişesi ile sorunlu ve mutsuz bir şekilde yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır.

Emeklilik, bireyin yaşam içerisindeki önemli değişim dönemlerinden biridir ve sıklıkla yaşlıların karşılaştığı ilk büyük değişimdir. Emekli olan kişi öncelikle gelir kaybına uğramakta, bunun yanı sıra toplumsal rol ve yetkileri de değişmektedir. Nitekim, emeklilikle birlikte yaşanan bu kayıplara uyum sağlayamayan bireyler, kendilerini değersiz, önemsiz, yalnız, boşlukta ve çaresiz hissedebilirler. Ömürlerinin geri kalanını planlamakta güçlük çekebilirler. Yakınlarına yük oldukları hissine kapılır ve bazen de onlara karşı öfkeli tavırlar sergileyebilirler. Oysa emeklilikle birlikte ortaya çıkan güçlü duygular tanınıp bu yeni duruma uyum sağlandığında, emeklilik bireyin kişisel gelişimini ve yaşama yeni bir bakış açısı, *ikinci bahar* getirebilmesini sağlayacaktır.

Emeklilerin durumu, talep ve beklentileri ise bununla birlikte arzu edilen düzeyde bulunmamaktadır. Günümüzde emeklilerin birçoğu yaşamlarından memnun değildir, mutsuz bir şekilde yaşam sürmektedir. Çünkü emekli yurttaş, gelişen süreç içinde yoksullaştırılmış, zamanla yoksullaşmıştır; yani şu an yoksuldur. Türkiye'de gerek emeklilik sisteminden gerekse başka nedenlerden dolayı emekli ve hak sahibi yurttaşlar, yoksullukla birlikte çözüm bekleyen birçok sorun ile baş başa kalmıştır. Bunun en önemli nedenleri arasında ekonomisel olarak yeterli bir gelire sahip olamamalarından kaynaklanmaktadır. Gelir düzeylerinin çok düşük düzeyde

seyretmesi, diğer yandan en temel gereksinim olan barınma ve gıda maliyetlerinde görülen sürekli fiyat artışları emeklileri gerçekten çok zor durumda bırakmaktadır, sefalete sürüklemektedir. Öyle ki, emekli yurttaşların bazıları emekli olduktan sonra yeterli ve dengeli beslenememeleri yüzünden erken vakitte yaşamlarını yitirmektedir. Halbuki Türkiye'nin kalkınmasında, büyümesinde ve gelişmesinde emeği olan emekli yurttaşlar, toplumsal hafızanın ve üretim kültürünün adeta kutsal taşıyıcılarıdır. Bu nedenle emeklilik yalnızca bir yaş dönemi değil, onurlu bir yaşam hakkının da devamıdır.

Emeklilerin bu bağlamda en önemli gider kalemlerinden birisi olan ve emekli gelirlerinin neredeyse büyük bölümünü yutan ***barınma*** maliyetlerinin en aza indirilmesi veya bertaraf edilmesi, çözülmesi gerekli öncelikli konular arasında yer almaktadır. Çünkü günümüzde emekli yurttaşların genel bir yakınma konusu barınma olanaklarının olmaması, insancıl ve sağlıklı olmayan konutlara dahi yüksek kira ödemeleri, kira giderleri nedeniyle yoksullaşmaları, zaruri gereksinimlerini dahi karşılayamamaları ön plana çıkmaktadır.

Emekli yurttaşların, öte yandan, yurt genelinde yaşadıkları iller göz önüne alındığında Batı bölgelerinde yer alan 10 şehirde ikamet ettikleri, İstanbul'un ise %20 ile yani 3,5 milyona yakın emekli yurttaşı bünyesinde barındırmakla ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye'deki emekli yurttaşların bu bağlamda büyük çoğunluğu İstanbul'da ikamet etmektedir.

Emekli yurttaşların İstanbul'da ikamet etmeleri, emekliler açısından birçok sosyo-ekonomisel sorunları da beraberinde getirmektedir. Öncelikle İstanbul 19 milyona yaklaşan nüfusu ile bir büyükşehirdir. Büyükşehrin tüm karmaşasını da taşımaktadır. Ev fiyatları ve kiralar çok yüksek, trafik büyük sorundur, sosyal donatılar oldukça kısıtlı, ulaşım adeta bir çile şeklinde yaşanmaktadır. Kaldı ki gıda fiyatları da diğer illere göre oldukça yüksektir. Hizmet sektöründen kaynaklanan ürünler de diğer bölgeler ile karşılaştırıldığında hayli yüksek düzeyde seyretmektedir. Kısacası İstanbul'da yaşam zaten pahalıdır, aynı zamanda meşakkatlidir. Bu zorluk emekliler açısından daha da vahim bir durum arz etmektedir.

Emekli yurttaşlar ile birlikte, son zamanlarda artan enflasyon ve ağırlaşan yaşam koşulları toplumun her kesimini etkiler olmuştur. Artan konut ve kira fiyatları da yaşanan enflasyondan payını fazlasıyla almıştır. Nitekim, fahiş kira artışları büyük kentlerde barınma krizine yol açarak; kira ödemek zorunda olan emeklileri *kronik yoksulluk* riskiyle karşı karşıya getirmiştir (Akalın, 2024: 1237).

Emekli yurttaşların yaşadıkları diğer Batı bölgelerinde de durum benzer özellikler taşımaktadır. Emekli yurttaşların kalabalık ve geçim zorluğu yaşadıkları bu bölgeler

aynı zamanda *sosyal yönden* de sıkıntılar taşımaktadır. Çünkü büyükşehirlerde akrabalık, yakın arkadaşlık, komşuluk gibi geleneksel adetler zaman içinde zayıflamış, kısmen bertaraf olmuştur. Emeklilerin yüz yüze kalmış olduğu veya onları bekleyen sorunların başında *yalnız yaşam* gelmektedir; emekliler kendilerini yalnız hissetmektedirler. Doğal olarak bu durum emekli yurttaşların yaşam kalitesini önemli oranda zayıflatmaktadır.

Emekli yurttaşların en temel sorunlarının başında gelen *ekonomisel geçim derdini bertaraf etmek ve konforlu barınmaya yönelik köy evleri ve yaşam alanları yaratmak için bir model geliştirmek*, bu raporun temel amacını oluşturmaktadır. Emekli yurttaşlara özellikle Doğu Anadolu'nun uygun şehirlerinde gerekli olan tüm altyapı olanaklarını sağladıktan sonra, ***bedelsiz emekli köy evlerinin*** tahsis edilmesi ise temel hedef olarak belirlenmiştir. Bu vesile ile emeklilerin sadece sosyal yönden değil aynı zamanda ekonomisel, fiziksel ve ruhsal yönden de desteklenmesi gerçekleştirileceği öngörülmektedir. Böylece emekli yurttaşların kalan ömürlerinin yaşam kalitesinin artırılması beklenmektedir.

Emekli yurttaşların önemli sorunlarının başında gelen barınma gereksiniminin çözümü ile, bir yandan büyükşehirlerin barınma sorunu bir derece çözülecek, Doğu Anadolu'nun ıssız alanları ve kentleri yeni misafirleri ile daha yaşanabilir kentler haline gelecek, diğer yandan isteyen emekli yurttaşlara gerekli olanak ve altyapı sağlandıktan sonra *her türlü tarımsal üretime* katkı sağlamaları gerçekleştirilecektir. Böylece yaşamalarının ikinci baharını yaşamayı hak eden emekli yurttaşların konforlu barınma sorunu çözülecek ve *bütüncül bir yaşam alanı* yaratılarak sosyal ve ruhsal yönden de desteklenmeleri sağlanacaktır.

Emekli yurttaşlar için sağlanacak köy evlerinin yanı sıra, köy evlerine yakın, emekli lojmanları, emekli bakımevleri ve huzurevleri ile birlikte elverişli sosyal donatılar ve aynı ortamda yer alan sağlık kurumlarına erişim, kolay ulaşım, rahat alışveriş ve güvenlik gibi hizmet sunucularının da eş zamanlı olarak bölgelerde yaratılması gerekmektedir.

Emekli yurttaşların zaten konforlu bir şekilde yaşam alanına ve konuta sahip olması, yani barınma hakkı *sosyal devlet örgütü yönetimi* anlayışının da bir gereğidir. Hatta en önemli eksenlerinden birisini oluşturmaktadır. Bu bağlamda devlet örgütünün sağlıklı bir şekilde barınma sorununu çözmesi ve emekli yurttaşların yaşam kalitesinin yükseltilmesi aynı zamanda ***anayasal*** bir zorunluluktur.

2. DOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin 7 coğrafyasal bölgelerinden en büyüğüdür. Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları ulusal düzeyde gerçekleştirilen kongrede belirlenmiştir. Nitekim Türkiye yüzölçümü bakımından oldukça geniş bir ülkedir. Bu nedenle doğusuyla batısı, kuzeyiyle güneyi arasında coğrafi olarak farklılıklar gözlenmektedir. Bundan dolayı 1941 yılında Coğrafya Kongresi'nde ülkenin bölgeleri belirlenmiştir.

Doğu Anadolu Bölgesi kendi için dört coğrafyasal bölüme daha ayrılmaktadır.

- Erzurum-Kars Bölümü
- Yukarı Fırat Bölümü
- Yukarı Murat-Van Bölümü
- Hakkâri Bölümü

Doğu Anadolu Bölgesi kapsamında 14 tane il vardır. En yüksek yüz ölçüme sahip şehir *Erzurum ili* olarak öne çıkmaktadır.

- Ağrı
- Ardahan
- Bitlis
- Bingöl
- Elazığ
- Erzincan
- Erzurum
- Hakkâri
- Iğdır
- Kars
- Malatya
- Muş
- Tunceli
- Van

Doğu Anadolu Bölgesi kapsamında ayrıca; Kahramanmaraş'ın Afşin, Elbistan ve Nurhak ilçeleri, Diyarbakır'ın Çüngüş ilçesi, Sivas'ın Gürün ve Divriği ilçeleri,

Adıyaman'ın Çelikhan ve Sincik ilçeleri ve Kayseri'nin Sarız ilçeleri de yer almaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi ve kapsadığı iller aşağıdaki Şekil'de de yer aldığı üzere ülke topraklarının önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Ayrıca birçok devletin siyasal sınırları ile komşuluk yapmaktadır.

Şekil 1: Doğu Anadolu Bölgesi Coğrafyasal Konumu ve İllerin Konumu

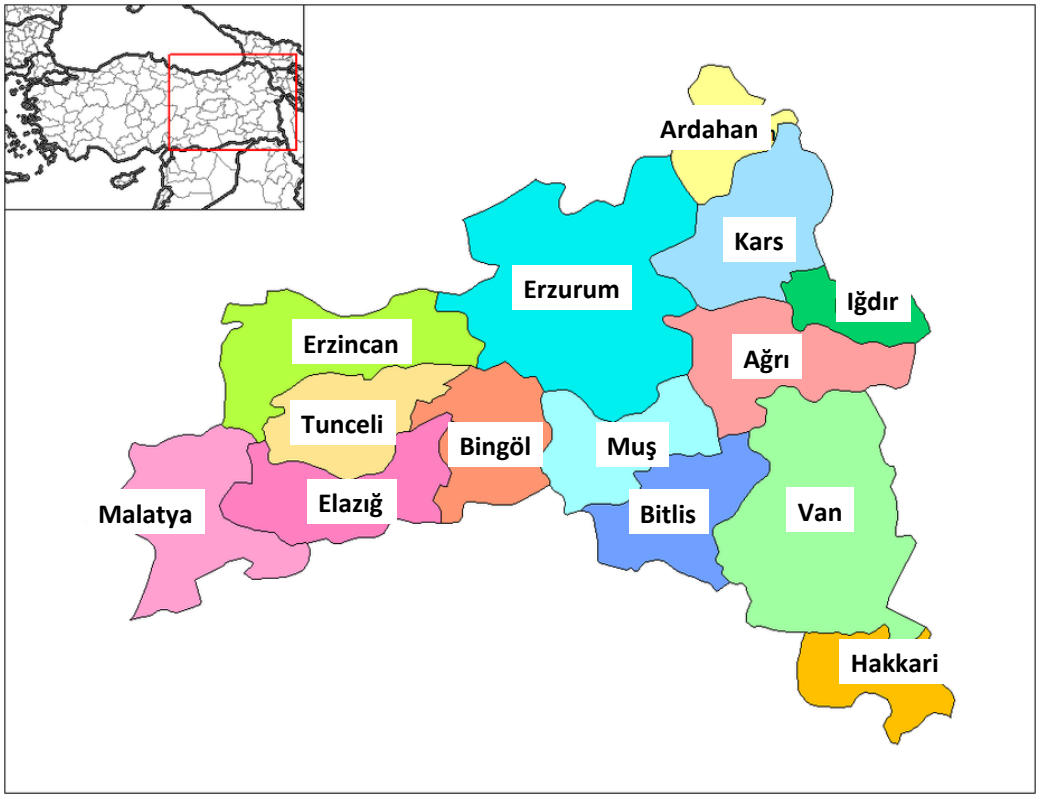

2.1 Doğu Anadolu Bölgesi Coğrafyası

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin 7 coğrafyasal bölgesinden biri olup, doğuda Ağrı Dağı'ndan, batıda Uzun Yaylaya, kuzeyde Doğu Karadeniz Sıradağlarının iç sınırlarından, güneyde Güneydoğu Toroslarına kadar uzanır. Bir üçgeni andıran bölge, yaklaşık 163.000 km^2'lik yüzölçümüyle Türkiye'nin en büyük coğrafyasal bölgesidir. Doğu Anadolu Bölgesi, Doğuda Gürcistan, Nahçıvan, Ermenistan ve İran'la komşudur. Kuzeyde, Kuzey Anadolu dağları ile Karadeniz Bölgesi'nden, güneyde, Güneydoğu Toroslar ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden ayrılır.

Doğu Anadolu Bölgesinin ortalama yükseltisi 2000-2200 m arasındadır. Bu bağlamda da Türkiye'nin ortalama yükseltisi en fazla olan bölgesidir. Hatta *Türkiye'nin çatısı* olarak isimlendirilmektedir. Bölgenin en alçak yeri olan Iğdır Ovası (850 m) dahi İç Anadolu'nun ortalama yükseltisine yakındır. Erzurum Ovası 1800 m, Yüksekova 2200 m yükseltiye sahiptir. Bölgede yer alan ovaların ortalama yükseltisi 1500 metredir. Bölgede bulunan dağlar, doğu-batı doğrultusunda ve üç sıra halinde uzanırlar. Dağlar arasında ise çöküntü ovaları yer almaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesinin kuzeyinde, batıdan doğuya doğru Çimen, Kop, Allahuekber ve Yalnızçam Dağları uzanır. Orta sırada Munzur (Mercan) Dağları, Karasu-Aras Dağları ve Ağrı Dağı bulunur. Güneyde yer alan dağlar ise Güneydoğu Toroslar, Bitlis Dağları, Buzul (Cilo) Dağlarıdır. Bu dağlar üçüncü jeolojik zamanda Alp-Himalaya orojenik sisteminin uzantısı olarak kıvrılma sonucu oluşmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesi coğrafyasal olarak Türkiye'nin en büyük bölgesi olup, aynı zamanda ortalama yükseltinin de en fazla olduğu bölgedir. Şüphesiz bu durumun temel nedeni bölgede dağ sıralarının ve volkan konilerinin geniş alan kaplamasıdır. Başta Ağrı olmak üzere Süphan, Tendürek ve Nemrut gibi sönmüş volkanlar, Karasu-Aras, Munzur, Tercan, Bitlis ve Hakkâri dağları gibi dağ sıraları, Doğu Anadolu'da bulunmaktadır (Yılmaz, 2018: 582). Doğu Anadolu Bölgesinde Van Gölü'nün kuzeyinde kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan kırık hattı boyunca Nemrut, Süphan, Tendürek, Ağrı (5.137m) volkanik dağları uzanır. Ağrı Dağı Türkiye'nin en yüksek noktasını oluşturur.

Doğu Anadolu Bölgesinde kıvrım dağları arasında yer alan *çöküntü ovaları* da doğu - batı yönünde uzanır. Bu ovalardan Elbistan, Malatya, Elazığ, Bingöl, Muş, Van, Yüksekova ve Başkale güneyde, Erzincan, Tercan, Aşkale, Erzurum, Pasinler, Horasan, Kağızman, Iğdır ovaları kuzeyde bulunur.

Doğu Anadolu Bölgesinde platolar da geniş alan kaplar. Erzurum-Kars platosu Doğu Anadolu'nun en geniş plâtosudur. Bundan başka Fırat ve kolları tarafından

parçalanmış plato görünümü kazanmış yüksek yaylalar oldukça fazladır. Doğu Anadolu Bölgesi yüzey şekillerine bağlı olarak Kuzey-güney doğrultusunda ulaşım zordur. Ulaşım Doğu-batı yönünde daha kolaydır. Türkiye'de ulaşım ağının en seyrek ve en elverişsiz olduğu bölgedir.

Doğu Anadolu Bölgesi birçok göle ev sahipliği yapmaktadır. Van Gölü Türkiye'nin en büyük gölüdür ve suyu sodalıdır. Bölgenin diğer gölleri Erçek, Nazik, Çıldır, Hazar (*Tektonik Göllerdir*), Balık, Haçlı, Nemrut (*Krater Gölleri*), ve Akgöl, adı ile bölgede yer almaktadır. Ayrıca bölgede Keban ve Karakaya Baraj Gölleri de bulunmaktadır.

Şekil 2: Doğu Anadolu Bölgesi- Van Gölü

Şekil 3: Doğu Anadolu Bölgesi- Hazar (Sivrice) Gölü

2.2 Doğu Anadolu Bölgesi İklimi

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin en büyük ve en yüksek coğrafyasal alanlarından birini kapsayan önemli bir bölgedir. Bu bölge, iklim çeşitliliği ve yer şekilleri açısından oldukça zengindir. Bölgenin havası kuru ve temizdir. Bölgenin iklimi, genel olarak tipik karasal iklim özellikleri gösterirken, yerel unsurlar nedeniyle farklı iklim türleri de mevcuttur.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde başlıca; (1) karasal iklim, (2) yüksek dağ iklimi ve (3) Akdeniz iklimi görülmektedir. Bölgenin büyük bir kısmında ***karasal iklim*** egemendir. Bu iklim türü, yazları sıcak ve kuru, kışları ise soğuk ve kar yağışlıdır. Karasal iklimin özellikleri arasında, sıcaklık farklarının belirgin olması, yağışların genellikle kış aylarında düşmesi ve yüksek nem oranının olmaması gelmektedir. Bölgedeki yüksek dağlık alanlarda ise, ***yüksek dağ iklimi*** etkili olmaktadır. Bu iklim, özellikle yaz aylarında serin, kış aylarında ise çok soğuk ve kar yağışlıdır. yükseklik arttıkça sıcaklığın düşmesi, yüksek yağış miktarları ve bitki örtüsünün seyrek olması yüksek dağ ikliminin özellikleri arasında yer almaktadır. Bölgenin bazı kıyı kesimlerinde de, özellikle Van Gölü çevresinde ***Akdeniz ikliminin*** etkileri görülmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi gerçek sıcaklık ile indirgenmiş sıcaklık arasında farkın en fazla olduğu bölgedir. Gerçek yüz ölçüm ile iz düşüm yüz ölçüm arasında da farkın en fazla olduğu bölgedir.

Doğu Anadolu Bölgesinde kış mevsimi uzun ve soğuktur. Sıcaklık -40°C'ye kadar düşer. Yaz mevsimi ise sıcak ve kısadır. Sıcaklık 20°C nin üzerine çıkar. Kış mevsiminde yağışlar genelde kar şeklindedir ve hiç erimeden uzun süre yerde kalır. Yıllık sıcaklık farkı 30°C den fazladır. Bölgenin güneyine ve batısına doğru gidildikçe sıcaklık ortalamaları artar (*enlem ve yükseltinin azalmasıdır*). Karasallığın etkisiyle en fazla yağış yazın, en az yağış kışın düşer (*Erzurum-Kars Bölümünde*) Yıllık ortalama 500-600 mm yağış alır.

Doğu Anadolu Bölgesinde buharlaşma az olduğu için bu yağış yeterli olur. Bölge, İç Anadolu'dan daha yüksekte olduğundan daha fazla yağış alır. Kışlar karasallığın etkisiyle daha sert geçer.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklim özellikleri, hem doğal hem de insan faaliyetleri açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim yüksek rakım, iklim üzerinde belirleyici bir faktördür. İklim, aynı zamanda tarımsal faaliyetler üzerinde büyük etki yapar; bu nedenle, uygun ürünlerin seçilmesi gereklidir. Doğal kaynakların kullanımı ise, iklim koşullarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

2.3 Doğu Anadolu Bölgesi Bitki Örtüsü

Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklimi, bölgenin ekosistemini ve ekonomisel faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda iklim türleri ve özellikleri, bitki örtüsü, tarım sektörü (*hayvansal üretim, bitkisel üretim, ormansal üretim*) ve doğal kaynakların yönetimi açısından dikkate alınması gereken önemli unsurların başında gelmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi, dağlık ve engebeli bir yapıya sahiptir. Bu bölge, Doğu Toroslar ve Kuzeydoğu Anadolu dağları gibi önemli dağ sıralarını içermektedir. Yüksek rakımlı alanlar, soğuk iklim koşullarını beraberinde getirirken, alçak bölgelerde daha ılıman iklim gözlemlenmektedir. Bu durum, bitki örtüsünün çeşitlenmesine neden olmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin en büyük coğrafi bölgelerinden biri olup, bu bağlamda zengin bir bitki örtüsüne de sahiptir. Bölge, iklim, topoğrafya ve toprak çeşitliliği nedeniyle çeşitli bitki türlerinin yetişmesine olanak tanımaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesinde doğal bitki örtüsü steptir. Ancak yaz yağışları sebebiyle çayır şeklindedir. Yağışın fazla olduğu dağlık bölgelerde ormanlar vardır. Türkiye orman varlığı bakımından 5. büyük bölgesi olarak sıralanmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi, zengin bitki örtüsü çeşitliliği ile dikkat çekmektedir. Bu bölgedeki bitkilerin özellikleri, iklim ve topoğrafya ile doğrudan ilişkilidir. Bitki örtüsünün korunması, bölgenin ekosistem dengesinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, çevre koruma ve sürdürülebilir tarım uygulamalarının artırılması, Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal zenginliklerinin korunmasına katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

Şekil 4: Erzurum Karayazı Ters Lalesi

2.4 Doğu Anadolu Bölgesi Akarsuları

Doğu Anadolu Bölgesi akarsular bakımından zengindir. Nitekim hidroelektrik potansiyeli en yüksek akarsular bu bölgededir. Büyük hidroelektrik barajlarına da ev sahipliği yapmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi zengin su kaynaklarına sahiptir çünkü Murat, Karasu, Fırat, Dicle, Çoruh, Aras ve Kura nehirleri kaynaklarını buradan alırlar.

Şekil 5: Türkiye'nin Büyük Akarsu Havzaları Görünümü

Doğu Anadolu Bölgesinin en önemli nehri olan Fırat, Murat Nehri'nin bir uzantısıdır. Doğu Fırat olarak da bilinen ***Murat***, Fırat Nehri'nin önemli bir kaynağıdır. Nehrin kaynağı, Türkiye'nin doğusunda, Van Gölü'nün kuzeyindeki Ağrı Dağı yakınlarından doğar ve dağlık alanlar arasından 722 km batıya doğru akar. Keban Barajı'nın inşasından önce Murat Nehri, baraj sahasının 10 km kuzeyinde ve Keban ilçesinin 13 km kuzeyindeki Karasu Nehri veya Batı Fırat ile birleşmekteydi. Nehir, Muş'ta Alpaslan Barajları ile kesilir. Nehir, bir zamanlar Türkiye'nin en büyük barajı olan, 1974 yılında tamamlanan ve elektrik enerjisi sağlayan Keban Barajı'nın gölüne karışır. Bu bölgede kışlar sert ve kar yağışlıdır. Alçak bölgelerde kar eridikten sonra yaylalardaki kar yavaş yavaş erimeye başlar ve Murat Nehri'ni sürekli besler. Bölgenin yüksek dağlarının olması, ayrıca çok fazla kar ve yağmur alması, bölgede birçok zengin su kaynağının olduğu anlamına gelir. Bu yemyeşil kaynaklardan doğan kollar, Murat Nehri'ni besleyerek onu kesintisiz akan, güçlü bir nehir haline getirir.

Doğu Anadolu Bölgesinin en önemli nehri olan Fırat'ın diğer bir kolu ise ***Karasu***'dur. Batı Fırat olarak da bilinen Karasu, Fırat'ın iki ana kaynağından biri olan

Türkiye'nin doğusundaki uzun bir nehirdir. Uzunluğu yaklaşık 450 km'dir. Nehir, Erzurum'daki Dumlu Dağı üzerinde doğar ve Erzurum çevresindeki büyük ovalara dökülür. Serçeme Nehri ile birleşir, daha sonra Erzincan üzerinden batıya akarak önce güneye, sonra batıya döner ve Tuzla Su kolunu alır. Erzincan ile Kemah arasında kayalık bir geçitten geçerek Gönye Nehri ile birleşir. Küçük Kemaliye kasabasının yakınında, Fırat üzerindeki Keban Baraj Gölü'ne derin bir kanyondan akmak için güneydoğuya keskin dönüş yapmadan önce son kolu olan Çaltısuyu'nu alır. Keban Barajı'nın inşasından önce Karasu, baraj mahallinin 10 km yukarısında ve Keban ilçesinin 13 km yukarısında Murat Nehri ile birleşmekteydi.

Doğu Anadolu Bölgesinden, güneydoğuya kadar geniş bir alanın sularını toplayan ***Fırat***, Suriye ve Irak'tan geçerek, Basra Körfezi'ne dökülür. Anadolu'dan geçen en uzun akarsu olan Fırat'ın toplam uzunluğu, 1.263 km'si Türkiye sınırları içinde olmak üzere, 2.800 km'yi bulur. En önemli kolları, Elazığ'ın Keban ilçesi yakınlarında birleşen Karasu ve Murat'tır. Keban, Karakaya ve Atatürk Barajı, Fırat üzerinde hidroelektrik enerjisi ve sulama amacıyla inşa edilen barajlardır. 720.000 km² genişliğinde su toplama havzasına sahip olan Fırat Nehri'nin rejimi yüksek dağlık alanları kapsayan beslenme bölgeleri nedeniyle, Türkiye'deki diğer akarsulara göre oldukça düzenlidir.

Doğu Anadolu Bölgesinin diğer önemli bir nehri ise ***Dicle***'dir. Türkiye'nin de önemli akarsularındandır. Dicle, Fırat ile birlikte Mezopotamya'yı oluşturan iki büyük nehirden doğuda olanıdır. Türkiye'de bulunan Elazığ ilinin Sivrice ilçesinden doğan nehir, Irak boyunca akar ve Fırat'la birleşerek Şattülarap'ta Basra körfezine dökülür. Dicle ana kaynaklarını Doğu Anadolu Bölgesi dağlarından ve dipten sızma yoluyla Elazığ'daki Hazar gölünden almaktadır. Kaynaktan çıktıktan sonra Maden ilçesinin önünden geçerek, Maden Çayı adını alır ve güneydoğuya doğru dar ve derin vadilerden geçip Diyarbakır şehrinin bulunduğu lav sahanlığının doğu kesimine paralel akar. Dicle'nin Toplam uzunluğu 1.900 km'dir. Türkiye topraklarında kalan bölümün uzunluğu ise 523 km'dir. En önemli kolları Batman ile Yanarsu, Botan, Habur, Büyük Zap ve Küçük Zap'tır. Debisi ortalama 360 m³/sn dir. Eylül ayı ortalarında 55 m³/sn ile en küçük, Şubat sonunda 2263 m³/sn akımı ile büyük değişiklik gösterir. Akarsuda genellikle yaz sonu kuraklığı ve güz başı yağış noksanlığı nedeniyle su azalır. Buna rağmen kış sonu yağışı ile ilkbahar başındaki karların erimesinden oluşan su ile kabarır. Dicle Irmağı, güneye doğru akarken Cizre ilçesinin içinden Habur Suyu kavşağına kadar 40 km uzunlukta Türkiye-Suriye arasında sınırı meydana getirir. Habur Suyu ile birleştikten sonra Irak topraklarına girer. Dicle, Irak toprağında çöküntü çukurdan akarak, dar boğazları aşar Musul'da Büyük ve Küçük Zap sularıyla birleşir. Mezopotamya ovasına iner, bundan sonra Bağdat yakınlarında Fırat'a 35 km yaklaşır. Burada yine İran'dan gelen Piyale Irmağı

ile birleşir. Bu birleşmeden sonra tekrar Fırat'a yaklaşır ve Kurna yakınında Basra'nın 64 km yukarısında Fırat'la birleşerek Şatt'ül-Arab ismini alır. Basra Körfezi'ne dökülür.

Doğu Anadolu Bölgesinin kuzey-doğusunda yani Erzurum ili sınırları içerisindeki İspir ilçesi Mescit Dağları'ndan doğan bir nehir olan ***Çoruh***, suyu çok yüksek debili bir özellik arz etmektedir. Önce batı doğrultusunda ilerleyen Çoruh Nehri, Bayburt'u ve İspir'i geçtikten sonra Artvin il sınırına girer. Oltu Suyu ve Yusufeli yakınlarında Barhal Deresi'yle birleşen Çoruh, kuzeybatı yönüne doğru ilerler. Kuzeydoğuya yönelerek Muratlı'yı geçtikten sonra Gürcistan sınırları içerisine girer ve Batum'un güneyinden Karadeniz'e dökülür. Çoruh Nehri 376 km uzunluğundadır. 354 kilometresi ülke sınırlarımız içerisinde, 260 km'si Erzurum sınırları içerisinde kalmaktadır. Çoruh Nehrinin geçtiği yatak oldukça dar ve derindir. Çoruh Nehri dünyanın en hızlı akan nehirlerinden biri ve aynı zamanda en derinidir. Çoruh Nehri genellikle ilkbahar aylarında yükselir, yaz aylarında azalır.

Doğu Anadolu Bölgesinin diğer önemli bir nehri olan ***Aras***, Bingöl Dağları'nın, Erzurum il sınırları içinde kalan kuzey yamaçlarından doğmakta olup, Sakaltutan Dağları'nın doğusundaki havza içerisinde kuzey yönünde akar. Sakaltutan Dağları ile Topçu Dağı arasındaki, Mescitli Boğazı'nı geçtikten sonra Pasinler Ovası'na ulaşır. Burada, Hasankale (Pasinler) Çayı'nı alarak, akışını kuzeydoğu yönünde sürdüren akarsu, Erzurum-Kars platosunun güneyindeki çöküntü sahasından geçerek, Ermenistan sınırına ulaşır. Aras Nehri; Türkiye-Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-İran sınırının bir bölümü oluşturduktan sonra Azerbaycan'da Kura Nehri ile birleşir. 548 km'si Türkiye sınırları içerisinde olmak üzere toplam 1072 km uzunluğunda olan Aras'ın, su toplama havzası 102 bin km²dir.

Doğu Anadolu Bölgesinin diğer bir nehrini temsil eden ***Kura***, Ardahan Göle dolaylarından başlar ve Gürcistan'dan geçerek Azerbaycan'ın Sabirabad şehrinde Aras Nehri ile birleşir ve Neftçala Rayonu'nda Hazar Denizi'ne dökülür. Kaynağını Allahuekber Dağlarından alan Kura Nehrinin toplam uzunluğu 1515 km dolayındadır. Kura'nın Türkiye sınırları içindeki uzunluğu ise 189 km kadardır. Çıldır Gölünün kuzeyinde Gürcistan topraklarına girer. Daha sonra Azerbaycan ülkesi sınırlarının içine girer ve Aras Nehri ile birleşerek, Hazar Denizi'ne dökülür. Nehrin toplam akaçlama alanı 188,000 km'yi bulur. Türkiye'deki su toplama alanı ise sadece 4,852 km kadardır. Kura Nehrinin Gürcistan ve Azerbaycan topraklarında bulunan kesimlerinde avlanan kuri balıklarından siyah havyar elde edilmektedir.

2.5 Doğu Anadolu Bölgesi Yeraltı Zenginlikleri

Doğu Anadolu Bölgesinde Türkiye'de maden çeşitliliği ve rezervinin (miktar) en fazla olduğu bölge, özellikle Yukarı Fırat Bölümü'dür. Nitekim Türkiye'de çıkarılan ***demirin*** %35'ten fazlası bu bölgede Divriği (Sivas), Hekimhan ve Hasançelebi (Malatya)'de çıkarılır. Türkiye'deki ***kromun*** %33'ü bu bölgeden çıkarılır. Ergani, Guleman ve Maden önemli krom yataklarının bulunduğu merkezlerdir. Türkiye'deki ***bakırın*** önemli bir kısmı bölgeden çıkarılır. Maden, Ergani ve Pütürge'de bakır yatakları vardır. ***Kurşunun*** %90'ı, ***çinkonun*** %75'i Keban'da çıkarılır. Bu madenler Keban'da *Simli Kurşun İşletmeleri* vasıtası ile işlenir. ***Linyit***, Elbistan, İspir ve Erzurum çevresinde çıkarılır. Türkiye'deki linyit üretiminin %10'u bu bölgeden elde edilir. Afşin-Elbistan termik santralinde enerjiye dönüştürülür. ***Oltu taşı*** Erzurum'un Oltu ilçesinde çıkarılır. Türkiye ve dünya üretiminde bölge birinci sıradadır. ***Asbest***, Erzincan çevresinde çıkarılır. ***Barit***, Muş ve çevresinde çıkarılır. ***Kalay***, Elazığ ve çevresinde çıkarılır. Kağızman, Narman ve Kars çevresinde ***kaya tuzu*** yatakları bulunmakta ve bu yataklardan tuz elde edilmektedir.

Şekil 6: Doğu Anadolu Bölgesi Yeraltı Madenleri

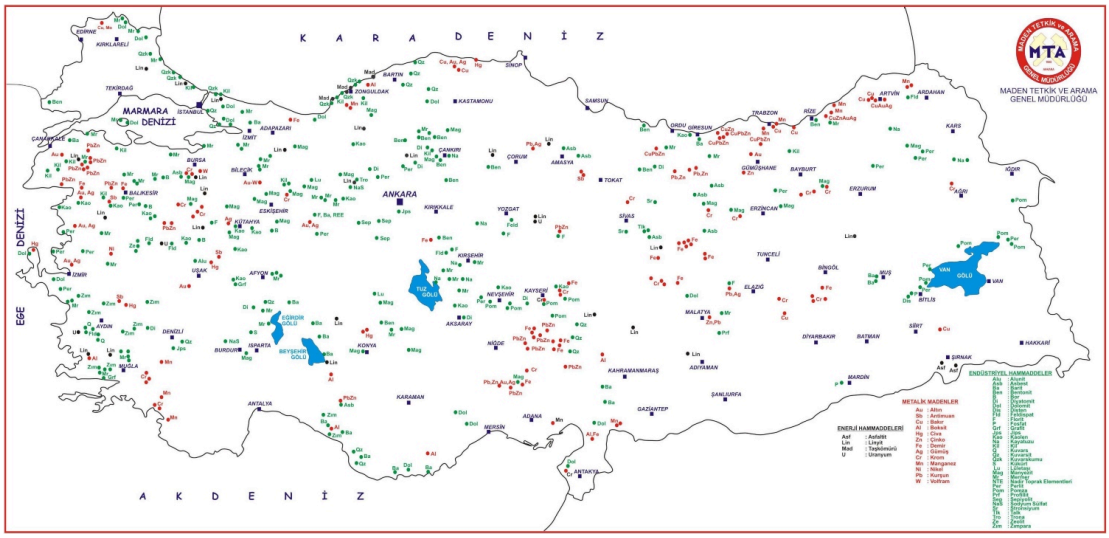

Kaynak: MTA, 2025.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer önemli bir madeni ise doğal taş sınıfında yer alan ***mermer*** madenidir. Dünya mermer rezervlerinin önemli bir kısmını bünyesinde barındıran Türkiye (%40) ihracatta da önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi ise Türkiye mermer rezervlerinin çok önemli bir kısmına ev sahipliği (%40) yapmaktadır. Bölge mermer çeşitliliği bakımından da önemli bir maden sahalarına sahiptir.

2.6 Doğu Anadolu Bölgesi Nüfus Durumu

Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin en büyük coğrafya büyüklüğüne sahip olmasına rağmen, Türkiye nüfusunun en az yoğunluğunun gözlemlendiği bir bölge olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Bölgenin nüfusu sadece ***6 milyon civarındadır***. Yani Türkiye toplam nüfusunun %10'nundan daha bir nüfusu bünyesinde barındırmaktadır. Diğer yandan Türkiye'de ikamet eden nüfus, 31 Aralık 2024 tarihi itibarıyla bir önceki yıla göre 292 bin 567 kişi artarak 85 milyon 664 bin 944 kişi oldu. Erkek nüfus 42 milyon 853 bin 110 kişi olurken, kadın nüfus 42 milyon 811 bin 834 kişi oldu. Başka bir ifadeyle toplam nüfusun %50,02'sini erkekler, %49,98'ini ise kadınlar oluşturdu. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre, Türkiye'de ikamet eden yabancı nüfus bir önceki yıla göre 89 bin 996 kişi azalarak 1 milyon 480 bin 547 kişi oldu. Bu nüfusun %48,3'ünü erkekler, %51,7'sini kadınlar oluşturdu. Yıllık nüfus artış hızı 2023 yılında binde 1,1 iken, 2024 yılında binde 3,4 oldu. Türkiye'de 2023 yılında bir önceki yıla göre 10 ilin nüfusunda azalma görülürken, 2024 yılında 40 ilin nüfusunun azaldığı görüldü. İstanbul'un nüfusu 15 milyon 701 bin 602 kişi oldu. İstanbul'un nüfusu, bir önceki yıla göre 45 bin 678 kişi artarak 15 milyon 701 bin 602 kişi oldu. Türkiye nüfusunun %18,3'ünün ikamet ettiği İstanbul'u, 5 milyon 864 bin 49 kişi ile Ankara, 4 milyon 493 bin 242 kişi ile İzmir, 3 milyon 238 bin 618 kişi ile Bursa ve 2 milyon 722 bin 103 kişi ile Antalya izledi (TÜİK, 2025).

Şekil 7: Türkiye Nüfus ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (2007-2024)

Kaynak: TÜİK, 2025.

Doğu Anadolu Bölgesi, Cumhuriyet dönemi boyunca yüksek doğurganlık düzeylerine ve genç nüfus yapısına sahip olma özelliğini korumuştur. Ancak yapılan araştırmalar, son yıllarda Bölgede toplam doğurganlık oranının diğer coğrafyasal bölgelere nazaran daha yüksek olmasına rağmen, nüfus miktarının hızla azaldığı ve

azalmaya devam edeceğini ortaya koymaktadır. Bu azalmanın doğal nüfus artış hızı için de geçerli olduğu söylenebilir (Khalaf, 2019: 241).

Doğu Anadolu Bölgesinin doğal nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının üstünde olsa da bölge dışına verilen göç nedeniyle nüfus artış hızının düşük düzeylerde seyrettiği görülmektedir. Çünkü nüfus artış hızındaki düşüşün en önemli nedeni doğurganlığın azalması ve göçtür (Khalaf, 2019: 241).

Doğu Anadolu Bölgesi iller bazında ele alındığında, doğudan batıya ve kuzeyden güneye doğru doğurganlığın azaldığı buna paralel olarak bazı illerin nüfusunun azaldığı görülmektedir. 2000-2017 yıllar arasında Erzurum, Kars ve Ardahan'da, 2007-2017 yılları arasında Muş ve Tunceli'de, 2010-2017 yılları arasında Ağrı'da, 2013 ve 2016 yıllarında Doğu Anadolu Bölgesi genelinde nüfus azalmıştır. Doğurganlığın hızla azalmasına rağmen, batıya göre hala daha yüksek seviyelerde seyrettiği ve özellikle de Ağrı, Bitlis, Muş ve Van gibi illerde doğurganlık hızının 3'ün üstünde olduğu görülmektedir. Bu durum aynı zamanda hane halkı üzerinde de etkisini göstermekte ve belirtilen illerdeki hane halkı büyüklüğünün daha fazla olduğu anlaşılmaktadır (Khalaf, 2019: 241).

Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan 14 ilin nüfus durumu ise aşağıda yer alan başlıklarda değerlendirilmiştir. Bölgenin en kalabalık nüfusuna sahip ili Van şehridir. Erzurum, Malatya ve Elazığ nüfus sayısı bakımından Van ilini takip eden iller arasındadır.

- **Ağrı**

Ağrı nüfusu 2024 yılına göre ***499.801***'dir. Bu nüfus, 258.828 erkek ve 240.973 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %51,79 erkek, %48,21 kadındır. Yüzölçümü 11.520 km^2 olan Ağrı ilinde kilometrekareye 43 insan düşmektedir. Ağrı nüfus yoğunluğu 43/km^2'dir.

- **Ardahan**

Ardahan nüfusu 2024 yılına göre ***91.354***'dir. Bu nüfus, 47.597 erkek ve 43.757 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %52,10 erkek, %47,90 kadındır. Yüzölçümü 5.156 km^2 olan Ardahan ilinde kilometrekareye 18 insan düşmektedir. Ardahan nüfus yoğunluğu 18/km^2'dir.

- **Bitlis**

Bitlis nüfusu 2024 yılına göre ***359.808***'dir. Bu nüfus, 186.114 erkek ve 173.694 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %51,73 erkek, %48,27 kadındır. Yüzölçümü 8.855 km^2 olan Bitlis ilinde kilometrekareye 41 insan düşmektedir. Bitlis nüfus yoğunluğu 41/km^2'dir.

- **Bingöl**

Bingöl nüfusu 2024 yılına göre ***283.276***'dir. Bu nüfus, 142.548 erkek ve 140.728 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %50,32 erkek, %49,68 kadındır. Yüzölçümü 8.277 km^2 olan Bingöl ilinde kilometrekareye 34 insan düşmektedir. Bingöl nüfus yoğunluğu 34/km^2'dir.

- **Elazığ**

Elazığ nüfusu 2024 yılına göre ***603.941***'dir. Bu nüfus, 298.358 erkek ve 305.583 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %49,40 erkek, %50,60 kadındır. Yüzölçümü 9.313 km^2 olan Elazığ ilinde kilometrekareye 65 insan düşmektedir. Elazığ nüfus yoğunluğu 65/km^2'dir.

- **Erzincan**

Erzincan nüfusu 2024 yılına göre ***241.239***'dir. Bu nüfus, 122.934 erkek ve 118.305 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %50,96 erkek, %49,04 kadındır. Yüzölçümü 11.746 km^2 olan Erzincan ilinde kilometrekareye 21 insan düşmektedir. Erzincan nüfus yoğunluğu 21/km^2'dir.

- **Erzurum**

Erzurum nüfusu 2024 yılına göre ***745.005***'dir. Bu nüfus, 371.693 erkek ve 373.312 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %49,89 erkek, %50,11 kadındır. Yüzölçümü 25.355 km^2 olan Erzurum ilinde kilometrekareye 29 insan düşmektedir. Erzurum nüfus yoğunluğu 29/km^2'dir.

- **Hakkâri**

Hakkari nüfusu 2024 yılına göre ***282.191***'dir. Bu nüfus, 149.205 erkek ve 132.986 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %52,87 erkek, %47,13 kadındır. Yüzölçümü 7.228 km^2 olan Hakkari ilinde kilometrekareye 39 insan düşmektedir. Hakkari nüfus yoğunluğu 39/km^2'dir.

- **Iğdır**

Iğdır nüfusu 2024 yılına göre ***206.857***'dir. Bu nüfus, 107.490 erkek ve 99.367 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %51,96 erkek, %48,04 kadındır. Yüzölçümü 3.546 km^2 olan Iğdır ilinde kilometrekareye 58 insan düşmektedir. Iğdır nüfus yoğunluğu 58/km^2'dir.

- **Kars**

Kars nüfusu 2024 yılına göre ***272.300***'dir. Bu nüfus, 140.166 erkek ve 132.134 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %51,47 erkek, %48,53 kadındır. Yüzölçümü 9.939 km^2 olan Kars ilinde kilometrekareye 27 insan düşmektedir. Kars nüfus yoğunluğu 27/km^2'dir.

- **Malatya**

Malatya nüfusu 2024 yılına göre ***750.491***'dir. Bu nüfus, 376.487 erkek ve 374.004 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %50,17 erkek, %49,83 kadındır. Yüzölçümü 12.146 km^2 olan Malatya ilinde kilometrekareye 62 insan düşmektedir. Malatya nüfus yoğunluğu 62/km^2'dir.

- **Muş**

Muş nüfusu 2024 yılına göre ***392.301***'dir. Bu nüfus, 199.419 erkek ve 192.882 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %50,83 erkek, %49,17 kadındır. Yüzölçümü 8.090 km^2 olan Muş ilinde kilometrekareye 48 insan düşmektedir. Muş nüfus yoğunluğu 48/km^2'dir.

- **Tunceli**

Tunceli nüfusu 2024 yılına göre ***86.612***'dir. Bu nüfus, 45.245 erkek ve 41.367 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %52,24 erkek, %47,76 kadındır. Yüzölçümü 7.705 km^2 olan Tunceli ilinde kilometrekareye 11 insan düşmektedir. Tunceli nüfus yoğunluğu 11/km^2'dir.

- **Van**

Van nüfusu 2024 yılına göre ***1.118.087***'dir. Bu nüfus, 569.525 erkek ve 548.562 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise: %50,94 erkek, %49,06 kadındır. Yüzölçümü 21.334 km^2 olan Van ilinde kilometrekareye 52 insan düşmektedir. Van nüfus yoğunluğu 52/km^2'dir.

2.7 Doğu Anadolu Bölgesi'nde Kentleşme ve Kentsel Gelişim

Doğu Anadolu Bölgesi, geçmişten bu yana, kentleşme oranları ve kentsel gelişimin ülke ortalamalarının altında seyrettiği, dolayısıyla kentleşmenin düşük hızda gerçekleştiği bir bölgedir. Kentleşme üzerinde etkili olan pek çok *gösterge* açısından değerlendirilebilecek olan bu durum, bölgenin coğrafyasal yapısı ve özellikleri ile de yakından ilgilidir (Coşkun, 2013: 229).

Doğu Anadolu Bölgesi, konum özellikleri itibariyle, Türkiye'nin doğusunda, önemli iş ve istihdam alanlarının, sanayi bölgelerinin, turistik odak merkezlerinin ve kıyı bölgelerinin çeşitli çekiciliklerinin uzağında yer almaktadır. Mevcut konum özellikleri, bölgeye kentleşme ve kentsel gelişim açısından üstünlük sağlayamamaktadır. Özellikle Bölgede *jeolojik* yapı ve *jeomorfolojik* özelliklerin ortaya çıkardığı olumsuzlukların kentleşmeyi doğrudan etkilediği ifade edilebilir (Coşkun, 2013: 247).

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye diri fay haritasının en riskli bölgelerinden birisidir. Kuzey Anadolu ve Doğu Anadolu fay hatlarının kesişim alanında bulunan bölgenin büyük bölümü deprem açısından oldukça risklidir. Zaten tarihi boyunca irili ufaklı pek çok depremin yaşandığı bölgede; 1966 Varto Depremi, 1939 ve 1993 Erzincan Depremleri ve son olarak 2011 Van Depremi gibi depremler, büyüklükleri ve ortaya çıkan can ve mal kayıpları açısından zihinlerden çıkmamış sarsıntılardır. Büyüklükleri ve ortaya çıkardıkları can ve mal kayıpları nedeniyle kitlesel göçlere neden olabilen bu tür depremler, bölgede yıkıma uğrayan kentlerin tekrar imarını gerektirmekte ve uzun süre bu kentlerin çok çeşitli sorunlarla karşılaşarak kentsel büyüme ve kentsel gelişme göstermesini engellemektedir (Coşkun, 2013: 247).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin jeomorfolojik birimlerin dağılışı açısından incelendiğinde, genellikle yüksek şekillerin egemenliğinde olduğu ve bu morfolojik görünüm nedeniyle ortalama yükseltisi en fazla olan coğrafyasal bölge olduğu görülür. Ortalama yükseltinin bu kadar fazla oluşu pek çok insansal faaliyeti sınırlandırarak bölge kentlerini ekonomisel faaliyetleri sınırlı yerleşmeler haline getirmiştir (Coşkun, 2013: 247).

Doğu Anadolu Bölgesi, karasal iklimin egemen olduğu uzun kış aylarında yer yer şiddetli karasal iklimin belirginleştiği, sıcaklıkların oldukça düşük ortalamalar gösterdiği bir bölgedir. Az önce ifade edilen, yükselti fazlalığı da eklenince, bölgede iklim koşulları insan yaşamını olumsuz etkileyen bir yapıya bürünmekte; bu durum bölge kentlerindeki nüfus birikim sürecini olumsuz etkilemektedir. Ekonomisel yararlanma ilkeleri açısından değerlendirildiğinde, bölgede zengin toprak ve bitki örtüsü kaynaklarından da bahsedilememektedir. Diğer doğal çevre unsurları etkisinde

(*iklim, morfolojik birimler ya da jeolojik formasyonlar gibi*) şekillenen toprak ve bitki örtüsü özellikleri de bölgede bir takım faaliyetleri kısıtlar nitelikte gelişmiştir. Zengin çayır-mera alanlarının varlığı, bölge hayvancılığı için bir potansiyel oluşturmuş ancak entansif yöntemlere uyumun gecikmesi ve tarımsal etkinliklerin istihdam kapasitesinin düşüklüğü gibi sorunları engelleyememiştir (Coşkun, 2013: 247).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde, sanayileşmenin kentler üzerindeki etkisi geçmişten bu yana oldukça sınırlı olmuştur. Bölge kentlerinin çoğunlukla, genel hizmet işlevine sahip yerleşmeler oluşu büyük merkezlerin gelişimini sınırlandırmıştır. Bölgede ticaretsel faaliyetlerin ulusal ve uluslararası hacimde gelişme gösterememiş olması da istihdam koşullarını ve kentleşmeyi olumsuz etkilemiştir. Belirli büyüklüğü geçememiş ticari faaliyetler, il ve bölge sınırlarını pek aşamamıştır. Ülke içi ticaretsel faaliyetlerde olduğu gibi sınır ticaretinde de önemli bir gelişme görülememiştir. Beş ayrı ülke ile kara sınırı olmasına rağmen, siyasal, ekonomisel ve kültürel sorunlar, bölgede sınır ticaretinin belli bir hacmin ötesine geçmesine olanak tanımamıştır. Bu durum da bölge kentlerindeki ekonomisel görünümü, istihdam ve yaşam koşullarını, dolayısıyla da kentleşmeyi olumsuz etkilemiştir. Doğal ve beşeri çevre koşullarının ortaya çıkardığı ekonomisel tablo, bölgede iş ve istihdam alanlarının yetersizliği sonucunu doğurmuş; sanayi istihdamı ve üretim değerlerindeki zayıflık; Doğu Anadolu Bölgesi'nde kentsel gelişimi olumsuz etkileyerek kentleşme oranlarının ortalamaların altında seyretmesine neden olmuştur. Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu arasında, Doğu Anadolu Bölgesi'nde hemen hemen hiçbir işletme örgütünün bulunmaması 17 ya da merkezi bölgede yer alan 15 ilin iş ve istihdam istatistikleri açısından ülke ortalamalarının çok gerisinde olması 18 gibi veriler, bölgenin sanayi ve üretim değerlerindeki olumsuzlukları göstermektedir (Coşkun, 2013: 248).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde kentleşmeyi olumsuz etkileyerek, bölgenin ülke kentleşme ortalamalarının gerisinde kalmasına neden olan bu etmenlerin yanında bölgenin kendi içinde kent sayısı ve kentsel nüfusunun artmasına neden olan bazı etmenlerden de bahsetmek olanaklıdır. Bölge kentlerinin bir kısmında yoğunlaşan, yönetsel, sağlık, eğitim vb. alanlardaki hizmet merkezleri bu kentlerin çekiciliğini arttırmakta ve bölge kentleşmesine olumlu etki etmektedir. Bölge eğitim ve araştırma hastaneleri, tıp fakülteleri araştırma hastaneleri, çok sayıdaki özel hastane ve laboratuvar, sağlık hizmetlerinde kaliteyi arttırarak çekicilik oluşturmakta; farklı basamaklardaki nitelikli eğitim kurumları da bu yelpazeyi genişletmektedir. Büyük çoğunluğu kamu yatırımları ile şekillenen bu çekicilikler, bölgede kentleşmeyi olumlu etkileyen etmenler arasında ifade edilebilir (Coşkun, 2013: 249).

2.8 Doğu Anadolu Bölgesi'nin Tarım Sektörü Durumu

Tarım sektöründe son 30 yılda dünya genelinde önemli değişimler ve gelişimler yaşanmaktadır. Gelişen süreç içinde, özellikle artan kentleşme oranlarının tarımsal alanları ve tarımsal üretimi kısıtlaması ve hızlı artan nüfusun sektörel ürün talebi, birçok ülke tarımsal üretim stratejilerini ve tekniklerini hem değiştirmiş hem de geliştirmiştir.

Tarım endüstrisi genel olarak 3 farklı ana sektöre (*bitkisel-hayvansal-ormansal*) ayrılmaktadır (*bazen kavramlar karıştırılarak tarımsal faaliyetler ile hayvancılık veya balıkçılık faaliyetleri ayrı tutulmaktadır*). Bu bağlamda ana sektörlere bağlı olarak birçok sanayi sektörünün temel hammaddesi tarım sektörü tarafından karşılanmaktadır.

Şekil 8: Tarım Sektörünün Alt Sektörler Kapsamında Sınıflandırılması

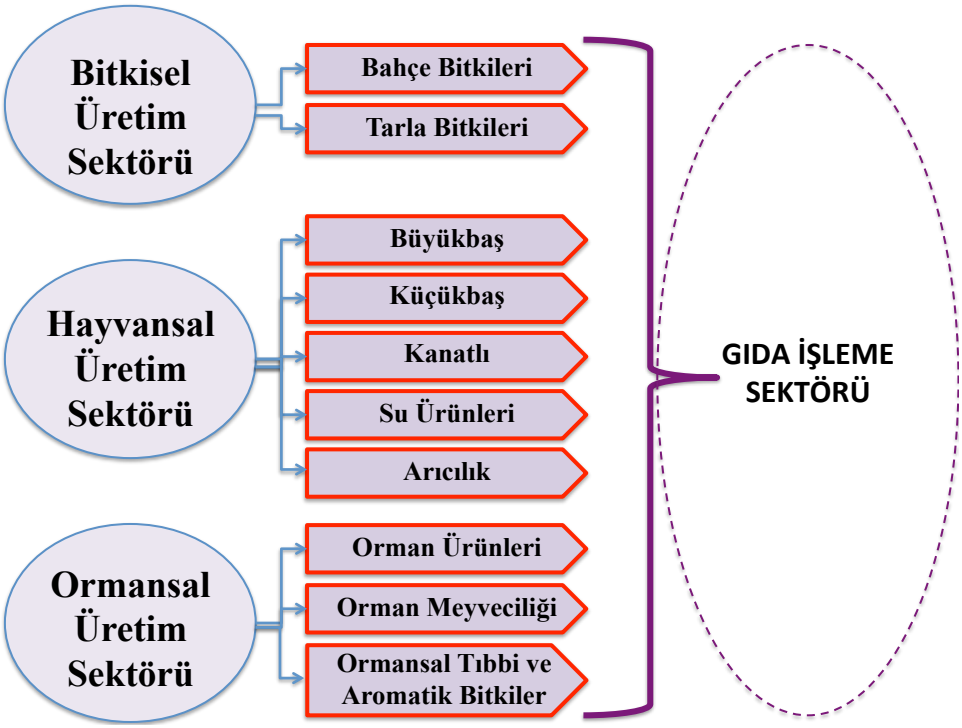

Tarım sektörünün önemli bir kolu olan hayvancılık faaliyetleri Doğu Anadolu Bölgesinde yoğun bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Nitekim Doğu Anadolu Bölgesinde *bitkisel* ve *ormansal* tarım faaliyetleri kısıtlı olmasına rağmen *hayvancılığa* bağlı gerçekleştirilen tarım büyük önem arz etmektedir. Özellikle büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri bölgede yaygın olarak görülmekte ve önemli bir ekonomisel faaliyet olarak değerlendirilmektedir.

2.8.1 Doğu Anadolu Bölgesi'nin Bitkisel Tarım Sektörü Durumu

Doğu Anadolu Bölgesi, yüksek ve engebeli alanları ile dikkat çekmekte olup, bu nedenle *bitkisel tarıma* uygun topraklar açısından kısıtlı bir durum arz etmektedir. Yer şekilleri ve iklimin olumsuz etkisinden dolayı bitkisel tarım faaliyetleri çok gelişmemiştir. Bölge yüzölçümünün çok az bir kısmında ancak bitkisel tarım yapılabilmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi, bununla birlikte Türkiye'nin en büyük coğrafyasal bölgelerinden biri olup, kapsadığı geniş arazi alanları ve çeşitli iklim koşullarıyla tarımsal üretim açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Bölge, nitekim halen kırsal kesimlerinde tarımın temel geçim kaynaklarından biridir ve çeşitli tarla ve bahçe bitkileri yetiştiriciliğine ev sahipliği yapmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde genellikle tektonik kökenli olukların tabanlarında bulunan ovalar ve platolarda bitkisel tarım daha kolay bir şekilde yapılmaktadır. Bu bağlamda bitkisel tarım faaliyetinin öne çıktığı illerin başında Malatya, Elbistan, Erzurum, Elazığ, Iğdır, Muş, Bingöl ve Erzincan ovaları gelmektedir. Özellikle Van ve Ağrı illerinin ova ve platoları ise tahıl tarımı için uygunluk göstermektedir. Genel olarak sıcaklığın düşük olmasından dolayı sebzecilik gelişmemiştir. Bundan dolayı sebze tarımına en az elverişli bölge Doğu Anadolu'dur.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde en çok yetiştirilen *tarla bitkilerinin* başında ***arpa*** gelmektedir. Çünkü düşük sıcaklığa dayanıklı olması, kısa sürede hasat edilebilmesi, hayvan yemi olarak kullanılması ve buğdayın yetiştirilemediği yerlerde yetişebilmesidir. ***Buğday*** ise arpadan sonra en fazla tarla bitkileri tarımı yapılan ürün olarak öne çıkmaktadır. Bölgede ayrıca ***tütün*** bitkisi de yetiştirilmektedir. Bitlis, Malatya ve Elazığ çevresi tütün yetiştiriliciğinde faaliyet göstermektedir. Iğdır ovasında da ***pamuk***, tarla bitkisi olarak yetiştirilen bir üründür. Bölgenin çeşitli yerlerinde ise patates, lahana, havuç, fasulye, patlıcan, biber, domates, çilek, karpuz kavun, salatalık, soğan ve sarımsak

Doğu Anadolu Bölgesinde *bahçe bitkileri* üretiminin başında ***kayısı*** gelmektedir, Malatya ve Elazığ'ın belirli bölgelerinde önemli oranda kayısı meyvesi üretilmektedir. Ayrıca Bölgenin birçok yerinde bahçe bitkileri olarak, dut, üzüm, kiraz, vişne, ceviz, badem, elma, armut ve erik öne çıkan ürünlerdir.

Doğu Anadolu Bölgesinde tıbbi öneme sahip 400 civarında bitki türünün bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu durum, bölgenin ***tıbbi ve aromatik bitkiler*** yönünden büyük bir zenginliğe sahip olduğunu göstermektedir (Özer vd., 2020: 16).

2.8.2 Doğu Anadolu Bölgesi'nin Hayvansal Tarım Sektörü Durumu

Doğu Anadolu Bölgesi, hayvansal tarım sektöründe elverişli koşullara sahip bir bölgedir. Bölge, aynı zamanda, tüm hayvansal tarım türleri için de uygun bir zemin arz etmektedir. Nitekim, büyükbaş hayvancılık sektörünün yanı sıra, küçükbaş hayvancılık, arıcılık, kanatlı hayvancılık ve su ürünleri sektörleri de Bölgede etkin bir şekilde faaliyet göstermektedir.

Doğu Anadolu Bölgesinin en önemli hayvansal tarım sektörünü ***büyükbaş hayvancılık*** sektörü oluşturmaktadır. Büyükbaş hayvancılık faaliyetine yönelik olarak Bölgede yer alan tüm illerde bu yönde tarım yapılmaktadır. Özellikle Erzurum-Kars Bölümü'nde yaz yağışları ile oluşan çayırların geniş alan kaplaması büyükbaş hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır. Ağrı-Muş arasında uzanan plâtolar ve ovalar da *step çayırları kuşağı* olarak kabul edilir. 2.000-2.500 m'lerde sona eren doğal orman kuşağı üst sınırındaki sahalar ise *dağ çayırları kuşağı (alpin kuşak)* içerisinde kalır. Nitekim, bölgede Allahüekber, Kargapazarı, Karasu-Aras ve Buzul dağlarında geniş dağ çayırları kuşağı uzanır. Diğer kısımlardaki otlaklar antropojen karakterde olup, çoğunlukla meşe ormanlarının tahribi ile ortaya çıkmışlardır.

Doğu Anadolu Bölgesinin ikinci hayvansal tarım alanını ise ***küçükbaş hayvancılık*** sektörü temsil etmektedir. Bölgenin güneyindeki ovalık alanlarda ise küçükbaş hayvanlardan koyun yetiştiriciliği önem kazanmıştır. Dağlık yörelerde ise kıl keçisi yetiştirilmektedir. *Koyun*, genellikle yüksek ovalık alanlarda ve yazın çıkılan yüksek plâtolarda beslenir. *Kıl keçisi* özellikle bölgenin güney kesiminde Malatya-Muş-Elazığ-Bingöl ve Hakkâri çevrelerinde yaygın olarak yetiştirilir. Keçiler, buralardaki meşe ormanlarında otlatılır. Ayrıca, yaz devresinde ormanlardan kesilen meşe dallarının yaprakları, kışın hayvanlara yedirilir.

Doğu Anadolu Bölgesi ***arıcılık*** tarımı ise farklı bir sektör kolunu oluşturmaktadır. Özellikle Hakkâri, Erzincan, Elazığ, Kars, Bingöl, Bitlis ve diğer illerin neredeyse tamamında arıcılık gelişmiştir. Bu bağlamda Türkiye bal üretiminin ortalama %20'sini Doğu Anadolu Bölgesi vermektedir.

Doğu Anadolu Bölgesinde ***kanatlı hayvancılık*** tarımının bütün alt sektörlerine (*tavuk, hindi, kaz, ördek, bıldırcın, sülün, devekuşu vb. kanatlılar*) yönelik üretim yapılmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi barındırdığı su kaynaklarına dayalı olarak ***su ürünleri sektörlerinde*** de söz sahibi bir bölge olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Keban ve Karakaya baraj göllerinde önemli oranda alabalık üretimi gerçekleştirilmektedir.

2.8.3 Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ormansal Tarım Sektörü Durumu

Doğu Anadolu Bölgesi yüzölçümünün çok az bir bölümü ormanlar ile kaplıdır. Kaldı ki Türkiye'nin genelinde orman varlığı yüksek oranda seyretmemektedir. Nitekim Tarım ve Orman Bakanlığı'nın verilerine göre Türkiye'nin yaklaşık %30'u ormanlarla kaplı olup, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde bu oran %43 civarında bulunmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde en fazla orman varlığı Tunceli ve Bingöl'de bulunuyor. Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van illerini kapsayan Doğu Anadolu Bölgesinde orman varlığı en fazla olan il Tunceli olurken, en az olan il Iğdır olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Tunceli'de 292 bin 537 hektar, Bingöl'de 266 bin 335 hektar, Bitlis'te 180 bin 237 hektar, Elazığ'da 171 bin 186 hektar, Hakkari'de 179 bin 847 hektar, Malatya'da 193 bin 346 hektar, Muş'ta 78 bin 426 hektar, Van'da 45 bin 141 hektar, Ağrı'da 4 bin 673 hektar, Ardahan'da 43 bin 286 hektar, Erzincan'da 115 bin 684 hektar, Erzurum'da 136 bin 263 hektar, Iğdır'da 3 bin 624 hektar, Kars'ta 12 bin 892 hektar ormanlık alan bulunuyor.

Doğu Anadolu Bölgesi, yüksek rakımlı ve soğuk iklimi nedeniyle orman varlığı açısından çeşitlilik göstermektedir. Bölgede çam, meşe ve sedir ağaçları yaygındır. Ancak ormansal tarım üretimi diğer bölgeler ile karşılaştırıldığında oldukça düşük düzeyde yer almaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesinin önemli bitkilerinden birisi de ***keven*** bitkisidir. Bölge dağlarında kendiliğinden yetişen *keven*, her yıl yayılarak çoğaldığı zorlu coğrafyada çorak arazilerin örtüsü haline gelmiştir. Uzun kökleriyle toprağın kaymasını önleyen geven bitkisi, geniş gövdesiyle de toprağın üstünü örterek rüzgar erozyonuna engel olmakta; hatta rüzgar erozyonu ve toprak kaymasının yaşandığı bölgelerde çıkan kevenler, en kurak koşulları barındıran topraklarda dahi yayılıp yetişerek adeta kurtarıcı görevi görmektedir. Keven, bilinçsiz şekilde yakacak olarak kullanılsa da erozyonu engellemesinden ilaç sektörüne, kozmetikten ziraata kadar birçok alan için önemi olan bir bitki. *Keven bitkisi* farklı renklerde çiçek açan türlerden biri. Bu nedenle arıcılık yapılan bölgelerde, zirai çalışmalarda geçmişten beri yararlanılmaktadır. Nitekim *Keven Balı* antioksidan ve antibakteriyel özellikleri ile bilinmektedir. Ayrıca geleneksel kullanımda yapıştırıcı olarak da yer almaktadır. Nitekim köklerinin su içinde bekletilmesiyle elde etilen tutkal, pamukla karıştırılarak el sanatları arasında yer alan *kitre bebek* yapımının ana malzemesini de oluşturmaktadır.

2.9 Doğu Anadolu Bölgesi'nin Sanayi Sektörü Durumu

Sanayi endüstrisi birçok alt kollardan meydana gelmektedir. Tarım endüstrisinden gelen hammaddelerin işlendiği alt sektörler olduğu gibi, fosil yakıtlara ve taş ve toprağa dayalı da birçok sektör sanayi endüstrisinin alt ürün ve üretim kollarını meydana getirmektedir.

Şekil 9: Sanayi Sektörünün Alt Sektörler Kapsamında Sınıflandırılması

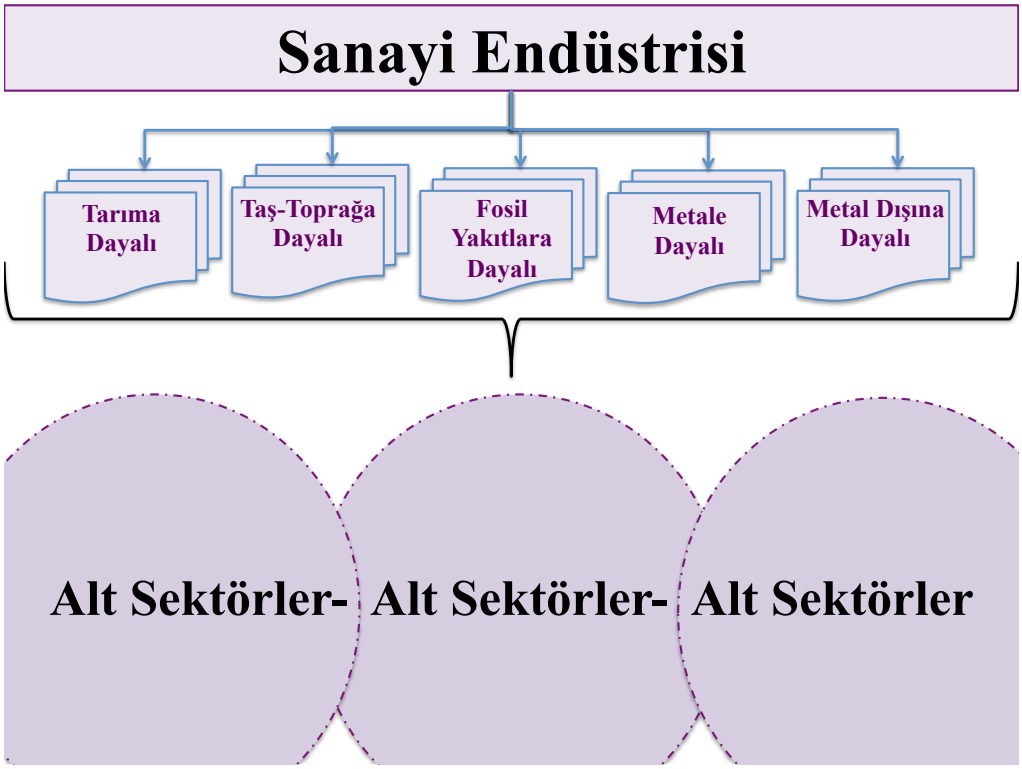

Sanayi sektörü Doğu Anadolu Bölgesinde cılız bir şekilde faaliyet göstermektedir. Halbuki Doğu Anadolu, binlerce yıllık tarihsel geçmişi ve stratejik konumuyla ticaretin ve ekonominin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bölge, köklü geçmişiyle İpek Yolu'nun önemli bir kavşağı olarak ticaretin yoğun bir şekilde gerçekleştiği bir noktada bulunmaktadır. Bölge'nin zengin maden varlığı ve elektrik enerjisi üretimi ile Türkiye sanayisinin gelişmesine büyük katkıda bulunmaktadır. Yalnızca Keban Barajı bile Türkiye'de üretilen elektrik enerjisinin yaklaşık %25'ini sağlamaktadır. Bölge'nin sanayi sektörü, *bununla birlikte*, diğer bölgelere kıyasla yeterince gelişmemiştir. Bu bağlamda sanayi üretimi bakımından en geri kalmış bölge olarak önde çıkmaktadır. Bölgede bulunan işletme örgütleri daha çok tarıma dayalı olduğundan dolayı, gıda işleme sektörü bir adım daha önde görünmektedir.

2.10 Doğu Anadolu Bölgesi'nin Hizmet Sektörü Durumu

Hizmetler endüstrisi birçok alt kollardan meydana gelmektedir. Tarım ve sanayi endüstrisi ile bire bir bağlantılı olan sektör; aynı zamanda tamamen bağımsız alt sektörlerin ürünlerinin üretildiği faaliyet kollarını da içermektedir.

Şekil 10: Hizmet Sektörünün Alt Sektörler Kapsamında Sınıflandırılması

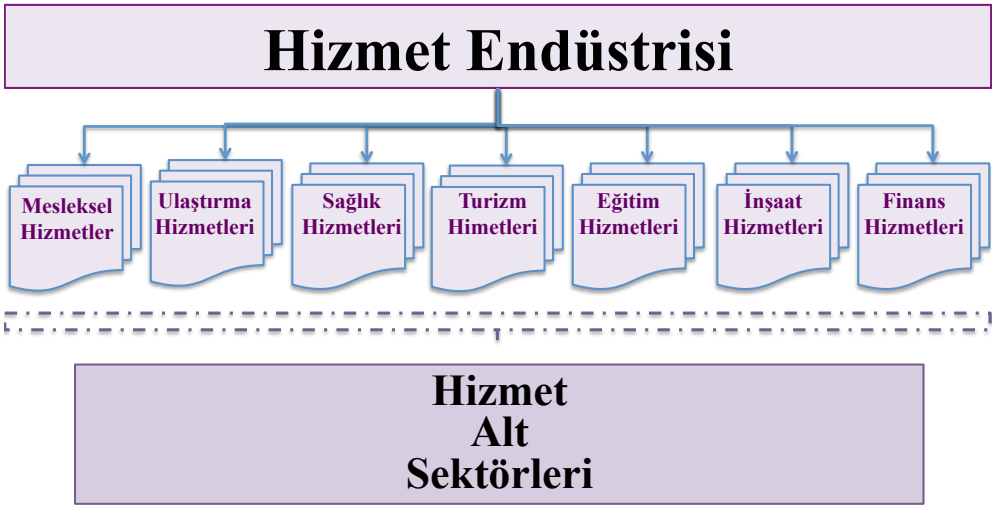

Hizmet sektörleri de diğer bölgeler ile karşılaştırıldığında Doğu Anadolu Bölgesi'nde gelişmemiş olduğu görülmektedir. Bölgenin hizmetler sektöründe öne çıkan alt sektörü *turizm* olarak öngörülmektedir. Bölgenin ***alternatif turizm*** potansiyeli son derece yüksektir. Nitekim Bölge'de bulunan, Ağrı Dağı, Van Gölü, Hazar Gölü, Nemrut Dağı, Süphan Dağları, Sat Dağları, Mercan Vadisi Milli Parkı turistlerin ilgisini çeken doğal güzelliklerdir. Bölgede dağcılık ve kış sporları için çok uygun ortamlar vardır. Ayrıca uygarlıkların beşikliğini yaptığından dolayı çok zengin bir tarih turizmi potansiyeli taşımaktadır.

Hizmet sektörünün önemli bir kolu olan turizm sektörü Bölgede öne çıkan bir ekonomisel faaliyet kolu olarak gelecek vaat etmektedir. Nitekim dağlar, akarsular, göller, göl kıyıları, kanyonlar, termal kaynaklar ve kayak için uygun ortam (*kar örtüsü ve uygun topoğrafya*) gibi çok sayıda doğal turistik çekiciliğin yanı sıra geçmişte bölgede Hitit, Urartu, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi çok sayıda farklı devletin egemen olması, bölgenin beşeri turistik kaynaklar açısından da zengin olmasını sağlamıştır. Doğu Anadolu'da kara, hava ve demiryolu ulaşımı için gerekli alt yapı geliştirilmiştir. Bölgede konaklama alt yapısı ise henüz çok düşük kapasitelidir. Son yıllarda bölgenin ulusal ve uluslar arası arenada tanıtımı daha etkin bir şekilde yapılmaktadır (Yılmaz, 2018: 581).

3. SOSYAL DEVLET ÖRGÜTÜ YÖNETİMİ ANLAYIŞI

Sosyal devlet, yurttaşların insan onuruna yakışır şekilde yaşamasına olanak veren, toplumun tümünü kapsayacak şekilde hizmet sunan ve bu hizmetleri bireyler arasında eşit şekilde dağıtan bir devlet örgütü yönetimi anlayışı olarak ifade edilmektedir (Artuç ve Canbay, 2024: 489).

Sosyal devlet anlayışı tarihsel süreç içerisinde birçok farklı aşamadan geçmiş olup, günümüzde devletlerin, bireylerin refahlarını sağlayacak şekilde harcamalar yapmasını ve sosyal refahı gerçekleştirecek hizmetleri sunmasını zorunlu kılan bir hal almıştır. Sosyal devlet anlayışı, her ne kadar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı şekillerde yorumlansa da, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın her devletin bu konuda çaba sarf ettiği açıktır (Artuç ve Canbay, 2024: 489).

Sosyal devlet ile *hukuk devleti*, insan onuru kavramına dayanmaları nedeni ile, birbirini tamamlayan iki kavramdır. Bu bağlamda günümüz devleti aynı zamanda hem hukuk devleti, hem de sosyal devlet olmak zorundadır. Sosyal devlet ilkesi ihmal edildiği zaman bütünlük bozulur ve insan onuru zedelenir. Çünkü devleti hukuka bağlayıp, yurttaşların bireysel ve siyasal haklarını garanti altına almak, insan onurunu korumak için koşul olmakla beraber, yeterli değildir. İnsanı maddesel ve tinsel yönüyle bir bütün olarak ele almak ve ona öylece değer atfetmek gerekmektedir. Bu ise, toplumda yoksul ve muhtaç insanlara devletçe yardım edilerek, onlara insan onuruna yaraşır asgari bir düzeyinin sağlanması ve böylece sosyal devlet ilkesinin gerçekleştirilmesi ile olanaklıdır (Bulut, 2001: 335).

Sosyal devlet, yönetim biçimlerinin siyasal ilke ve politikalardan çok ulusun ekonomisel ve toplumsal varlığını iyileştirmek, korumak ve düzenlemek adına önlemler alan, bir devlet örgütü yönetimi anlayışıdır. *Sosyal devlet*, bu bağlamda, ezilenlerin lehine göre ekonomisel ve toplumsal bir alan yaratır. Bu durumda en belirgin amaç toplumsal eşitsizlikleri gidermektir. Böylece devlet örgütü, tüm yurttaşlara asgari bir yaşam düzeyi sağlamış olur. Devlet örgütü, ekonomisel ve toplumsal alana müdahale ederek toplumsal refahı ve denetimi sağlamış olur.

Sosyal devlet kavramı geçmişten günümüze birçok aşamadan geçmiş olup, devlet müdahaleciliğinin artışıyla birlikte bir devlet politikası olarak görülmeye başlanmıştır. Devlet örgütlerinin, bireylerin yaşam standartları üzerindeki etkisinin bir yansıması olarak görülmesi gereken sosyal devlet anlayışı, temel yapısı itibariyle gelir dağılımında adaleti sağlamayı, bireylere fırsat eşitliği sunarak hizmet alma garantisi vermeyi amaç edinmektedir (Artuç ve Canbay, 2024: 508).

3.1 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *sosyal devlet örgütü yönetimi anlayışının* toplumsal yaşama yansımasına bağlı olarak geliştirilmiş bir örgütsel yapıdır. Nitekim *sosyal devlet*, bu bağlamda, herhangi bir sosyal grup ya da zümrenin ekonomisel ve sosyal bakımlardan mağdur olmasını reddeden, bununla mücadele eden ve bu durumları ortadan kaldırmaya çalışan devlet örgütü yönetimi anlayışıdır. Sosyal devletin gerçekleştirilmesi için; devletler pozitif hukukun gereksinime uygun hazırlanmış politikalarıyla sosyal düzene müdahalelerde bulunarak sosyal adalet, refah ve *sosyal güvenliği* sağlamakla görevlidir (Yörük, 2021: 177).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, insana yakışır, yeşil ve dijital dönüşümünü tamamlamış güvenli bir iş ortamında tam istihdam ile sürdürülebilir kalkınmayı sağlamış müreffeh bir Türkiye, ***vizyonu*** ile yola çıkmış; Çalışan sağlığını, güvenliğini ve refahını esas alarak; çalışma barışı ve düzenini, etkin bir sosyal güvenlik sistemini sağlamak; tam istihdamı destekleyici ulusal ve uluslararası etkin bir işgücü piyasası oluşturmak ve denetlemek, yabancı ülkelerdeki Türk toplumunun çalışma ve sosyal güvenlik alanlarındaki hak ve menfaatlerini korumak ve çalışma yaşamına ilişkin veriye dayalı politikaları geliştirmek ve uygulamayı, ***misyon*** olarak belirlemiştir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, insana yakışır, yeşil ve dijital dönüşümünü tamamlamış, güvenli bir iş ortamında tam istihdam ile sürdürülebilir kalkınmayı sağlamış müreffeh bir Türkiye vizyonu doğrultusunda çalışmaları yürütmeyi hedeflemektedir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, küresel koşulları analiz ederek ve Türkiye'nin yapısal dinamiklerini dikkate alarak, *Türkiye Yüzyılı* vizyonu ile daha güçlü, daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir sosyo-ekonomisel kalkınmayı teşvik etmeye yönelik politikaları yaşama geçirmeye çalışmaktadır. Sosyal diyalog anlayışı içinde; daha iyi çalışma ortamının sağlandığı, işyerinde çalışma barışının desteklendiği, iş gücünün niteliğinin değişen iş gücü piyasası dinamiklerine yanıt verdiği, iş gücü piyasasında beceri uyumunun güçlendirildiği ve bu çerçevede sürekli olarak istihdamın ve üretimin artırıldığı, tüm yurttaşları kapsamına alan sosyal güvenlik sistemine sahip bir Türkiye için çalışmalarını sürdürmeyi planlamaktadır (ÇSGB, 2025).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının kuruluş ve gelişim süreci yaklaşık 70 yıllık süreç içinde birçok değişimden geçmiş ve bugünkü halini almıştır.

- **1945**

Çalışma Bakanlığı, Devlet Dairelerinin Bakanlıklara Ayrılması Hakkındaki 3271 sayılı Kanunun 1. Maddesine dayanılarak, Başbakanın 7 Haziran 1945 tarih ve 6-376/6 sayılı teklifi üzerine 7 Haziran 1945 tarih ve 4/591 sayılı Cumhurbaşkanlığı tezkeresi ile kurulmuş hemen arkasından 22 Haziran 1945 tarih ve 4763 sayılı *Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun* çıkarılmıştır.

- **1960**

Çalışma Bakanlığının yurtdışı örgütlenmesi, 1960'lı yılların başından itibaren gelişen ve Türkiye için yeni bir olgu niteliğindeki sanayileşmiş Avrupa ülkelerine düzenli Türk işgücü sevkiyatı ile doğan gereksinim sonucu ihdas edilmiştir. Avrupa ülkelerine giden Türk işgücünün farklı ve yabancı toplumsal çevrede ve değişik yaşam koşullarında devlet örgütü eliyle destek görmesi ve sorunlarına çözüm bulunması amacıyla bulundukları ülkelerdeki Büyükelçilikler nezdinde Çalışma Müşavirlikleri ve Başkonsolosluklar bünyesinde de *Çalışma Ataşelikleri* kurulması yoluna gidilmiştir.

- **1971**

Çalışma Bakanlığı ile birlikte, Esnaf ve sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu (BAĞ-KUR) 1971 yılında 1479 sayılı kanunla kurulmuştur. BAĞ-KUR kuruluşundan itibaren Türkiye'de sosyal güvenlik konusunda önemli örgütlerden birisi haline gelmiştir.

- **1974**

Çalışma Bakanlığı ile birlikte, gelişen süreç içinde, 17.11.1974 tarih ve 4-1040 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi ile *Sosyal Güvenlik Bakanlığı* kurulmuş, *Sosyal Sigortalar Kurumu* (SSK) ile *Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu* (BAĞ-KUR) bu Bakanlığa bağlanmıştır.

- **1983**

Çalışma Bakanlığı ile Sosyal Güvenlik Bakanlığı 1983 yılında birleştirilmiştir. Nitekim 13 Aralık 1983 tarih ve 184 sayılı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Teşkilatı ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Çalışma Bakanlığı ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı birleştirilerek Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı adıyla yeniden örgütlendirilmiştir.

- **1985**

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve görevleri hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve görevleri hakkında 184 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname' nin Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Değiştirilerek 09.01.1985 tarihinde 3146 Sayılı Kanun yürürlüğe girmiştir.

- **2000**

Çalışma Bakanlığında, 4 Ekim 2000 tarihinde yürürlüğe giren 618 Sayılı KHK ile Bakanlık yeniden yapılandırılarak Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü kurulmuş ve Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü yeniden yapılandırılmıştır.

- **2006**

Çalışma Bakanlığı ile ilgili olarak, 2006 yılında 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ile tüm sosyal güvenlik kurumları birleştirilmiş ve BAĞ-KUR kurumunun varlığına son verilmiştir. Günümüzde BAĞ-KUR olarak bildiğimiz sigortalılık şekli aslında 5510 sayılı kanunun 4/B maddesinde düzenlenmiştir ve bu sebepten 4/B olarak da anılmaktadır.

- **2018**

Çalışma Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş süreci kapsamında 2018 yılında 703 sayılı KHK ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı birleştirilerek Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı oluşturulmuş ve 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Bakanlığın yetki, görev ve sorumlulukları belirlenmiştir.

- **2021**

Çalışma Bakanlığı 2021 yılında önemli bir kurumsallaşma süreci daha yaşamıştır. Nitekim 21 Nisan 2021 Tarihli ve 31461 Sayılı Resmi Gazete yayınlanan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Kurulması ile Kamu Personel İşlemlerinin Yürütülmesine İlişkin Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı kurulmuştur.

- **2023**

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde, 29 Kasım 2023 tarihli ve 32384 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü ile Avrupa Birliği Mali Yardımlar Dairesi Başkanlığı birleştirilerek Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü olarak yeniden örgütlendirilmiştir.

3.1.1 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Yetki, Görev ve Sorumlulukları

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının (ÇSGB) yetki, görev ve sorumlulukları, 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde değişiklik yapan, 21.04.2021 Tarihli ve 31461 Sayılı Resmi Gazete yayımlanan 73 No'lu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile belirlenmiştir (ÇSGB, 2025).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının bu bağlamda görev ve yetkileri aşağıda yer alan noktalarda belirlenmiştir.

- Çalışma yaşamını düzenleyici, işçi-işveren ilişkilerinde çalışma barışının sağlanmasını kolaylaştırıcı ve koruyucu tedbirler almak,
- Çalışma yaşamındaki mevcut ve muhtemel meseleleri ve çözüm yollarını araştırmak, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları koruyucu ve çalışmayı destekleyici tedbirleri almak,
- Ekonominin gerektirdiği insan gücünü sağlamak için gerekli önlemleri araştırmak ve uygulanmasının sağlanmasına yardımcı olmak,
- İstihdamı ve tam çalışmayı sağlayacak, çalışanların yaşam düzeyini yükseltecek önlemleri almak,
- Uluslararası işgücüne ilişkin politikaların belirlenmesi amacıyla gerekli çalışmaları yapmak ve belirlenen politikanın uygulanmasına ilişkin ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyette bulunmak,
- Çalışanların mesleksel eğitimlerini sağlayıcı önlemler almak,
- İş sağlığı ve güvenliğini sağlayacak tedbirlerin uygulanmasını izlemek,
- Çalışma hayatını denetlemek,
- Sosyal adalet ve sosyal refahın gerçekleşmesi için gerekli tedbirleri almak,
- Çeşitli fizyolojik, ekonomisel ve toplumsal risklere karşı sosyal sigorta hizmetlerini uygulamak, sosyal güvenlik olanağını sağlamak, yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi için gerekli önlemleri almak,

- Yabancı ülkelerde çalışan Türk işçilerinin çalışma yaşamı ve sosyal güvenlikle ilgili meselelerine çözüm yolları aramak, hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek,
- İş istatistiklerini derlemek ve yayınlamak,
- İşyerindeki sağlık ve güvenlik risklerini önleyici ve koruyucu hizmetleri yürütenlerin niteliklerini belirlemek, eğitimlerini ve sertifikalandırılmalarını sağlamak,
- Yasalarla ve Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle verilen diğer görevleri yapmak.

3.1.2 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Genel Örgütsel Yapısı

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı merkez ve yurtdışı örgütlerinden oluşmaktadır. ÇASGEM ile Ereğli Kömür Havzası Amele Birliği Biriktirme ve Yardımlaşma Sandığı Başkanlığı, bağlı kuruluşlar; aşağıda yer alan örgütler ise ilgili kuruluşlar olarak Türk halkına hizmet vermektedir.

- Mesleki Yeterlilik Kurumu Başkanlığı (MYK)
- Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR)
- Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı (SGK)

3.1.3 Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı (SGK)

Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı (SGK), Türkiye'nin emekliler konusunda tek yetkili devlet örgütü konumunda olup, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlı bir kuruluştur. SGK, yenilikçi ve insan odaklı anlayışla topluma kaliteli hizmet sunan, sürdürülebilirliğini sağlamış, dünyada örnek alınan güçlü ve saygın bir kurum olmayı ***vizyonu***; değişen toplumsal güvenlik gereksinim ve tehlikelerine karşı toplumu güvence altına alarak güvenilir, kaliteli ve yenilikçi bir anlayışla sürdürülebilir sosyal güvenlik hizmeti sunmayı ise ***misyonu*** olarak belirlemiştir (SGK, 2025).

Sosyal Güvenlik Kurumu Türkiye'de bir sosyal devlet örgütü yönetimi anlayışının uygulama araçsallığı olarak geliştirilmiştir. Nitekim, insanların ömrü boyunca yaşam kalitesini etkileyen en önemli unsur toplumsal güvence içinde olmaktır. Toplumsal güvenlik, insanların gelirlerine bakılmaksızın toplum huzurunu ve refahını bozan toplumsal tehlikelerin verdiği zararlardan ***insan hakkı*** ve esas itibariyle de ***devlet görevi*** olarak primli ya da primsiz sistemlerin kullanılması, bireylerin toplumsal tehlikelerin zararlarından kurtarılma güvencesidir. Bu doğrultuda Türkiye'de toplumsal güvenlik hakkı, Anayasanın 60. Maddesindeki; *Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı*

kurar, karar ile açıkça ortaya konmuştur. Bir mesleksel veya toplumsal tehlike yüzünden geliri veya kazancı kesintiye uğramış bireylerin başkalarının yardımına gereksinim kalmaksızın, geçinme ve yaşama taleplerini karşılayan bir sistem olarak tanımlanan *toplumsal güvenlik* kavramı; Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre; *Toplumun kendi üyelerine bir takım kamusal tedbirlerle, hastalık, hamilelik, iş kazası, işsizlik, yaşlılık ve ölümden kaynaklanan tamamen veya esaslı bir şekilde kazanç kaybının neden olacağı ekonomik ve sosyal zorluklara karşı sağladığı koruma, tıbbi bakım tedariki ve çocuklu ailelerin desteklenmesidir*, şeklinde ifade edilmektedir.

Sosyal Güvenlik Kurumu bir toplumsal ***sigorta*** gibi görülmektedir. Türkiye'de toplumsal güvenliğin genel yapısı s*osyal devlet örgütü yönetimi anlayışıyla* birlikte sigortacılık esaslarına dayanmaktadır. Sigortalılara verilecek sigorta yardımlarının hangi hallerde ve miktarda verileceği önceden belirlenmiş olup, uzun ve kısa vadeli sigorta kollarında hizmet sunulmaktadır. Toplumsal güvenlik sistemi, sosyal devlet örgütü yönetimi anlayışının bir gereği, özel sigortacılıktan farklı olarak birebir yarar/maliyet dengesi gözetilmeden oluşturulmuştur. Bu durum sosyo-ekonomisel ve demografik değişimlerin neden olduğu tüm tehlikelerin sistem tarafından taşınmasına neden olmaktadır

Sosyal Güvenlik Kurumu'na aylık olarak ödenmesi gereken tutara sigorta primi adı verilmektedir. Nitekim ***sigorta sisteminin finansmanı*** alınan primler vasıtasıyla sağlanmakta olup, aktif sigortalılardan alınan primler, tüm sigortalıların ödemelerini karşılamak üzere kullanılmaktadır. Bu tür finansman, dağıtım yöntemi olarak adlandırılmakta ve nesiller arası paylaşım esasına dayanmaktadır. Bununla birlikte, özellikle 2000'li yıllara kadar Türkiye'de toplumsal güvenlik alanında uzun yıllar *finansal dengeler gözetilmeden alınan kararlar*, toplumsal güvenlik sisteminin zayıflamasına neden olmuş ve dolayısıyla sağlık ve sigorta hizmetinin yeterli olmamasına neden olmuştur. Toplumsal güvenlik sisteminde zamanla ortaya çıkan finansal ve yapısal sorunlar, bu alanda reformların yapılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu kapsamda, 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile yapılan reformla, uzun yıllardır sorunlarla gündeme gelen sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, *Sosyal Güvenlik Reformu* gerçekleştirilerek 2006 yılında farklı norm ve standartlara göre hizmet sunan SSK, BAĞ-KUR ve Emekli Sandığı tek çatı altında birleştirilmiştir.

Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı (SGK), sosyal sigortalar ile genel sağlık sigortası bakımından bireyleri güvence altına alacak, sosyal sigortacılık ilkelerine dayalı, etkin, adil, kolay erişilebilir, aktüeryal ve finansal açıdan sürdürülebilir,

çağdaş standartlarda bir toplumsal güvenlik sisteminin gerçekleştirilmesi amacıyla kurulmuştur.

Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı (SGK)'nın görevleri, 4 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 405. Maddesinde; (1) ulusal kalkınma strateji ve politikaları ile yıllık uygulama programlarını dikkate alarak sosyal güvenlik politikalarını uygulamak, bu politikaların geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmak, (2) hizmet sunduğu gerçek ve tüzel kişileri hak ve yükümlülükleri konusunda bilgilendirmek, haklarının kullanılmasını ve yükümlülüklerinin yerine getirilmesini kolaylaştırmak, (3) toplumsal güvenliğe ilişkin konularda; uluslararası gelişmeleri izlemek, Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşlar ile işbirliği yapmak, yabancı ülkelerle yapılacak sosyal güvenlik sözleşmelerine ilişkin gerekli çalışmaları yürütmek, yöntemine göre yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmaları uygulamak, (4) sosyal güvenlik alanında eğitim, araştırma ve danışmanlık faaliyetleri yapmak ve yaptırmak, kamu idareleri arasında koordinasyon ve işbirliğini sağlamak ve (5) mevzuat ile örgüte verilen görevleri yapmaktır, şeklinde ifade edilmektedir.

3.1.4 Emeklilik Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Emeklilik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 02/11/2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname ile SGK Sosyal Sigortalar Genel Müdürlüğü yeniden yapılandırılmış ve emeklilik hizmetlerinin daha etkin ve verimli yürütülebilmesi amacıyla kurulmuştur.

Emeklilik Hizmetleri Genel Müdürlüğünün görevleri arasında; sosyal güvenlik mevzuatında yer alan tescil, hizmet ve borçlanma işlemlerini yürütmek, sosyal güvenlik mevzuatında yer alan emeklilik işlemlerini yürütmek, görev alanına ilişkin konularda sigortalı ve hak sahiplerine yönelik hizmetlerin hızlı ve etkin bir şekilde yürütülmesi için gerekli tedbirleri almak, bedeli Hazine tarafından karşılanmak suretiyle ilgili Kanunlar uyarınca Kurumca yapılması düzenlenen aylık bağlama ve ödeme işlemlerini yapmak, kısa vadeli sigorta kollarından sağlanan yardımlarla ilgili işlemleri yapmak, yabancı ülkelerle yapılacak sosyal güvenlik sözleşmelerine ilişkin gerekli çalışmaları yürütmek, diğer kanunlarda yer alan ve görev alanına giren hususlarla ilgili iş ve işlemleri yapmak, görev alanına giren konularla ilgili uygulamaları izlemek ve geliştirmek, görev alanına giren konularda sigortalı ve hak sahiplerini sosyal güvenlik mevzuatından doğan hakları ve ödevleri konusunda bilgilendirmek, gibi konular yer almaktadır.

3.2 Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik, insanlığın eski ve derin bir gereksiniminin somut belirtisidir. Bu gereksinme, yarından emin olmak isteğidir. Evrensel bir ilkeye dönüşen ve çağdaş uygarlığın simgesi olan *sosyal güvenlik kavramı*, özde bireyin karşılaşacağı ve yaşam için tehlike oluşturan olaylara karşı bir güvence arayışının ürünüdür. Tehlikeyle karşılaşan ve yoksulluğa düşen bireye, asgari bir güvence sağlamak sosyal güvenliğin varoluş nedenidir. Bu kavramın açılımı; sosyal sigorta programları, düzenli, sürekli ve güvenli sağlık ve refah hizmetlerini ve bunların gerçekleşmesi için gerekli gelir kaynaklarını sağlama çalışmalarını içerir. Bütün bu çalışmalar, insanın temel haklarından olan sosyal haklar sistemi içinde yer alan ve anayasalarda şekillenen sosyal güvenlik hakkının gerçekleşmesine yöneliktir (Özok, 2004: 31).

Sosyal güvenliğin en önemli ilkelerinden birisi dayanışma ilkesidir. Bu ilke, kuşaklar arasında olabileceği gibi kuşak içinde de söz konusudur. Aynı sosyal tehlikeye maruz kalabilecek bireylerin sosyal güvenlik sistemine katkıda bulunması ile aynı veya farklı kuşaklardaki bireylerin dayanışması sonucunda sosyal güvenlik hizmeti var olur. Zenginden yoksula, gençten yaşlıya, çalışandan işsize sağlanan bu hizmet, dayanışma ilkesinin zedelenmesiyle zarar görebilir (Aslan, 2024: 1129).

Sosyal güvenlik, birey ve aileleri işsizlik, yaşlılık, emeklilik, hastalık ya da ölümden kaynaklanan statü ve gelir kayıplarına karşı korumayı ve sosyal hizmetler yoluyla bunların refah düzeylerini yükseltmeyi amaçlayan *kamu programı* olarak tanımlanabilir (Özok, 2004: 31). İnsanoğlu yaşamı boyunca birçok tehlike ile karşılaşır. En temel gereksinimi olan güvenli bir ortamda yaşama gayesiyle oluşturulan devletlere zaman içerisinde toplum tarafından daha fazla görev atfedilmiştir. Devlet örgütüne verilen görevlerden birisi de kendisine tabi olan kişilere gelir gider dengesizliğin olması halinde, sosyal güvenlik kapsamında yardım etmesidir. Sosyal güvenlik, herkes için bir gereksinim olup bu ihtiyaçların ne ölçüde karşılandığı ülkeden ülkeye değişmektedir. Hastalık, sakatlık, analık, yaşlılık, işsizlik ve ölüm gibi nedenlerle kişilerin gelirlerinde bir azalma ya da harcamalarında bir artış olması halinde, devletin bu nedenlere bağlı olarak bir gereksinim içerisinde olanlara yardım etmesi sosyal devletin bir gereği olarak kabul edilmektedir (Özcan, 2021: 41).

Sosyal güvenlik kavramı bireyi ve toplumu doğrudan ilgilendiren bir kamu politikasıdır. Sosyal güvenlik olgusunun kamu politikalarında önemli bir yeri vardır. Kaldı ki sosyal güvenlik İnsan Hakları Beyannamesinde de güvence altına alınmıştır. Nitekim Beyannamesinin 25. maddesinde belirtilen; *Herkesin, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşaması için yeterli yaşama standartlarına hakkı vardır; bu hak, beslenme, giyim, konut, tıbbi bakım ile gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik,*

hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi denetiminin dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlayamama durumlarında güvenlik hakkını da kapsar, şeklindeki ifadeler sosyal güvenliğin temel konusunu oluşturmaktadır.

Sosyal güvenlik hakkını yaşama geçiren programlar şöyle sıralanabilir: Yaşlılık, iş görmezlik, dul ve yetim programları yanında; sağlık sigortası, işsizlik sigortası, çocuk ve aile yardımı, iş kazası tazminatları, kamu yardımlarıdır. Bu kurum ve kavramlar kapitalizmin yarattığı sosyal dengesizlik, eşitsizlik ve bunların neden olduğu bunalımlara karşı emekçi sınıflardan gelen güçlü tepkiler sonucu büyük bedeller ödenerek elde edilmiştir. Bütün bu gelişmeler bireylerin güvencesi olan *sosyal devlet* anlayışının güçlenmesi ve kurumsallaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda *sosyal devlet* klasik liberal demokrasinin ekonomisel ve siyasal temellerini değiştirmeden, sosyal güvenliğin sağlanması, işsizliğin önlenmesi, emeğiyle yaşayanların korunması ve yaşam düzeylerinin yükseltilmesi yoluyla sosyal eşitsizlikleri giderme işlevlerini üstlenen devlet demektir (Özok, 2004: 32).

Sosyal güvenlik; gelirleri ne olursa olsun, bireylere belirli toplumsal tehlikeler (*iş kazası, meslek hastalığı, hastalık, analık, malullük, yaşlılık, ölüm, işsizlik*) karşısında gelir ve sağlık güvencesi sağlama görevini yerine getiren uygulamalar bütünüdür.

Sosyal güvenlik, fizyolojik, ekonomisel ve sosyal risklere karşı, bir dizi kamu önlemi ile toplumun kendini korumasıdır. Günümüzde evrensel bir ilkeye dönüşen ve çağdaş uygarlığın simgesi olan sosyal güvenlik kavramı, temelde, bireyin karşılaşacağı ve yaşamı için tehlike oluşturan olaylara karşı bir güvence arayışının ürünüdür. Tarihin her döneminde insanlar, farklı biçimde sosyal güvenlik önlemlerini bulmuş ve kabul etmişlerdir. Önceleri kişisel, sonra karşılıklı yardım temeline dayanan bu sosyal güvenlik kurumlarının, çağdaş sosyal güvenlik sistemlerinin çekirdeğini oluşturdukları kabul edilmektedir (Güvercin, 2004: 90).

Sosyal güvenlik hakkı, *sosyo-ekonomisel haklar* grubu olarak ikinci kuşak insan haklarındandır. Sosyo-ekonomisel haklar, bireyi toplumdan alacaklı kılan ve devlete de bir takım yükümlülükler getiren haklardır. Bu hakların karşılanması ve yaşama geçirilmesi için, devletin pasif kalmaması ve etkin bir şekilde çaba göstermesi gerekir. Tüm bireylere sosyal güvenlik sağlanması için gerekli yasal düzenlemeler, uygun finansman kaynağı ve örgütsel alt yapı gibi gereksinmeler devletin alacağı önlemlerle sağlanabilir. Devlet örgütü, sosyal güvenlik önlemleriyle ulusal gelirin dezavantajlı kesimler lehine yeniden dağıtımını ve toplumsal dayanışmayı sağlayarak aynı zamanda sosyal adaletin de gerçekleşmesine katkıda bulunur. Bu yönüyle sosyal güvenlik uygulamaları toplumda adil bir paylaşım ve eşitliği sağlamada önemli bir araç olmaktadır (Güvercin, 2004: 94).

3.3 Sosyal Güvenlik Sistemi

Sosyal güvenlik kavramı, bireyin karşılaşacağı ve yaşamı için tehlike oluşturan olaylara yani sosyal risklere karşı bir güvence arayışının sonucu olarak ortaya konulmuştur. Tehlikeyle karşılaşan bireye, asgari güvence sağlamak, sosyal güvenliğin varoluş nedenidir. Sosyal risk, kişilerin gelirlerinde azaltıcı, giderlerinde arttırıcı etki yapan olaylardır. Hastalık, kaza, ölüm gibi kötü olayların yanında evlenme ve doğum gibi sevindirici olaylar da gider arttırıcı ve gelir azaltıcı etkisi nedeniyle sosyal risk kavramı içinde değerlendirilmektedir. Öte yandan sosyal güvenlik, sadece sosyal risklere karşı değil geniş anlamda yoksulluğa ve muhtaçlığa karşı da bireyi korumayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, bir sosyal politika aracı olan sosyal güvenlik, bireyi sosyal tehlikelerden koruma amacı dışında toplumda yoksulluğu ve gelir dağılımındaki adaletsizlikleri azaltma ve toplumsal huzuru sağlama amacı da gütmektedir (Kırmızı ve Hüseyinli, 2019: 1204).

Sosyal güvenlik sisteminin tarihi insanlık tarihi kadar eski, modernleşmesi ve kurumsallaşması ise yirmi yüzyılda başlamış olup, bugün sosyal hukuk devletinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Sosyal güvenlik insanların istek ve iradeleri dışında meydana gelen, onları muhtaç duruma düşüren sosyo-ekonomisel tehlikelerin zararlarından koruyan çok önemli bir sistemdir (Erol, 2019: 12).

Sosyal güvenlik sistemi, bireylerin muhtaçlıktan kurtarılmasını, muhtaçlıktan kaynaklanan korkunun ve endişenin ortadan kaldırılmasını, insanların bugününden ve yarınından emin olmalarını ve güven içinde yaşamalarını sağlayan yeri doldurulamaz bir sistemdir. Sosyal güvenlik, *özünde*, temel bir insan hakkı olup evrensel bir niteliğe sahiptir. Sahip olduğu öneme rağmen sosyal güvenliğe erişim noktasında büyük açık bulunmaktadır. Öyle ki, ILO'nun, *2017- 2019 Dünya Sosyal Koruma Raporu*'na göre günümüzde dünya nüfusunun yalnızca %29'u yeterli sosyal güvenlik sistemine sahiptir. Diğer bir ifadeyle dünya nüfusunun %71'i herhangi bir sosyal güvenlik kapsamında değildir. Oysaki insanları, sosyo-ekonomisel tehlikelerin zararlarından koruyan sosyal güvenlik sistemi, sosyal devlet anlayışının var olduğu tüm ülkelerde, toplumun tamamını kapsaması gerekmektedir. Söz konusu kapsamayı sosyal güvenlik sosyal sigorta, sosyal yardım ve sosyal hizmetler ile gerçekleştirir (Erol, 2019: 12).

Sosyal güvenlik sistemleri, hem toplumun demografik yapısıyla, hem de ekonomisel durumuyla doğrudan ilişki içinde olan dinamik sistemlerdir. Bu anlamda gerek nüfus artışı, nüfusun yaşlanması ve göç gibi demografik değişimler; gerekse işsizlik, kayıt dışılık, gibi ekonomisel değişimler sosyal güvenlik hakkının kullanımını doğrudan etkilemektedir. Nüfus artışı, nüfusun yaşlanması, göç gibi nüfusa bağlı nedenler sosyal güvenlik hakkının kullanımında sıkıntıları doğurmaktadır. Fakat sorunun asıl

kaynağının, küresel ekonominin getirdiği işsizlik, kayıt dışılık ve esnek çalışma olduğu görülmektedir. Bu ekonomisel olgular da devlet örgütünün topladığı sosyal güvenlik primlerinde düşüşe yol açmaktadır. Bu durum, hem sosyal güvenliğin finansmanını zorlaştırmakta, hem de çalışma ilişkisine bağlı olan sosyal güvenlik haklarının kullanımını daraltmaktadır (Kırmızı ve Hüseyinli, 2019: 1230).

Sosyal güvenlik sisteminin açıkları emekli, malul, dul ve yetim aylığı gibi sosyal güvenlik ödemelerinde düşüşe neden olmakta ve içinde bulunduğumuz geçiş döneminde bu düşüşler sosyal yardımlarla karşılanmaya çalışılmaktadır. Bir ***hak*** olan sosyal güvenlik ödemelerinin yerini, çoğu zaman *sosyal yardımlar* almaktadır. Özellikle sağlık sisteminde hizmetin sunulması ve gerekli finansmanın sağlanması için bireylerin daha fazla katkı sağlaması ve sistemin giderek özelleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Hem emeklilik hem de sağlık sistemindeki finansman sorunu açısından bireyler, özel sigortaya yönlendirilerek sorun çözülmek istenmektedir. Fakat, geçimini sağlayacak temel gelirden yoksun olan göçmenlerin, işsiz ve yaşlıların kendi sosyal güvenlikleri için ayırabilecekleri bir bütçeleri yoktur. Üstelik bugünkü acil gereksinimi karşılayacak geliri olmayan kişilerden, gelecekteki yaşlılık veya hastalık riskleri için önlem almalarını beklemek gerçekçi değildir. Öte yandan özel sigorta araçları ile sosyal güvenliğin sağlanması ancak kişilerin gelirlerine göre bu haklardan yararlanabileceği sonucunu doğurur. Oysa sosyal güvenlik hakkı gelir durumu ne olursa olsun herkes için eşit ve vazgeçilemez bir haktır. Bu şekliyle toplumun sosyal güvenliğe en çok gereksinim duyan en alt gelir grubunun sosyal korumanın kapsamı dışında kalmaması için gerekli politikaların üretilmesi zorunluluk arz etmektedir. Aksi takdirde, gelecekte toplumun büyük kesimi temel sağlık hizmetlerinden yararlanmada ve temel gelir açısından sıkıntılara maruz kalacaktır (Kırmızı ve Hüseyinli, 2019: 1230).

Sosyal güvenlik sistemlerinin karşı karşıya kalacağı temel zorlukları Uluslararası Sosyal Güvenlik Derneği (ISSA) Sosyal Güvenliğin *On Küresel Meydan Okuması* adlı raporunda ortaya koymaktadır. Raporda (2019: 23-25) yer alan bu meydan okumalar; (1) sağlık ve uzun vadeli bakım, (2) sosyal güvenliğin kapsama açığı, (3) nüfusun yaşlanması, (4) teknolojik dönüşüm, (5) daha yüksek kamu beklentileri, (6) gençlerin istihdamı, (7) işgücü piyasaları ve dijital ekonomi, (8) yaşam boyu eşitsizlikler, (9) yeni riskler ve şoklar ile (10) sıra dışı olaylar olarak sıralanmaktadır. Bu meydan okumalar arasında özellikle *sağlık ve uzun vadeli bakım ve nüfusun yaşlanması* konuları, sosyal güvenlik sistemlerinin yaşlılara yönelik sosyal koruma düzeylerini olumsuz etkilemesiyle ilgilidir. Diğer meydan okumalar ise yaşlılara yönelik sosyal koruma düzeyini dolaylı ancak önemli derecede etkileyen alanlardır. ISSA'nın raporuna göre sosyal güvenlik ve bakım sistemlerinin yüzleştiği sağlık ve uzun vadeli bakım konularına ilişkin riskler dünyada hızla artmaktadır. XXI. yüzyılın

bu küresel meydan okumaları bağlamında nüfusun yaşlanması sosyal güvenlik sistemlerinin en önemli ayaklarından birini oluşturan emeklilik sistemlerinin önemli sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Emeklilik dönemlerinde bireylerin düşük gelir elde etmesi onları yoksulluk ile karşı karşıya bırakırken, bu durum birçok ülke açısından endişe kaynağı olmaktadır. Bireylerin emeklilik gelirlerinin yetersizliği onları yeniden çalışma yaşamına yöneltirken, bulabildikleri ve çalışabildikleri işler ise daha çok standart dışı istihdam biçimleri olmaktadır. Emeklilerin düşük çalışma koşulları ve enformel biçimde çalışmaları sadece gelişmekte olan ülkeler için değil aynı zamanda gelişmiş ülkeler için de önemli bir sorun haline gelmektedir (Aktaş vd., 2025: 67).

Sosyal güvenlik sisteminin kapsamının uluslararası anlaşmalarla ve zaman içerisinde kabul edilen ulusal düzenlemelerle genişlediği görülmektedir. Yurttaşlar açısından daha fazla sosyal güvenlik tehlikesinin kapsam dâhiline alınması olumlu bir gelişme iken, gerekli düzenlemelerin yapılmaması halinde sosyal güvenlik kurumlarının finansal dengelerinde bozulmaların görülmesi de kaçınılmazdır. Örneğin sağlık hizmetlerine erişimde sağlanan iyileşmeler ve sağlık teknolojilerinde kaydedilen gelişmelere bağlı olarak, insan ömrünün dünya genelinde uzadığı görülmektedir. Bu, hiç şüphesiz olumlu bir gelişmedir. Fakat sosyal güvenlik kurumları açısından bu gelişme, daha fazla sağlık harcamasının yapılması ve daha uzun emeklilik süresi, başka bir ifadeyle de sistemden daha uzun süre fayda sağlanması anlamına gelmektedir (Özcan, 2021: 59-60).

Sosyal güvenlik sosyal devlet örgütü yönetim anlayışının en temel göstergelerinden biri olup, hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler açısından büyük bir önem taşımaktadır. Genelde gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfus sorunu, gelişmekte olan ülkelerde ise kaynak yetersizliği ve ekonomideki yapısal bozukluklardan kaynaklanan sorunlar yüzünden ülkeler adına sürdürülebilir bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmak giderek zorlaşmaktadır. Türkiye'de de 1990'lı yıllarda başlayan sosyal güvenlik sistemindeki popülist eksenli uygulamalarla, sosyal güvenlik sisteminin uzun dönem güncel dengeleri bozulmuş, sosyal güvenlik kuruluşlarına bütçeden yapılan transferlerle sistemin sürdürülebilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Günümüzde gelinen nokta itibariyle, Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin en önemli ayağını oluşturan emeklilik sistemi açısından artan ortalama yaşam beklentileri, yaşlı bağımlılık oranlarındaki değişimler yüzünden emeklilik sisteminin finansmanında uzun dönemli projeksiyonlar yapma gereksinimi ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle Türkiye genç nüfusu olmanın avantajını her geçen gün giderek kaybetmekte, dolayısıyla önceleri sadece ekonomisel ve siyasal bir unsur taşıyan emeklilik sisteminin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında nüfus gibi demografik unsurların da katılarak değerlendirmeler yapılması gereği ortaya çıkmaktadır (Acar ve Kitapcı, 2008: 78).

3.3.1 Sigorta Kavramı

Sosyal güvenlik sisteminin çeşitli araçsallıkları bulunmaktadır. Bu araçlardan her biri kurumsal sosyal güvenliği tek başına sağlayacak nitelikte olmasına rağmen, sosyal güvenliğin en yaygın ve en gelişmiş bileşeni hiç şüphesiz ki, ***sosyal sigortalardır***. Sosyal sigortalar, bir ülke çalışanlarının karşı karşıya kalabilecekleri bazı riskleri; finansmanı işçi ve işveren primleri sağlanan, katılımın zorunlu olduğu, devlet tarafından kurulan, karar ve yönetim süreçlerinde finansmanına katılan tarafların yer aldığı diğer bir ifadeyle özerk bir yapıya sahip bir kurum tarafından karşılanmasına yönelik bir sigorta yöntemidir. Bu anlamda *primli* sosyal güvenlik rejimi olan sosyal sigortalar kısmi bir nitelik taşır. Öte yandan belli sayıdaki risk ile toplumun belli bir kesimine sosyal güvence sağlayan sosyal sigortaların aksine, sosyal güvenlik sistemi toplumun tamamını kapsayan daha genel yapıya sahiptir. Bu nedenle uygulamada daha etkin sonuçlar alabilmek, toplumun tamamını kapsayan bir yarar sağlayabilmek için sosyal sigorta, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin birbirini tamamlayacak şekilde birlikte kullanılması büyük önem taşımaktadır (Erol, 2019: 12).

Sosyal güvenlik sistemi iş kazası ve meslek hastalığı, hastalık ve analık sigorta kollarını kapsayan *kısa vadeli sigorta* kolları ile, malullük, ölüm ve yaşlılık sigorta kollarını kapsayan *uzun vadeli sigorta* kollarından oluşmaktadır.

Sosyal güvenlik sistemi, ***kısa vadeli*** sigorta kolları kapsamında sigortalılara ve hak sahiplerine; sigortalıya, geçici iş göremezlik süresince günlük geçici iş göremezlik ödeneği verilmesi, sigortalıya sürekli iş göremezlik geliri bağlanması, iş kazası veya meslek hastalığı sonucu ölen sigortalının hak sahiplerine, gelir bağlanması, gelir bağlanmış olan kız çocuklarına evlenme ödeneği verilmesi, hastalık ve analık sigortasından sigortalıya hastalık veya analık hallerine bağlı olarak ortaya çıkan iş göremezlik süresince, günlük geçici iş göremezlik ödeneği, analık sigortası kapsamında emzirme ödeneği, cenaze ödeneği, askerlik ve doğum borçlanması hakları verilmektedir.

Sosyal güvenlik sistemi, ***uzun vadeli*** sigorta kolları kapsamında; malullük sigortası kapsamında malullük aylığı, yaşlılık sigortası kapsamında yaşlılık aylığı ve toptan ödeme, ölüm sigortası kapsamında ölüm aylığı, ölüm toptan ödemesi ve aylık almakta olan kız çocuklarına evlenme ödeneği ile cenaze ödeneği verilmektedir.

Sosyal güvenlik sistemi, ***genel sağlık sigortası kapsamında*** ise; genel sağlık sigortalısı ve bakmakla yükümlü olduğu kişilere finansmanı sağlanan tıbbî ürün ve hizmetlerinin verilmesi, genel sağlık sigortalıları ile hak sahiplerinin hastalıklardan korunması amacıyla ilgili kamu idareleriyle kişisel koruyucu sağlık hizmetleri politikalarının tespitine ve etkin bir şekilde uygulanmasına katkı sağlanması, genel

sağlık sigortalıları ile hak sahiplerini ve işverenleri genel sağlık sigortası mevzuatından doğan hakları ve ödevleri konusunda her türlü iletişim araçları ile bilgilendirilmesi, hizmetleri verilmektedir.

Sosyal güvenlik sisteminde 3 ana sigorta kolu yer almaktadır Bu bağlamda, (1) *kısa vadeli sigorta kolu kapsamında*; iş kazası ve meslek hastalığı ile hastalık ve analık hallerinde geçici iş göremezlik geliri bağlanması, doğum/emzirme yardımı ve iş göremezlik ödeneği, (2*) uzun vadeli sigorta kolu kapsamında*; yaşlılık, malullük ve ölüm aylığı bağlanması, (3) *sağlık bağlamında* ise sağlık yardımları sağlanmaktadır. Ayrıca gelir bağlanmış olan kız çocuklarına evlenme ödeneği ile sigortalının ölümü halinde cenaze ödeneği verilmektedir.

Sosyal güvenlik sisteminde sağlanan yardımlardan, sigortalının yanında belirli koşullar dahilinde *hak sahibi* ve *bakmakla yükümlü* olunan kişiler tanımına girenler de yararlanmaktadır. ***Hak sahibi***, sigortalının veya sürekli iş göremezlik geliri ile malullük, vazife malullüğü veya yaşlılık aylığı almakta olanların ölümü halinde, gelir veya aylık bağlanmasına veya toptan ödeme yapılmasına hak kazanan eş, çocuk, ana ve babasını kapsamaktadır. ***Bakmakla yükümlü olunan kişi*** ise, sigortalı sayılmayan veya isteğe bağlı sigortalı olmayan, kendi sigortalılığı nedeniyle gelir veya aylık bağlanmamış olan; (a) eşini, (b) 18 yaşını, lise ve dengi öğrenim veya 05.06.1986 tarihli ve 3308 sayılı Meslekî Eğitim Kanununda belirtilen aday çıraklık ve çıraklık eğitimi ile işletmelerde meslekî eğitim görmesi halinde 20 yaşını, yüksek öğrenim görmesi halinde 25 yaşını doldurmamış ve evli olmayan çocukları ile yaşına bakılmaksızın bu Kanuna göre malûl olduğu tespit edilen evli olmayan çocuklarını, (c) geçiminin sigortalı (*genel sağlık sigortası*) tarafından sağlandığı Kurumca belirlenen kriterlere göre tespit edilen ana ve babasını, ifade etmektedir. Diğer yandan, hak sahibi eş ve çocuklardan artan hisse bulunması halinde, her türlü kazanç ve irattan elde etmiş olduğu gelirinin asgari ücretin net tutarından daha az olması ve diğer çocuklarından hak kazanılan gelir ve aylıklar hariç olmak üzere gelir ve/veya aylık bağlanmamış olması şartıyla anne ve babaya toplam %25 oranında; anne ve babanın 65 yaşın üstünde olması halinde ise artan hisseye bakılmaksızın diğer koşulları taşıması halinde toplam %25 oranında aylık bağlanır. Ayrıca, uzun vadeli sigorta kolları kapsamında yapılması gereken yardımlara hak kazanılıp kazanılmadığının tespitinde, sigortalılık süresi, prim ödeme gün sayısı ve yaş, bağlanacak aylıkların hesabında ise ortalama aylık kazanç ile yine prim ödeme gün sayısına göre işlem yapılır.

- **5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu**

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun temel amacı, sosyal sigortalar ile genel sağlık sigortası bakımından kişileri güvence altına almak; bu sigortalardan yararlanacak kişileri ve sağlanacak hakları, bu haklardan yararlanma şartları ile finansman ve karşılanma yöntemlerini belirlemek; sosyal sigortaların ve genel sağlık sigortasının işleyişi ile ilgili usûl ve esasları düzenlemektir.

5510 sayılı Kanun aslına bakıldığında bir sosyal devlet örgütü anlayışına uyum yasası olarak değerlendirilmektedir. Nitekim çalışma yaşamları boyunca ülkenin gelişimine büyük katkısı olan emeklilerin, emeklilik haklarını en iyi şekilde kullanabilmeleri, sosyal devlet örgütü yönetim anlayışının önde gelen görevleri arasındadır. Söz konusu görevleri yerine getirmek amacıyla öncelikle tüm bireylere eşit kapsam ve kalitede sosyal güvenlik hizmeti verilen bir yapının oluşturulması için hazırlanan 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile norm ve standart birliği sağlanmıştır.

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Salık Sigortası Kanunu kabul edilmiştir. Kanun tam olarak 01.01.2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Çıkarılan kanunlarla; (1) sigorta hak ve yükümlülüklerinin eşitlendiği, mali olarak sürdürülebilir tek bir emeklilik ve salık sigortası sisteminin kurulması, (2) nüfusun tamamına eşit, kolay ulaşılabilir ve kaliteli salık hizmeti sunumunu amaçlayan genel salık sigortası sisteminin oluşturulması, (3) sosyal sigortalar alanında norm ve standart birliğinin sağlanması ve (4) sosyal yardımların merkezi olarak izlenebildiği ve tarafsız yararlanma ölçütlerine dayalı bir sosyal yardımlar sisteminin oluşturulması hedeflenmiştir.

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu çerçevesinde Sigortalılık bakımından geçmişte SSK, BAĞ-KUR ve Emekli Sandığı'na tabi olanlar 1 Ekim 2008 tarihi itibariyle Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) altında birleştirilmiştir.

5510 sayılı Kanun kapsamında *sigortalılar* 4/a, 4/b ve 4/c şeklinde üç kategoriye ayrılmıştır. Bu bağlamda SGK'nın Nisan 2025 verilerine göre emeklilerin büyük bir bölümünü 4/a kapsamındakiler (yani eski SSK'lılar) oluşturmaktadır. Devlet memuru ve kendi hesabına çalışanlar dışındaki iş sözleşmesi ve benzeri şekilde bağımlı ve ücretli çalışıyor olup, emeklilik için yeterli koşulları sağladıktan sonra aylık alanları içeren 4/a kapsamındaki emekli sayısı 11,5 milyona yaklaşmaktadır (11.420.148).

3.3.2 Sigortalılık Süresi

Sigortalılık süresi, sigortalının malullük, yaşlılık ve ölüm sigortalarına bağlı olarak ilk defa çalışmaya başladığı tarih ile tahsis yapılması için yazılı istekte bulunduğu tarih, ölen sigortalılar için de ölüm tarihi arasında geçen süredir.

Sigortalılık süresi sigortalılık başlangıcı ile tahsis talep ya da ölüm tarihi arasında geçen zaman dilimidir. Bu durumda, sigortalılık süresinin tamamen çalışılarak ya da prim ödenerek geçirilmiş olması koşul olmadığı gibi, bu sürenin başlangıç ve sonu arasında sigortalının aralıklı ya da birden çok statüde çalışmasının, sigortalılık süresinin belirlenmesinde bir önemi bulunmamaktadır.

- **Prim Ödeme Gün Sayısı**

5510 sayılı Kanun malullük, yaşlılık ve ölüm aylıklarına hak kazanmada belli bir prim ödeme gün sayısını koşul olarak aramaktadır. Prim ödeme gün sayısı; malullük, yaşlılık ve ölüm sigortalarına tabi olarak geçen sürelere ait gün sayısını ifade eder. Sigortalıların günlük kazançlarının hesabında esas tutulan gün sayıları, aynı zamanda bunların prim ödeme gün sayılarını gösterir. Primlerin hesabına esas tutulan günlük kazanç sigortalının bir ay içinde prime esas tutulan kazancının otuzda biridir.

- **Yaş Sınırı**

5510 sayılı Kanunda yer alan koşullardan biri de yaş sınırıdır. Bu koşul, yaşlılık aylığına hak kazanılması yönünden önem taşıdığı gibi, ölen sigortalının özellikle erkek çocuklarına bağlanan gelir ve aylıkların hangi yaşa kadar ödeneceğinin belirlenmesinde de etkendir.

- **Sosyal Güvenlik Destek Primi (SGDP)**

SGDP, emekli olmuş bireylerin, aylıkları kesilmeden bir işverene bağlı olarak çalışmaları hâlinde, işverenlerinden tahsil edilen sigorta primidir. Emekli aylığı bağlanmış kişiler, çalışmaya devam etmesi ya da tekrar çalışma hayatına dönmesi durumunda, normal sigortalılığa geçmeden SGDP kapsamında değerlendirilirler. Bu sayede hem emekli maaşları kesilmez hem de işveren açısından daha düşük prim oranlarıyla deneyimli iş gücünden yararlanmak olanaklı olur.

SGDP'ye ilişkin düzenlemelere, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 30'uncu maddesi ile aynı Kanun'un geçici 14. maddesinde ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bu bağlamda SGDP, belirli yaş, sigortalılık süresi ve prim ödeme gün sayısı şartını yerine getirip emeklilik ve yaşlılık aylığı bağlanan

sigortalıların yaşlılık aylığı kesilmeden hizmet akdine tabi çalışmaları halinde işverenlerinden, kendi adına ve hesabına tabi çalışmaları halinde ise kendilerinden alınan primdir.

SGDP, işçi ve işveren açısından belirli sınırlamalara sahip olan bir sigorta türüdür. Tam sigortalılık kapsamındaki gibi uzun vadeli sigorta kolları, işsizlik sigortası primi ya da ikinci bir emeklilik hakkı sağlamaz. Ancak çalışanın sağlık hizmetlerinden yararlanmaya devam etmesini ve iş kazası ya da meslek hastalığına karşı korunmasını sağlar. Yani bu sistem, emeklinin bir yandan üretkenliğini sürdürmesini, diğer yandan da sosyal güvenceden kopmamasını sağlar.

3.3.3 Kök Maaş ve En Düşük Emekli Maaşı Kavramları

Kök maaş, emekli maaşının ham hali anlamına geliyor. Siyasal iktidar yönetiminin belirlediği en düşük aylığın altında kök maaşı olan emekliler, hiç zam alamama riskiyle karşı karşıya kalıyor.

Kök maaş ve en düşük emekli maaşı ve kavramları, sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliği ve prim ödemeleri üzerindeki etkileriyle Türkiye'de emeklilik sisteminin önemli unsurlarıdır.

Kök maaş, bir emeklinin sigortalılık süresi, prim günü ve prime esas kazancı gibi kriterlere göre SGK tarafından hesaplanan gerçek maaşı temsil eder. ***En düşük emekli maaşı*** uygulaması, Türkiye'de sigortalılık süresi ve prim ödemeleri gibi kriterlere göre hesaplanan kök maaşın altında kalan emeklilere tamamlayıcı bir ödeme sunmaktadır. En düşük emekli maaşı uygulamasının bir diğer önemli yanı, bu desteklerin yalnızca SSK ve BAĞ-KUR emeklileri için geçerli olmasıdır. Memur emeklileri bu kapsama dahil edilmez.

Kök maaş, emeklilerin kazançlarına göre hesaplanan gerçek maaştır. Bu maaşa her ay %4 oranında ek ödeme eklenir ve toplam tutar bankaya yatırılır. Ancak taban maaşa tamamlanma durumu varsa, ek ödeme kök maaş üzerinden hesaplanır ve sosyal destekten bağımsızdır. Zam oranları her zaman kök maaş üzerinden hesaplanır. Örneğin, kök maaşı 10.000 TL olan bir emekliye %50 zam yapılırsa maaşı 15.000 TL'ye çıkar. Taban maaş bu durumda devre dışı kalır, çünkü emeklinin maaşı taban maaş sınırını aşmıştır. En düşük emekli maaşı uygulaması, kazançları düşük olan emekliler için önemli bir destek düzeneğidir. 2020 yılından itibaren bu sistem, maaşların adil şekilde belirlenmesini sağlarken, düşük maaş alan emeklilere ekonomik bir güvence sunmayı hedeflemiştir. Bu sebepledir ki bu dönemde de devam etmesi zaruridir.

4. EMEKLİLİK KAVRAMI

Emekli bireyi Türk Dil Kurumu tanımlarken kanuna ve belirli bir süre çalışmaya ve işle ilişkiyi kesmeye ve aylık bağlanmasına atıf yaptığı görülmektedir. Diğer sözlükler de benzer şekilde işin veya mesleğin bireyin kendisi tarafından bırakılmasına vurgu yapmaktadır. Ancak emeklilikle ilgili yapılan bu kavramsal tanımlamalar günümüz itibarıyla dar bir anlama sahip olabilmektedir. Kimi zaman kişi emekli olduktan sonra bile mesleğini sürdürebilmekte veya kariyeri değiştirerek çalışmaya devam edebilmekte aktif çalışma yaşamını terk etmemektedir. Bununla beraber salt boş zaman ve özgürlük nedenlerinin dışında farklı nedenlerle de örneğin engellilik, hastalık vb. gibi nedenlerden dolayı işini ve mesleğini kendi isteği dışında zorunlu olarak veya zorla bırakarak emeklilik tanımı içerisinde yer alabilmektedir. Sözlük tanımlarının dışında çeşitli araştırmacılar tarafından da emeklilikle ilgili hem benzer hem de farklılaşan tanımlamalara gidilmiştir (Yıldırım, 2021: 12).

Emeklilik, günümüzde toplumsal güvenlik hakkının ayrılmaz bir parçası olup, Anayasa ve uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınmış temel bir insan ve yurttaş hakkıdır. Nitekim insan yaşamını konu alan bilimler yaşam sürecini çeşitli olay ve gelişmelere dayalı olarak bölümlere ayırmaktadır. Doğumla başlayan yaşam çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık aşamalarından geçerek ölümle son bulmaktadır. Her insanın farklı yaşadığı sürecin büyük çoğunluğu fiziksel, toplumsal ve ruhsal gereksinimlerin karşılanması amacıyla çalışarak geçmektedir. Tarihsel süreç içerisinde toplumsal, teknolojik ve fiziksel koşullardaki farklılaşmalar toplumların yaşam alışkanlıklarını ve çalışma durumlarını değiştirmiştir. Özellikle *Hızlı Sanayileşme Süreciyle* birlikte hızla değişen üretim yöntemleri ve bunun toplumsal yapıdaki yansımaları hem emek piyasasının, hem de emek piyasasının dışına herhangi bir nedenle çıkmak durumunda kalan insanların görev, sorumluluk ve haklarını düzenleme ve güvence altına alma zorunluluğunu getirmiştir. Bireylerin çalıma yaşamının sonlanmasından sonra kalan yaşamlarında ömürlerini sürdürebilmeleri için çeşitli haklara sahip oldukları *emeklilik* kavramı ortaya çıkmıştır (Durmaz, 2022: 77). *Emeklilik* ve *sosyal devlet örgütü yönetimi anlayışı* adeta bütünleşmiştir. Nitekim çalışma yaşamları boyunca ülkenin gelişimine büyük katkısı olan emeklilerin, emeklilik haklarını en iyi şekilde kullanabilmeleri, sosyal devlet örgütünün önde gelen görevleri arasında yer almaktadır

Emeklilik algısı ve planlaması gibi konularda yapılacak uygulamaların uzun yıllar içerisinde etkilerini göstermeye başladıkları düşünüldüğünde, gelecekte emeklilik sisteminde artan ortalama yaşam süresi ve makro-ekonomisel tehlikeler nedeniyle yaşanabilecek sorunların çözülebilmesi için geç olmadan harekete geçilmesi gerektiği düşünülmektedir (İğci, 2020: 110).

4.1 Yaşam Süresi

Yaşlanma biyolojik olarak tüm canlılarda görülen ve işlevlerin kaybı olarak nitelenen bir süreçtir. Bununla birlikte, yaşlanmanın farklı boyutları bulunmakta ve yaşlanma süreci genetik unsurlara, sosyal ve fiziksel çevreye, kültürel, toplumsal ve demografik yapıya ve de yaşam deneyimlerine göre farklılık göstermektedir. Nüfusun yaşlanması, XXI. yüzyılın en önemli demografik dönüşümlerinden birini oluşturmaktadır. XX. yüzyılın ikinci yarısından bu yana doğurganlık hızının düşmesi ve doğumda ve yaşlılıkta beklenen ***yaşam sürelerinin*** uzamasına bağlı olarak ortaya çıkan demografik dönüşüm süreci, ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte; son yıllarda neredeyse tüm ülkelerde yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranının artmasına neden olmuştur (ASHB, 2023: 8).

Yaşam sürelerinin uzaması ve yaşlı nüfusun artışı, emeklilik dönemini bireylerin yaşamlarının önemli bir parçası haline getirmiştir. Bu dönem emekli bireyler için ekonomisel, kişisel, duygusal ve toplumsal yönleri olan karmaşık bir süreçtir (Boduroğlu vd., 2025: 1740).

Yaşam süresi dünya genelinde dalgalı bir eğilim göstermesinde rağmen son yıllarda artış göstermiştir. Nitekim tarihsel süreç incelendiğinde 1760'lı yıllardan 1830'lu yıllara değin gelişim gösteren *Birinci Hızlı Sanayileşme Süreci*, her türlü üretim alanında insan ve hayvanların salt beden gücünün yerini makinelerin almaya başlaması ile insanlık tarihinin eskiye nazaran daha hızlı şekilde akmasına yol açmıştır. Buhar gücünün üretim ve ulaşım araçlarına aktarılması teknolojisinin keşfedilmesi, seri ve kitlesel üretimi tetiklerken; bu üretim anlayışının yaygınlaşması İngiltere, Avrupa ve Kuzey Amerika başta olmak üzere endüstri ilişkilerinin neden olduğu sosyo-ekonomisel dönüşümleri ortaya çıkarmıştır. *Hızlı Sanayileşme Sürecinin* tarihsel süreç içerisinde 4 safhada gerçekleştiği görülmüştür. Sanayi alanında devrim olarak kabul edilen her gelişmenin alt yapısını sanayi üretiminde kullanılan enerji kaynakları oluşturduğundan; demir-çelik sanayinde ve dokuma fabrikalarında buhar gücü oluşturmak için kullanılan kömür madeni, *Birinci Hızlı Sanayileşme Sürecini* ortaya çıkarmıştır. XX. yüzyılın başlarında elektrik, petrol ve doğalgazla çalışan araç ve makinelerin üretilmesi ile *İkinci Hızlı Sanayileşme Süreci* yaşanmıştır. 1960'lı yıllarda bilgisayar teknolojisinin sanayi üretiminde kullanılmaya başlanması ile *Üçüncü Hızlı Sanayileşme Süreci*; internet, yapay zekâ ve robotik teknolojilerin yaşamın her alanına girmesi ile de *Dördüncü Hızlı Sanayileşme Süreci* gerçekleşmiştir. *Birinci Hızlı Sanayileşme Sürecinden Dördüncü Sürecin* yaşandığı günümüze kadar geçen sürede işçi sınıfı ortaya çıkarak büyümüş, kent nüfusu artmış, doğal kaynaklar hızlı şekilde yok edilmiş, sera gazı salınımı artarak hava kirliliği, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi çevresel tahribatlar ortaya çıkmıştır. Diğer

taraftan, refah düzeyinin artması, salgın hastalıklarla yeni mücadele yöntemlerinin geliştirilmesi, çocuk ölümlerinin azalması ve ortalama ***insan ömrünün uzaması*** da bu dönemlerde kendini göstermiştir. Böylece *hızlı sanayileşme süreçleri* ortaya çıkardığı sonuçları itibari ile, bakış açısına göre değişmekle birlikte, insanlık için hem olumlu hem de olumsuz bir süreç olarak değerlendirilebilecek tarihsel gelişmeler olarak kabul edilebilir (Akalın, 2024: 1239).

Yaşam sürelerinin uzaması *hızlı sanayileşme süreçlerinin* olumlu bir çıktısı olarak değerlendirilmektedir. Nitekim beklenen yaşam süresi, dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan insanların refah düzeylerini ve sağlıklı bir yaşam sürebilme olanaklarını anlayabilmemize yardımcı olan önemli bir göstergedir. Beklenen yaşam süresi başka bir ifade ile dönem ve bölge değişkenlerine bağlı olarak, ölüm düzeyinin ölçülmesi sonucunda ulaşılan rakamsal veriyi ifade etmektedir (Akalın, 2024: 1239).

Yaşam süresi başka bir ifade ile dönem ve bölge değişkenlerine bağlı olarak, vefat düzeyinin ölçülmesi sonucunda ulaşılan rakamsal veriyi ifade eder. Beklenen yaşam süresi, belirli bir yıldaki tüm yaş gruplarını içerecek şekilde ölüm oranlarını özetler ve kişinin ne kadar daha yaşayabileceği yönünde tahminde bulunur. Doğumdan itibaren yaşam beklentisi ise; yaşama gözlerini yeni açmış bir bebeğin, onu bekleyen tüm risk ve zorluklar karşısında ortalama olarak ne kadar yaşayabileceği yönünde yapılan bir öngörüdür. İnsanlık tarihi boyunca insanların yaşam süreleri; yaşamda kalma mücadelesi, savaşlar, salgın hastalıklar, tedavi imkânları, çalışma koşulları, çevresel unsurlar ve beslenme şekilleri gibi çeşitli nedenlerden dolayı değişiklik göstermiştir. XX. yüzyılın başında dünya genelinde yeni doğan bir kişi için ortalama yaşam beklentisi 32 iken günümüzde bu rakam 72'ye yükselmiş durumdadır (Akalın, 2024: 1239-1240).

Yaşam süresinin artmasının yanı sıra; bebek ölümlerinin azalması, tıp biliminin aşama kaydetmesi, yeni teknolojiler ile birlikte teşhis, tedavi ve farmakoloji alanında yaşanan ilerlemeler de dünya nüfusunun ve bu nüfus içerisinde yaşlı olarak kategorize edilen grubun sayısını arttırmıştır. Dünya nüfusu 1950'li yıllarda 2,54 milyar iken 1980 yılında 4,46 milyar, 2000 yılında 6,14 milyar, 2020 yılında 7,79 milyar olmuştur. Dünya nüfusunun 2050 yılında 9,74 milyar olması beklenmektedir (Akalın, 2024: 1240).

Yaşlılık kavramı ise *yaşam süresinde gelişme ve olgunlaşmayı takip eden, genetik yapı ve çevre arasındaki etkileşimin en üst düzeyde görüldüğü fizyolojik ve ruhsal değişimlerin ortaya çıkması*, olarak tanımlanmaktadır. Yaşlanma kavramı bir süreci ifade ederken, yaşlılık kavramı yaşamdaki bir dönemi ifade etmek için kullanılmaktadır (ASHB, 2023: 8).

4.2 Yaşlılık

Yaşlılık, yetişkinliğin bir uzantısı olarak yaşam süresinin ileriki döneminde fiziksel ve ruhsal değişimlerin yoğun bir şekilde görüldüğü bir evre olarak tanımlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü 65 yaş ve üstündeki bireyleri yaşlı kabul etmektedir. Ancak bu sadece ***kronolojik yaşın*** sınırını tanımlamaktadır. Yaşın ilerlemesiyle birlikte doku ve organlarda oluşan yaşlanma ise ***biyolojik yaşlanmadır***. Öte yandan, toplumsal değerler ve kültürel yapı da yaşlının ve yaşlılığın yerini belirlemektedir.

Yaşlılık döneminin, aynı zamanda emeklilik dönemiyle ilgili olduğunu belirtmeliyiz. Emekli insan; çocukluk, gençlik ve olgunluk dönemlerini geride bırakmış, yaşamın son dönemine yanaşmıştır. Bu nedenle yaşlılık sendromu ile emeklilik sendromunu birlikte düşünmek gerekir. İstatistiklere göre 1900 yılından itibaren ortalama insan ömründe büyük artışlar olmuş, fakat en yüksek ömür pek değişmemiştir. İnsan topluluklarında yaş ortalamasını artıran neden, aşıların bulunması, antibiyotiklerin ve kan basıncını düşüren ilaçların kullanılması ve çocuk ölümlerinin azalması gibi sağlıksal gelişmelerdir. 1900 yılında Amerika'da yaş ortalaması 47 yıl idi. Şimdi, özellikle batı toplumlarında erkek için yaş ortalamasının 71, kadın için 78 olduğu kabul edilmektedir. Ortalama yaşın günümüzde de artış gösterdiği sanılmaktadır. 1969 ile 1979 arasındaki on yılda, 50'nin üzerindeki her şahısta ortalama yaşın yılda bir ay arttığı tespit edilmiştir. Tahminlere göre gelişmiş ülkelerde 2005 yılında nüfusun 1/5'i 60 yaşın üzerindeydi. Bu oranın 2050 yılında 1/3 olacağı ileri sürülmüştür (Marangoz, 2017: 12).

Yaşlılık tanım olarak her ne kadar ***ihtiyarlık*** ile eşanlamlı olarak kullanılsa da *ihtiyarlık* kavramıyla daha çok ileri yaşın getirdiği toplumsal ve kültürel ilişkiler ifade edilmektedir. Zamanın getirmiş olduğu biyolojik ve fizyolojik değişimlerden daha ziyade *yaşlılık* kavramı kastedilmektedir (Beğer ve Yavuzer, 2012: 1).

Yaşlılığın tanımlanmasına kuramsal bir açıdan bakıldığında; (1) dirim bilimsel, (2) zaman bilimsel, (3) toplum bilimsel ve (4) ruh bilimsel yaşlanma olmak üzere dört boyut öne çıkmaktadır.

- ✓ ***Dirim bilimsel yaşlanma***, henüz anne karnında başlamaktadır; gelişim sürecinde vücudun yapısal ve işlevsel olarak değişimidir. Yaşam biçimi, hücrelerin yaşlanmasını yavaşlatabildiği gibi hızlandırabilmektedir. Vücudun fiziksel değişimlere uğrayarak yaşlanmasıyla açıklanmaktadır. Hücrelerin yenilenememesi nedeniyle dirim bilimsel (*biyolojik*) yaşlanma gerçekleşir.
- ✓ ***Zaman bilimsel yaşlanma***, bir yıllık zaman dilimi ile ölçülen süreye göre yapılan yaşlılık yanımı zaman bilimsel (*kronolojik*) yaşlılıktır. Bu tanıma göre yaşlanma sadece doğum tarihiyle açıklanır. Yaşlı bireyin sağlığı, statüsü ya da herhangi bir

şeyiyle ilgili değildir. Aynı zamanda zaman bilimsel yaşlanmada yaş sınırı net değildir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'ne göre yaşlanmanın başlangıcı 60 yaş iken, geriatri ünitelerinde ve uluslararası alanda 65 yaş olarak kabul edilmektedir.

- ✓ ***Toplum bilimsel yaşlanma***, zaman içinde kazanılan alışkanlıkların, toplumsal konumun ve bireylerin toplumsal rollerinin değişmesini ifade etmektedir. Emeklilik, eşin kaybına bağlı olarak karı-koca rolünün kaybolması, torun sahibi olmak, arkadaşlık ilişkilerinin farklılaşması, aile reisi rolünün değişmesi sosyal yaşlanmanın belirtilerindendir. Yaşlı bireyin geçmiş yaşantısına bağlı olarak bu alışkanlık ve rol değişimleri yaşlı bireyin yaşamını olumlu ya da olumsuz olarak etkilemektedir.
- ✓ ***Ruh bilimsel yaşlanma***, hafıza, öğrenme, zekâ gibi zihinsel fonksiyonlarda, güdü ve dürtülerde, kişilikte değişimler olmasıdır. Zihinsel işlevlerdeki gerilemelerin ruh bilimsel veya dirim bilimsel temelli olup olmadığı da yaşlılık sürecinin tanımlanmasında temel dayanaklardandır. Yaşlı bireylerin kendilerini yaşlılığa hazırlamamaları nedeniyle yetersizlik duygusu, kaygı, başkalarına yük olma korkusu, istenmediğini düşünme, işe yaramadığı düşüncesi gibi değişimler oluşabilmektedir. Bu değişimler kişiyi olumsuz etkilemektedir. Örneğin zihinsel alıştırma tekniklerinden biri olan bulmaca çözme hobisini etkin kullanan yaşlı bireylerin hafızalarını sürekli aktif tuttukları için zihinsel fonksiyonlarındaki olumsuz değişimleri en aza indirgedikleri bilinmektedir (Tereci vd., 2016: 86-87).

Yaşlılığı temel alan çalışmaların çoğunda yaşlılık tanımı ve sınıflamasında fizyolojik boyutu ele alınmaktadır. Kronolojik olarak yaşlanma da 65 yaş üstü olarak kabul edilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü psikogeriatrik yaşlılık dönemini 65 yaş ve üstünü yaşlı, 85 yaş ve üzerini çok yaşlı olarak tanımlamıştır. Gerontolojistler ise yaşlılığı 65-74 yaş arası genç yaşlı, 75-84 yaş arasını orta yaşlı ve 85 yaş üzerini ileri yaşlılık (*ihtiyarlık*) devri olarak sınıflamışlardır. Biyolojik yaşlanma böyle bir gelişimi zorunlu kılmakla birlikte, bu değerlendirmenin kesin ve değişmez olduğu söylenemez. Yaşlanma ile birlikte zihinsel ve fiziksel kapasitede azalmalar, hareket yeteneğinden yavaşlama görülse de, birey kendini yaşlı hissetmeyebilir (Beğer ve Yavuzer, 2012: 1).

Yaşlılık, durağan ve değişmez bir yaşam dönemi değildir. Tam karşıtı, yaşlılık çeşitli güçlerin etkileşimini içerir. Bu güçlerin temelinde yaşamın tüm evrelerinin zorlamalarına karşın varoluşunu sürdürebilmiş olmanın bilgeliği ve iç görüsü bulunur (Beğer ve Yavuzer, 2012: 1).

Yaşlılık konusu göreceliliğini sürdürmektedir. Nitekim, kimlerin yaşlı olup olmadığı ve hangi yaş itibari ile kişilerin yaşlı sayılacağı konusunda tam anlamıyla bir düşünce birliği sağlanmış değildir. Bunun nedeni, her ülkenin gelişmişlik düzeyinin ve yaşama

koşullarının farklı olmasıdır. Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü ve OECD gibi uluslararası kuruluşların yasal metinlerinde ve istatistiklerinde yaşlılık için belirlenen yaş sınırının 65 ve üzeri olduğu anlaşıldığından, bu çalışmada da 65 yaş ve üzeri kişiler için yaşlı tanımlaması kullanılmıştır (Akalın, 2024: 1241).

Yaşlılık kavramı tüm değişkenler dikkate alındığında farklı boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Çünkü tanımlamalar ülkelerin gelişmişlik düzeyine, sağlık alanındaki gelişmelere, hatta insanın bireysel özelliklerine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Yapılan değerlendirmeler ışığında bir analiz yapıldığında ise aşağıdaki durumun yaşlılık sınıflamasına daha uygun olduğu öngörülmektedir.

- **65-85 yaş : Genç Yaşlı**
- **85-100 yaş : Orta Yaşlı**
- **100- Sonrası yaş : İleri Yaşlı**

Yaşlılık ile birlikte emeklilik olgusu da gündeme gelmekte ve her iki kavram bir arada ele alınmaktadır. Çünkü emeklilik, özellikle bireyin olgunluk döneminde, fizyolojik olarak yaşlanmaya başlanması ile birlikte bir arada değerlendirilmektedir.

Yaşlılık, çalışma yaşamından ayrılmaya yol açan, daha sonrasında bireyin sürekli gelir kaybına uğramasına neden olan ve bireyi ekonomisel olarak sarsan bir toplumsal risktir. Yaşlanma riski, sosyal sigorta sistemlerinin bulunduğu toplumlarda sigortalı açısından yaşamsal bir tehlike oluşturmamaktadır. Çünkü sosyal sigorta sistemi sigortalıya kaybettiği emek gelirinin yerine koyabileceği bir sosyal gelir bağlamaktadır. Diğer bir ifade ile *yaşlılık riskiyle* karşılaşan sigortalı ödediği primlerin karşılığı olarak gelirinin devamlılığını sağlayacak ve geçimini güvence altına alacak sürekli bir sosyal gelir olan yaşlılık (*emekli*) aylığına hak kazanmaktadır (Oral, 2008: 135).

Yaşlılık döneminde ortaya çıkan sorunlarla baş edebilmek adına en yaygın güvence *emekli gelir ve aylığı* elde edebilmektir. Çeşitli koşullara bağlı olan bu hakkın elde edilmesi her ülkede farklı şekillerde belirlenen koşulların bir araya gelmesi ile olanaklı olabilmektedir. Türkiye açısından emekli olabilmek için sigortalılık süresi, prim ödeme gün sayısı ve yaş şartının yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu koşulları yerine getiren kişiler çalıştıkları süre içerisinde ödedikleri uzun vadeli sigorta primlerinin karşılığı olarak aylık ya da gelire hak kazanmaktadırlar (Akalın, 2024: 1245).

4.3 Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yaşlanma Vizyon Belgesi

Yaşlı bireylerin haklarını gerçekleştirebildikleri, kendi ihtiyaçlarına ve taleplerine uygun hizmetleri alabildikleri ve yaşam deneyimlerini gelecek nesillere aktarabildikleri her yaş için toplum inşa etmek vizyonu doğrultusunda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bir ***vizyon belgesi*** hazırlamıştır.

Yaşlılık konusu son yıllarda uluslararası alanda önemle ele alınmaya başlanmış, yaşlılık alanında geleneksel bakış açısı ve buna bağlı olarak ortaya konulan politika ve uygulamalar gözden geçirilmeye ve yaşlılık konusunun esasen bir insan hakları konusu olduğu vurgusu öne çıkmaya başlamıştır (ASHB, 2023: 6).

Yaşlı bireylerin tüm insan hak ve özgürlüklerinden yararlanarak ayrımcılığa uğramadan kapsayıcı bir toplumda yaşayabilmelerine yönelik önlemlerin alınması elzem hale gelmiştir. Ekonomisel ve sosyal güvenlikten sağlık hizmetlerine, uzun süreli bakım hizmetlerinden adalete erişime, şiddet, ihmal ve istismarın önlenmesinden başlayarak toplumsal yaşamın tüm alanlarına katılımda bireylerin ileri yaşlarını insan onuruna yaraşır biçimde yaşayabilmelerine yönelik koşulların oluşturulması tüm dünyada önem kazanan konular haline gelmiştir. Küresel bir eğilim olarak ortaya çıkan *yaşlanma sürecinin* içinde olan Türkiye'de de bu sürecin getirdiği dinamikler deneyimlenmektedir. Bir taraftan yaşlanma sürecinin ortaya çıkardığı fırsatlar kazanıma dönüştürülürken diğer taraftan ortaya çıkan zorlukların çözülmesi adına politika ve uygulamalar bu dinamikler çerçevesinde geliştirilmektedir (ASHB, 2023: 6).

Yaşlanma alanındaki Türkiye'nin öncelikli yaklaşımı; hak temelli ve kapsayıcı politika anlayışıyla sürdürülebilir kalkınma yolunda bireylerin aktif ve sağlıklı yaşlanma çerçevesinde yaşlanma sürecini geçirmelerini ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına yaş temelli hiçbir bir ayrımcılığa maruz kalmadan katılımlarını sağlamaktır. Bu yaklaşım çerçevesinde yaşlılık konusu salt sosyal yardım ve sosyal hizmet odağında değerlendirilmemekte, tüm sektörler açısından politika, program ve hizmetlerin ana unsuru olarak görülmektedir. Bu kapsamda ilgili tüm tarafların sorumluluğu ve yaşlılık alanında faaliyet gösterenler başta olmak üzere sivil toplum örgütleri ile iş birliği önem kazanmaktadır (ASHB, 2023: 6-7).

Yaşlı bireylerin her türlü engel, ihmal ve dışlanmaya karşı toplumsal yaşama ayrımcılığa uğramadan ve etkin biçimde katılmalarını sağlama; ulusal politika ve stratejileri ilgili taraflarla iş birliği içerisinde belirleme ve yaşlı bireylere yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerini yürütme sorumluluğu bulunan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, yaşlılık alanında odak kurum olarak yaşlanmanın tüm politika, program ve hizmetlerde gözetilmesini teşvik etmek ve bu politika, program ve

hizmetlerin yaşlı bireylerin yaşamları üzerine etkilerini izlemek üzere sivil toplum kuruluşları dahil tüm taraflarla iş birliğinde çalışmalar yürütmektedir. Bu kapsamda Türkiye'de yaşlılığın tüm politika, program ve hizmetler açısından anaakımlaştırılması ve yaşlı bireylerin farklılaşan gereksinimlerine duyarlı çözümler üretilmesi için sağlıktan bakıma, hayat boyu eğitimden kuşaklararası dayanışmaya, istihdamdan erişilebilir çevreye kadar her alanda haklarını etkin kullanarak yaşam kalitelerinin artırılması yönünde çabalar devam ettirilmektedir (ASHB, 2023: 7).

Yaşlılık alanındaki vizyonun dayandığı temel ilkeleri Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı aşağıda yer alan noktalarda açıklamaya çalışmıştır.

- **Bağımsızlık**

Yaşlı bireylerin bağımsız yaşayabilmelerini teşvik etmek üzere gerekli desteklerin sağlanması yoluyla kendi seçtikleri yerde güvenli bir şekilde yaşayabilmelerini; kişisel seçeneklerine ve farklılaşan kapasitelerine göre yaşam boyu eğitim ve istihdam olanaklarından yararlanabilmelerini ifade eder.

- **Katılım**

Yaşlı bireylerin toplumun aktif birer üyesi olarak politikaların hazırlık ve uygulama süreçlerinde aktif olarak yer almalarını; siyasal yaşama etkin bir şekilde katılabilmelerini, yaşam deneyimlerini kuşaklararası dayanışma ve gönüllük faaliyetleri yoluyla aktarabilmelerini; hak arama ve savunuculuk faaliyetlerini etkin bir şekilde gerçekleştirebilmelerini ifade eder.

- **Bakım**

Yaşlı bireylerin gereksinimleri ve seçenekleri doğrultusunda, kendi sosyal çevrelerinde gerekli destekleri alarak insan onuruna yaraşır, toplum temelli ve kaliteli bakım ve sağlık hizmetlerinden yararlanmalarını ifade eder.

- **Kendini Gerçekleştirme**

Yaşlı bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için eğitsel, kültürel, sportif ve rekreasyonel faaliyetlere erişim olanaklarına sahip olabilmelerini ifade eder.

- **Saygınlık**

Yaşlı bireylerin yaş, cinsiyet, ırk veya etnik köken, engellilik veya diğer durumları gözetilmeksizin adil muamele ve ekonomik katkılarından bağımsız olarak değer görmelerini; her türlü sömürü, şiddet ve istismardan masun olmalarını ifade eder.

4.4 Emeklilik

Emeklilik, en yalın anlamıyla çalışma gayretinin sonuna gelinerek, işgücü piyasasından sürekli olarak geri durmak anlamında kullanılan bir *toplumsal konumu* ifade eder. Emekli olan kişi, çalışma yaşamında aktif olarak yer almaktayken, elde ettiği gelirin bir kısmından vazgeçip kendine boş zaman satın alır. Yani emekli kişi, çalışmasına gerek olmadan yaşamını devam ettirebilmesi için gereken düzenli gelir ya da aylığı elde ederek yaşamını sürdürmeye çalışır (Akalın, 2024: 1245). *Emeklilik*, yaşamlarını çalışarak sürdüren kişilerin yaşlılık dolayısıyla çalışamayacağı var sayılıp planlı bir şekilde çalışmayı bırakmalarıyla başlayan durumlarını ifade eden bir kavramdır.

Emeklilik özel veya resmi iş yerlerinde çalışanın yaşam kitabındaki son bölümdür. ***Emek***, *bir işin yapılması için harcanan beden ve kafa gücü*, demektir. Günlük, haftalık veya aylık olarak alınan ücret emeğin karşılığıdır. ***Emekli***; *Belirli bir süre çalıştıktan sonra kanunlar gereği, işi ile ilgisi kesilerek kendisine aylık bağlanmış olan kimsedir*. ***Emeklilik***; *kişilerin yasalarca belirlenen koşullarda belli bir süre çalıştıktan sonra çalışma hayatından çekilmeleri ve geçmiş hizmetleri karşılığında çalışmaksızın belirli bir gelire hak kazanmaları durumudur. Sendrom ise özel bir bozukluğu tanımlayan belirtilerin tümü*, olarak ifade edilebilir. Emeklilik, Türkiye'de kamu veya özel sektör çalışanlarına tanınan Anayasal haklardandır (Marangoz, 2017: 12).

Emekli olma şeklini önce *zamana göre emeklilik* ve *tercihe göre emeklilik* diye ikiye ayırabiliriz. Zamana göre emeklilik iki alt kısma ayrılır: *Erken emeklilik* ve *zamanında emeklilik*. Tercihe göre emekliliğin de *gönüllü emeklilik* ve *zorunlu (istemeden olan) emeklilik* diye iki alt çeşidi vardır. Ayrıca literatürde *yarı zamanlı emeklilik* ve *tam zamanlı emeklilik* terimleri de yer almıştır. Çeşitli ülkelerde ortalama yasal emeklilik yaşı kadında 50-65, erkekte ise 55-70 arasında değişmektedir. Almanya, Hollanda ve İspanya gibi bazı ülkelerde kadın ve erkek emeklilik yaşı (65) aynıdır. Fransa, İtalya ve Yunanistan'da ise kadın emeklilik yaşı 60 iken erkekte 65'tir (Marangoz, 2017: 12).

Emeklilik; kişilerin yasalarca belirlenen koşullarda belli bir süre çalıştıktan sonra çalışma yaşamından çekilmeleri ve geçmiş hizmetleri karılığında, çalışmaksızın belirli bir gelire hak kazanmalarıdır. Emekliliğin kişisel ve toplumsal algısı veya emekliliğin çalışan ve işveren (*kamu/özel*) açısından anlamı farklıdır. Bireyin cinsiyeti, ekonomisel durumu, ruhsal ve fiziksel sağlığı, yaşam tarzı, aile yapısı, mesleksel statüsü ve daha birçok etken kişinin emeklilik kararını ve emeklilikteki yaşantısını etkilemektedir (Durmaz, 2022: 77).

4.5 Emeklilik Yaşı

Emeklilik yaşı, çalışma yaşamından emekli yaşamına geçiş noktasının kronolojik olarak devlet örgütleri tarafından belirlendiği yaş sınırıdır. Emeklilik yaşı ya da emekli olunan ya insan yaşamında önemli bir geçiş noktasıdır. Bir son bulma ya da yeni bir başlangıçtır emeklilik yaşı. Bugün dünyada birbirine yakın olmakla birlikte farklı emeklilik yaşları uygulanmaktadır. 2020 yılı verilerine göre dünyada ortalama emeklilik yaşı erkeklerde 64,2 ve kadınlarda 63,4'tür (Durmaz, 2022: 77).

- **Emeklilik-Yaşlılık Aylığı**

Yaşlılık aylığı; yaşın ilerlemesi nedeniyle çalışma gücünün azalması sonucu gelir kaybına uğrayan sigortalıların geçimlerini sağlamak amacıyla kurulmuş yaşlılık sigortasından bağlanan aylıktır.

Yaşlılık aylığına hak kazanamadığı bazı durumlarda ise kendisine toptan ödeme yapılmaktadır. Sigortalının, sosyal sigorta kurumlarından yaşlılık aylığına hak kazanabilmesi için, ilgili yasada öngörülen yaş, sigortalılık süresi ve prim ödeme gün sayısı gibi koşulları yerine getirmesi yeterlidir. İş göremez durumda olma yaşlılık aylığına hak kazanmak için aranan koşullardan biri değildir. Yani ilgili yasanın öngördüğü koşulları sağlayan bir sigortalının emekli olması için çalışma gücünü kaybetmiş olması gerekmemektedir (Oral, 2008: 136). Türk Sosyal Güvenlik Sistemi esasen kamu çalışanları haricinde emekliliği kişilerin tercihlerine bırakmış olup, bu kişilere güçleri yettiğince çalışabilme özgürlüğü tanımıştır. Kamuda ise çalışanlar çoğunlukla 65 yaşında, istisnai olarak da 67 yaşında re'sen emekliye sevk edilirler. Zorunlu emekliliğin uygulandığı kamu çalışanları, geçim koşullarını gerekçe göstererek çoğu zaman yaş hadlerinin sonuna değin çalışmayı tercih etmektedirler. Türkiye'de emekli olan kişiler emekli aylığı almanın yanı sıra ileri yaşlarda bütçelerinde büyük gider kalemi oluşturabilecek sağlık harcamalarından da kurtulmuş olurlar. Bu da çalışma yaşamından çekilmek durumunda kalan yaşlıları azalan gelirleri nedeniyle yoksulluk riskine karşı önemli ölçüde koruyabilmektedir (Akalın, 2024: 1245).

Yaşlılık aylığı bağlanmasının Türkiye'de belirli koşulları bulunmaktadır (SGK, 2025).

- ***08/09/1999 tarihinden önce*** iştirakçi/sigortalı olanların emekli aylığına hak kazanma koşulları 5434 sayılı Kanunun geçici 205. maddesi uyarınca tespit edilmektedir. Nitekim, 03/03/2023 tarih ve 32121 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 01/03/2023 tarih ve 7438 sayılı *Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu* ile 375 Sayılı *Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun* 1. maddesi ile 5510 sayılı Kanuna eklenen geçici 95

inci madde hükmü uyarınca söz konusu maddenin yürürlüğe girdiği 03/03/2023 tarihinden sonra emekliye sevk edilecekler için 5434 sayılı Kanunun geçici 205 inci maddesindeki emekli aylığına hak kazanma koşullarından biri olan emeklilik yaşı koşulu kaldırılmıştır. Böylece anılan madde kapsamında olanlardan, istekleri üzerine emekliye sevk edilen kadın iştirakçilerden 20, erkek iştirakçilerden 25 fiili hizmet yılını dolduranların; Kanunun mülga 39 uncu maddesinin (e) ve (f) fıkraları uyarınca re'sen emekliye sevk edilen kadın ve erkek iştirakçilerden 25 fiili hizmet yılını dolduranların yaş şartı olmadan emekli aylığından yararlanabilmeleri sağlanmıştır.

- ***8/9/1999-30/4/2008 tarihleri arasında*** ilk defa hizmet akdi ile çalışmaya başlayarak sigortalı sayılanlar; 5434 sayılı Kanunun 4447 sayılı Kanunla değişik mülga 39 uncu maddesi uyarınca, 08/09/1999 (hariç)-30/04/2008 tarihleri arasında ilk defa iştirakçi/sigortalı (4/1- (a), (b) ve (c) kapsamında) olan kadın iştirakçiler 58, erkek iştirakçiler ise 60 yaşlarını doldurmaları ve 25 yıl hizmet süresini tamamlamaları halinde emekli aylığına hak kazanacaklardır. Ayrıca, 30/04/2008 tarihinden önce *iştirakçi/sigortalı olanlar* 15 yıl fiili hizmet ve 61 yaşını doldurmaları halinde de emekli aylığına hak kazanacaklardır.

- ***30/4/2008 (hariç) sonrasında*** sigortalı olanlar ise 01.01.2036 tarihine kadar kadın için 58, erkek için 60 yaşını doldurmak ve 9000 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ödemiş olmak koşuluyla, 01.01.2036 tarihinden sonra 9000 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ödeme gün sayısı koşulunun yerine getirilmesi halinde ise, gün koşulunun yerine getirildiği tarih aralığındaki yaş hadleri esas alınarak yaşlılık aylığına hak kazanılabilmektedir. Bu bağlamda, 01.01.2036 tarihine kadar kadın için 58, erkek için 60 yaşını doldurmak ve 9000 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ödemiş olmak şartıyla, 01.01.2036 tarihinden sonra 9000 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ödeme gün sayısı koşulunun yerine getirilmesi halinde ise, gün koşulunun yerine getirildiği tarih aralığındaki yaş hadleri esas alınarak yaşlılık aylığına hak kazanılabilmektedir.

4.6 Türkiye Emeklilik Haritası

Türkiye'nin emeklilik haritasına bakıldığında, emeklilerin nüfus dağılımının büyük bir orantısızlık arz ettiği görülmektedir. Nitekim Kısa adı TÜED olan Türkiye Emekliler Derneği'nin 2024 yılında yaptığı araştırmaya göre, yaklaşık 17 milyon emeklinin 3 milyon 240 bini yani %20'si İstanbul'da yaşamaktadır.

Türkiye emekli haritasını çıkaran TÜED, emeklilerin en çok yaşadığı 10 ili tespit etti. Araştırmaya göre, sayısal olarak İstanbul ilk sırada yer alırken, il nüfusuna oran bakımından %28 ile Balıkesir ilk sırayı alan il oldu. Bu bağlamda İstanbul 3 milyon 240 bin 404 emekliyle ilk sırayı alırken onu sırasıyla Ankara, İzmir, Bursa, Antalya, Adana, Konya, Kocaeli, Balıkesir ve Mersin izledi.

Türkiye emekli haritasına göre; 10 bin 814 emeklinin yaşadığı Ardahan son sırada yer alırken bu ili de Bayburt ve Tunceli izledi. Araştırma sonuçları emeklilerin özellikle Marmara, Ege, İç Anadolu'nun bir kısmı ve Akdeniz Bölgesi'nde yoğunlaştığını gösterdi. Bu hususu değerlendiren alanın uzmanları, söz konusu 10 ilin deniz kenarlarında olduğunun ve aynı zamanda endüstri illeri olması bakımından emeklilerin çalışma olanağı bulabildiği iller olduğunun altını çizdi.

Şekil 11: İllere Göre Emekli Sayıları

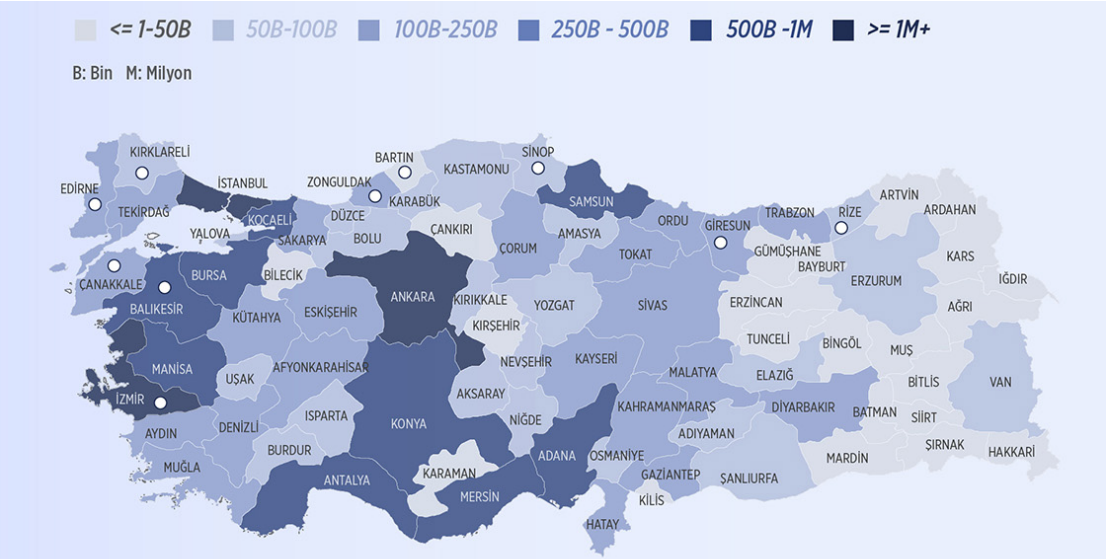

Kaynak: Türkiye Emekliler Derneği (TÜED), 2024.

Şekil 12: İllere Göre Emekli Dağılımı

Kaynak: Türkiye Emekliler Derneği (TÜED), 2024.

Türkiye Emeklilik Haritası panoramasına göre yaklaşık 9 milyon emeklinin yaşadığı söz konusu 10 büyükşehir, Türkiye'deki emeklilerin yaklaşık %55'ine ev sahipliği yaparken, Ankara ve Konya dışındaki şehirlerin denize kıyısının olması dikkati çekti.

4.7 Türkiye'de Emeklilik Sistemi

Türkiye'de emeklilik sistemi, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından yönetilmektedir. Çalışanlar, çalışma yaşamları boyunca belirli bir süre prim öderler ve bu primler emeklilik döneminde aylık maaş olarak geri döner. Primlerin miktarı, çalışanın maaşına ve çalışma süresine bağlı olarak değişiklik gösterir. Emeklilik sistemi, bireylerin yaşlandıklarında maddesel olarak güvende olmalarını ve yaşamlarını sürdürebilmelerini amaçlar. Türkiye'de emeklilik sisteminin ana kurumları SGK, BAĞ-KUR ve Emekli Sandığı'dır. SGK, genel olarak işçi ve işverenlerin sigorta işlemlerini yönetir. BAĞ-KUR, kendi hesabına çalışanlar (*esnaflar, serbest meslek sahipleri*) için geçerlidir. Emekli Sandığı ise devlet memurlarının emeklilik işlemlerini yürütür. Bu kurumlar, çalışanların prim ödemelerini toplayarak emeklilik maaşlarını hesaplar ve öder.

Türkiye'de emeklilik sistemi Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından yürütülmektedir. Daha önce hizmet akdiyle çalışanların 506, kendi nam ve hesabına çalışanların 1479, devlet memuru olarak çalışanların 5434, tarımda hizmet akdiyle çalışanların 2925, tarımda kendi nam ve hesabına çalışanların 2926 sayılı kanunlara tabi olarak sosyal güvenlikleri sağlanmaktaydı. Diğer bir deyişle, sigortalıların sosyal güvenlik hakları 5 ayrı yasa ile düzenlenmişti. Ayrıca, 506 sayılı Kanunun geçici 20. maddesindeki sandıklara tabi olanlar da kendi vakıf senetlerine göre sosyal güvenliklerini sağlamaktaydı. Ancak, bu tarz bir sosyal güvenlik sistemi farklı sosyal güvenlik kanunlarına tabi olarak çalışanların hak ve yükümlülükleri arasındaki norm ve standart birliğini bozmaktaydı. Söz konusu norm birliğinin sağlanması ve sürdürülebilir bir sosyal güvenlik sistemi oluşturulması amacıyla sosyal güvenlik reformu yapılması gerekli görülmüştür. Bu doğrultuda, yukarıda tarihsel süreçleri özetlenen Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı, T.C. Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü ve BAĞ-KUR Genel Müdürlüğünü aynı çatı altında toplayan Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, 20.05.2006 tarihli ve 26173 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 5502 sayılı Kanunla kurulmuştur. Bu reformla sigorta hak ve yükümlülüklerinin eşitlendiği, finansal olarak sürdürülebilir tek bir emeklilik ve sağlık sigortası sisteminin kurulması öngörülmüştür. Daha sonra 15.07.2018 tarihli ve 30479 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 4 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Kurumun görev, yetki ve sorumlulukları ile örgüt yapısı yeniden belirlenmiştir.

Türkiye'nin emeklilik sistemi, bununla birlikte, 2008 yılında yürürlüğe giren 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile iyice kötüleşmiştir. Nitekim bu yasa ile benimsenen sistem sonucunda emekli aylık bağlama oranları ve güncelleme katsayıları düşmüş, emekli aylıklarının hesaplanmasında ulusal gelirin payı iyice azalmıştır. Dahası aylıkların artırılmasında sadece *resmi enflasyon* dikkate

alınmaya başlanmış; tüm bunların sonunda aylıklarda ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Yaşanan bu gerileme sonrasında ise aylıklara ilişkin çeşitli yamalar (*tamamlama işlemi, ikramiye gibi*) gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak bu *yamalar* da işe yaramamış ve emekli aylıkları iyice dibe vurarak, emeklilerin yaşam koşulları çok ciddi anlamda kötüleşmiştir (DİSK, 2024: 3).

Türkiye emeklilik sisteminde, *özetle*, hem emekli olabilmek hem de emekli olarak insanca bir yaşam sürmek giderek zorlaştı. Milyonlarca emekli ve hak sahibi asgari ücretin çok altında aylık ve gelir elde edebiliyor. Bu durum ciddi bir ***emekli yoksulluğuna*** neden oluyor. Binlerce emekli düşük aylıklarından dolayı yeniden işgücü piyasasına giriyor (*ya iş arıyor ya da çalışıyor*). Emekli aylıkları yaşlılıkta insanca bir yaşam sürmekten uzaklaşarak adeta bir ek gelire dönüşüyor (DİSK, 2024: 3).

Türkiye emeklilik sisteminde, emekliler hak sahipleriyle birlikte Türkiye'nin en önemli toplumsal gruplarından birini oluşturuyor (*yaklaşık 17 milyon kişi, yani Türkiye nüfusunun yaklaşık %20'si*). Ancak milyonları kapsayan emeklilik sisteminin sorunları giderek derinleşiyor. Sefalet düzeyine gerileyen aylıklar, emekliler arasındaki dengesizlikler ve emekliliğe erişimde yaşanan adaletsizlikler Türkiye'nin emeklilik sisteminin başlıca sorunlarıdır (DİSK, 2024: 3).

Türkiye'nin emeklilik sistemine yönelik yapılan MESK'in aylık rapor çalışmasında Türkiye'nin aylık geçim tablosu aşağıda görülen dengesiz bir durum ortaya çıkmaktadır.

Şekil 13: Türkiye'nin Aylık Geçim Tablosu (Mayıs-2025)

Kaynak: MESK, 2025.

4.8 Emekli Sistemi ve Sivil Toplum Örgütleri

Emeklilik genel anlamda belli bir yaşa erişmiş çalışma gücü ve kuvveti azalan ve iş yaşamından uzaklaşmaya gereksinim duyan bireylerin kalan ömürlerini rahat ve refah içinde geçirebilmelerini sağlayacak olanaklara sahip olmasını ifade etmektedir. Burada devreye ise emeklilik sistemleri girmektedir. Emeklilik sistemleri bu açıdan yaşlanan veya iş yaşamında kalmayı sürdüremeyecek insanlara yaşamlarını sürdürebilecek olanakları sağlayan bir sistem olarak görev yapmaktadır (Ballı, 2020: 1).

Emeklilik sistemleri günümüzde kamu kesiminde toplanmakla birlikte değişik özel kurum ve kuruluşlar kapsamında da toplanabilmektedir. Böylelikle insanların kamu kesimi emekliliği ile birlikte özel kesim emekliliğinden beraber yararlanması sağlanarak, onların emeklilik dönemlerinde refah içinde yaşayabilmeleri temin edilmeye çalışılmaktadır (Ballı, 2020: 1).

Emeklilik sistemi yapısal olarak belli bir çalışma yaşamını tamamlayan veya farklı nedenlerden dolayı çalışmayı sürdüremeyecek insanların yaşamlarını refah içinde sürdürebilmelerin sağlanması açısından son derece önemli bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Her geçen gün artan teknoloji ile birlikte nüfusun ve insan ömrünün uzadığı düşünüldüğünde emekli birey sayısı giderek artmaktadır. Bu durum emekli bireylerin toplumsal, hak ve yararlar açısından temsil edilmesini zorunlu hale getirmektedir. İşçi ve işverenlerin haklarının korunması adına oluşturulan topluluklar denildiğinde akla ilk olarak sendikalar gelmektedir. Sendikalara dahil olma hakkı ve sendika kurma hakkı Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi yasal düzenlemelerde her bireye tanınan bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde bazı düzenlemeler kapsamında işçi ve işveren açısından sendika kurma hakkı düzenlenmiş olsa da yine bu düzenlemelerde diğer kesimlerin sendika kuramayacakları ile ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Özellikle günümüzde emeklilerin toplum içerisindeki yeri ve emekli sayısı ön plana çıkarıldığında bu kesimin faydalarının geliştirilmesi ve haklarının korunması için sendikalaşmaları bir zorunluluk haline gelmektedir (Ballı, 2020: 75).

Emeklilik sisteminde Türkiye'de emeklilerin hakkını ve hukukunu koruyacak sivil toplum örgütleri son yıllarda ivme kazanmıştır. Bu bağlamda özellikle sendikalaşmaya yönelik hamlelerin yapıldığı görülmektedir.

Emeklilik sisteminde emekli yurttaşların haklarının korunması için sendikalaşma süreci, ekonomisel, toplumsal ve siyasal bir hak olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Hatta bazı ülkelerde sendika kurulması ile ilgili olarak *serbesti ilkesi* yani önceden izin alınmaksızın yalnızca bildirimle sendika kurulmasına izin verilmesi

söz konusu olabilmektedir. Bu durum sendikalaşmayı kolaylaştırmaktadır. Ortaya çıkan bu genel anlayışla birlikte emeklilik sendikacılığının/emekli sendikasının zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bazı ülkelerde bu sorun tamamen aşılarak emekli sendikaları kuruluşunu tamamlamıştır. Türkiye'de de emekli sayısının her geçen gün arttığı düşünüldüğünde çağdaş örgütlü toplum anlayışına paralel olarak, emeklilerin sendikalar üzerinden temsil edilmesi ile ilgili yasal konumun sağlanması yerinde olacağı öngörülmektedir (Ballı, 2020: 1).

Emekli derneklerinin yaşlıların gündelik yaşamlarını tanzim etmede ve aktif meslek yaşamında geliştirilen toplumsal ilişkilerin sürdürülmesinde önemli işlevler kazanmaktadır. Bu durum yaşlıların meslek sonrası ortaya çıkan birtakım sorunlarla başa çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Yaşlıların önemli bir bölümünün *boş vakitleri değerlendirme* ve *sosyal faaliyet* gereksinimlerini karşılamak için emekli derneklerine üye oldukları saptanmıştır. Emekli dernekleri geziler, sergiler ve eğitim faaliyetleri düzenleyerek, yalnızlaşan ve itibar kaybı yaşayan emeklilerin yalnızlıkla baş etmelerine yardımcı olmaktadır. Yaşlıların bir kısmı ise *yalnızlık hissinden kurtulmak, arkadaş edinmek*, gibi gereksinimlerden dolayı bu derneklere üye olabilmektedir (Kurtkapan, 2019: 80).

Emekli yurttaşlara yönelik sivil toplum örgütleri sayesinde emekliler yeni arkadaşlıklar edinmekte ve *sohbet/muhabbet* ortamı ile psiko-sosyal açıdan rahatlamaktadır. Yaşlılar kahvehane yerine dernek lokalinde buluşup, arkadaşlıklarını sürdürülmekte ve *muhabbet* etmektedirler. Emekli dernekleri yaşlıların birbirleriyle güven içerisinde sosyalleşecekleri alanlardır. Bu örgütler, üyelerinin sorunlarının çözümünde güvenilir bir kaynak olabilmektedir. Bu kuruluşlar zaman zaman miras, maaş ödemelerindeki gecikme, kentsel dönüşüm gibi hukuksal konularda danışılacak, yardım alınacak bir mercii konumuna gelebilmektedir. Zira yaşlılar haklarını aramada bazen sıkıntı yaşayabilmektedirler. Nitekim bilimsel çalışma sonuçlarına göre emekli derneklerinin zaman zaman hukuksal destek sağlayarak yaşlı üyelerinin işlemlerini doğru, dürüst ve güvenli bir biçimde yapabilmelerine yardımcı olduğu saptanmıştır. Bu bakımdan emekli derneklerinin yaşlıların gereksinimlerini karşılamak, sorunlarını çözmek için danışılan, başvurulan önemli kuruluşlar olduğu öngörülmektedir (Kurtkapan, 2019: 80).

Emekli derneklerinin temelde üç toplumsal işlevinden söz edilebilir. İlk olarak üyelerinin sohbet muhabbet gereksinimlerini karşılanmasından söz edilebilir. Yaşlıların temel gereksinimler arasında yer alan konuşma gereksinimini akranlarıyla gerçekleştirebilmelerine olanak sağlamaktadır. Zira gençlerin yaşlılarla sohbet edecek kadar zamanı olmayabilmektedir (Kurtkapan, 2019: 80).

4.9 Küresel Emeklilik Endeksi ve Türkiye

Küresel Emeklilik Endeksi, Mercer CFA Institute tarafından gerçekleştirilen dünya genelinde emeklilik gelir sistemlerini çok boyutlu bir yaklaşımla değerlendiren kapsamlı bir endekstir. Bu bağlama her ülkenin emeklilik sistemi 50'den fazla gösterge üzerinden incelenir ve bu göstergeler 3 ana alt endeks (*yeterlilik, sürdürülebilirlik ve bütünlük*) altında gruplandırılmaktadır. Bu alt endeksler, sırasıyla emeklilik sisteminin sağladığı yararların yeterliliğini, uzun vadede finansal açıdan sürdürülebilir olup olmadığını ve sistemin yönetim, düzenleme ile katılımcı güveni bakımından ne kadar sağlam olduğunu ölçer. Her ülkenin genel endeks puanı ise bu 3 alt endeksin ağırlıklı ortalamasıyla hesaplanmaktadır. En güçlü sistemler A (*birinci sınıf ve dayanıklı sistem*) alırken, sırasıyla B+, B, C+, C, D ve E şeklinde altı diğer kategori vardır. Örneğin, A notu alan ülkelerin emeklilik sistemleri *çok iyi faydalar sunan, sürdürülebilir ve yüksek bütünlüğe sahip ilk sınıf sistemler* olarak tanımlanır. Buna karşılık D kategorisi, *istenilen bazı özelliklere sahip ancak önemli zayıflıkları ve eksikleri de bulunan; iyileştirmeler olmazsa etkinliği ve sürdürülebilirliği şüpheli sistemleri* ifade etmektedir (Mercer, 2025).

Küresel Emeklilik Endeksi raporuna göre 2023 yılı endeksinde Hollanda en yüksek puanla A kategorisinde ilk sırayı almıştır. Hollanda'nın emeklilik sistemi, kolektif tanımlı yarar yapısından bireysel tanımlı katkı modeline geçişle olumlu etkiler görmeye devam ediyor. Ülkenin güçlü düzenlemeleri ve katılımcılara sunulan yardımlar da bu başarıda önemli bir rol oynuyor.

Küresel Emeklilik Endeksi raporu, dünyanın en iyi emeklilik sistemlerini belirlemenin yanı sıra, emeklilik ve sosyal güvenlik sistemlerini iyileştirmek ve insanlara emeklilik döneminde daha iyi yaşam kalitesi sağlamak için de öneriler sunuyor. Hükümetler ve işverenler, gelecekteki emeklilik maliyetlerini azaltma ve risklerini düşürme çabası içindeyken, dünya genelindeki emeklilik sistemleri giderek tanımlanmış fayda (DB) planlarından, tanımlanmış katkı (DC) düzenlemelerine geçiş yapıyor. Rapor, hem emeklilik planları hem de bireyler için tanımlanmış katkı planlarının sunduğu fırsatları ve karşılaşılan zorlukları ele alıyor.

Küresel Emeklilik Endeksi raporu kapsamlı verileri değerlendirmektedir. Nitekim bu veriler, emeklilik sistemlerinin farklı yönlerde güçlü veya zayıf olabileceğini gösterirken, endeks yönteminin çok kriterli yapısı sayesindedir. Bu bağlamda dünya nüfusunun %65'ini kapsayan ***48 ülkenin emeklilik sisteminin karşılaştırıldığı raporun sonuçlarına göre***; düşen doğum oranları ve artan yaşam beklentisi arasında emeklilik sistemi iyileştirmelerine olan gereksinim de giderek artıyor. Raporda Hollanda ilk sıradaki yerini korurken, ***Türkiye 45'inci sırada yer aldı***. Türkiye

böylece endeks sıralamasında en düşük kategorideki ülkeler arasında sıralanmıştır. Türkiye'nin yer aldığı sınıfta yer alan ülkelerin emeklilik sistemi; *Bazı arzu edilen özelliklere sahip olmakla birlikte, ele alınması gereken önemli zayıflıkları ve/veya eksiklikleri olan bir sistem; bu iyileştirmeler yapılmadığı takdirde, etkinliği ve sürdürülebilirliği şüpheli*, olarak tanımlanmıştır.

Küresel Emeklilik Endeksi raporunda, ***Hollanda*** endeks sıralamasında 84,8 puanla ilk sırada yer aldı. Ülkenin emeklilik sistemi 'A' notunu aldı. 'A' notunu alan ülkelerin emeklilik sistemi pozitif faydalar sağlayan, sürdürülebilir ve yüksek düzeyde bütünlüğe sahip birinci sınıf ve sağlam bir emeklilik gelir sistemi olarak tanımlanıyor. ***Danimarka*** da 'A' kategorisindeki ülkeler arasında yer aldı. Sıralamada 'B+' kategorisi en iyi ikinci kategori oldu. Bu kategorideki ülkelerden biri de ***Singapur*** oldu. Bu kategorideki ülkelerin emeklilik sistemi 'B' kategorisindeki ülkelerle birlikte, *Sağlam bir yapıya sahip, birçok iyi özelliği olan ancak A sınıfı bir sistemden ayıran bazı iyileştirme alanlarına sahip bir sistem* olarak tanımlandı.

Tablo 1: Küresel Emeklilik Endeksi Sıralaması

Ülkeler	Genel Not	Toplam	Yeterlilik	Sürdürülebilirlik	Bütünlük
Hollanda	A	84.8	86.3	81.7	86.8
İzlanda	A	83.4	82.0	84.3	84.4
Danimarka	A	81.6	84.0	82.6	76.3
İsrail	A	80.2	75.7	82.6	84.1
Singapur	B+	78.7	79.8	74.3	83.0
Avustralya	B+	76.7	68.4	79.5	86.1
Finlandiya	B+	75.9	77.0	64.2	90.8
Norveç	B+	75.2	77.2	63.6	88.3
Şili	B	74.9	71.2	70.9	86.5
İsveç	B	74.3	75.2	73.7	73.6
İngiltere	B	71.6	75.7	61.5	79.3
İsviçre	B	71.5	66.0	71.4	80.4
Uruguay	B	68.9	84.0	46.6	76.1
Yeni Zelanda	B	68.7	64.8	64.9	80.2
Belçika	B	68.6	81.8	40.1	87.4
Meksika	B	68.5	73.8	63.4	67.1
Kanada	B	68.4	67.0	63.8	77.1
İrlanda	B	68.1	73.6	52.8	80.5
Fransa	B	68.0	84.8	43.4	75.7
Almanya	B	67.3	81.1	45.8	75.3
Hırvatistan	B	67.2	66.8	57.4	81.7
Portekiz	B	66.9	83.4	34.6	85.7
Birleşik Arap Emir.	C+	64.8	77.1	43.3	75.3
Kazakistan	C+	64.0	45.8	73.1	80.4
Hong Kong SAR	C+	63.9	51.5	61.1	87.5
İspanya	C+	63.3	82.9	30.7	77.6
Kolombiya	C+	63.0	63.9	57.4	69.5
Suudi Arabistan	C+	60.5	61.1	58.0	62.9
ABD	C+	60.4	63.9	58.4	57.5
Polonya	C	56.8	59.2	45.2	69.4
Çin	C	56.5	65.2	37.8	69.1
Malezya	C	56.3	44.5	54.6	77.4
Brezilya	C	55.8	70.4	31.0	67.3
Botsvana	C	55.4	39.7	52.0	85.2
İtalya	C	55.4	68.2	25.1	77.2
Japonya	C	54.9	57.1	47.1	62.1
Peru	C	54.7	55.3	46.9	64.7
Vietnam	C	54.5	56.8	41.3	69.3
Tayvan	C	53.7	46.2	51.9	68.2
Avusturya	C	53.4	67.2	22.0	75.2
Güney Kore	C	52.2	40.5	52.4	70.5
Endonezya	C	50.2	38.1	50.4	69.3
Tayland	C	50.0	50.2	43.8	58.2
Güney Afrika	D	49.6	34.7	48.0	75.7
Türkiye	D	48.3	48.3	32.2	70.8
Filipinler	D	45.8	41.7	63.4	27.7
Arjantin	D	45.5	61.5	45411	42.3
Hindistan	D	44.0	34.2	44.9	58.4

5. EMEKLİ YURTTAŞLARIN GENEL SORUNLARI, TALEPLERİ VE BEKLENTİLERİ

Emeklilik, kişinin yaşam içerisindeki önemli değişim dönemlerinden biridir ve sıklıkla yaşlıların karşılaştığı ilk büyük değişimdir. Emekli olan kişi öncelikle gelir kaybına uğrayacak, bunun yanında sosyal rol ve yetkileri de değişecektir. Emeklilikle birlikte yaşanan bu kayıplara uyum sağlayamayan bireyler, kendilerini değersiz, önemsiz, yalnız, boşlukta ve çaresiz hissedebilirler. Ömürlerinin geri kalanını planlamakta güçlük çekebilirler. Yakınlarına yük oldukları hissine kapılır ve bazen de onlara karşı öfkeli tavırlar sergileyebilirler. Oysa emeklilikle birlikte ortaya çıkan güçlü duygular tanınıp bu yeni duruma uyum sağlandığında, emeklilik bireyin kişisel gelişimini ve yaşama yeni bir bakış açısı, *ikinci bahar* getirebilmesini sağlayacaktır (SGK, 2025).

Emeklilik sosyal güvenlik hakkının ayrılmaz bir parçası olup temel bir hak niteliğindedir. Sosyal güvenlik hakkı, dolayısıyla emeklilik hakkı, Anayasa ve uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınmış temel bir insan ve yurttaş hakkıdır (DİSK, 2020).

Emeklilik öncesi süreçte emeklilik dönemine yönelik *beklentiler* genelde zamanın nasıl geçeceğinin planlanması ile ilişkili olmakta ve arzu edilen etkinliklerde bulunmak emeklilikte uyuma olumlu etki etmektedir. Bu noktada beklentilerin gerçekçi olmasının gerekliliği de literatürde belirtilmektedir. Türkiye'de emeklilik dönemine ilişkin beklentiler ise tam olarak karşılanmamaktadır. Aileye daha fazla vakit ayırmak, sosyal ilişkileri sürdürme, etkinliklere katılım ve gezme/seyahat etme beklentileri yüksek olmaktadır (Yıldırım, 2021: 261). Nitekim yaşamlarının en büyük bölümünde çalışan, emek harcayan insanların yaşlılıklarında insanca bir emeklilik yaşamaları, haklarıdır. Ancak Türkiye'de hem emeklilik hem de emeklilerin insanca bir yaşam sürmesi giderek zorlaşmaktadır (DİSK, 2020).

Emekliler arasında çalışma giderek yaygınlaşmaktadır. Uzun yıllar çalışan işçilerin emekliliklerinde de çalışmak zorunda kalması emekli aylık ve gelirlerinin düşüklüğünden kaynaklanmaktadır. Özellikle 2008'de yapılan sosyal güvenlik düzenlemeleri sonucunda emekli aylık ve gelirlerinin giderek düşmesi emeklileri giderek daha fazla çalışmaya yöneltiyor. SGK'nın Aralık 2024 verilerine göre, Türkiye'de toplam 12 milyon civarı birey emekli aylığı almaktadır. Ayrıca TÜİK'in 2024 4. çeyrek verilerine göre toplam 4 milyon 124 bin kişi, emekli olduğu için işgücüne katılmıyor. Geriye kalan 7 milyon 904 bin emekli, *yani yaklaşık 8 milyon emekli yurttaş*, ise ya bir işte çalışıyor ya da iş arıyor (DİSK, 2025: 26).

Emeklilik döneminde bireyler yani emekliler günümüzde, ekonomisel, bireysel, duygusal, çevresel ve toplumsal açıdan birçok sorun ile baş başa kalmaktadır. Bu durum emekli yurttaşların yaşam kalitesini olağanüstü düzeyde olumsuz yönde etkilemektedir.

Emekli yurttaşların yaşamış olduğu sorunlar veya talep ve beklentiler analiz edildiğinde, emeklilerin bu yöndeki düşüncelerinin belirli temel noktalarda ***(ekonomisel, toplumsal, ruhsal ve yönetsel)*** toplandığı görülmektedir. Özellikle ekonomisel yönden gelir düzeyinin düşük oranda seyretmesi emeklilerin en büyük sıkıntıları arasında yer almaktadır.

Şekil 14: Emeklilikte Genel Sorunların Görünümü ve Sınıflaması

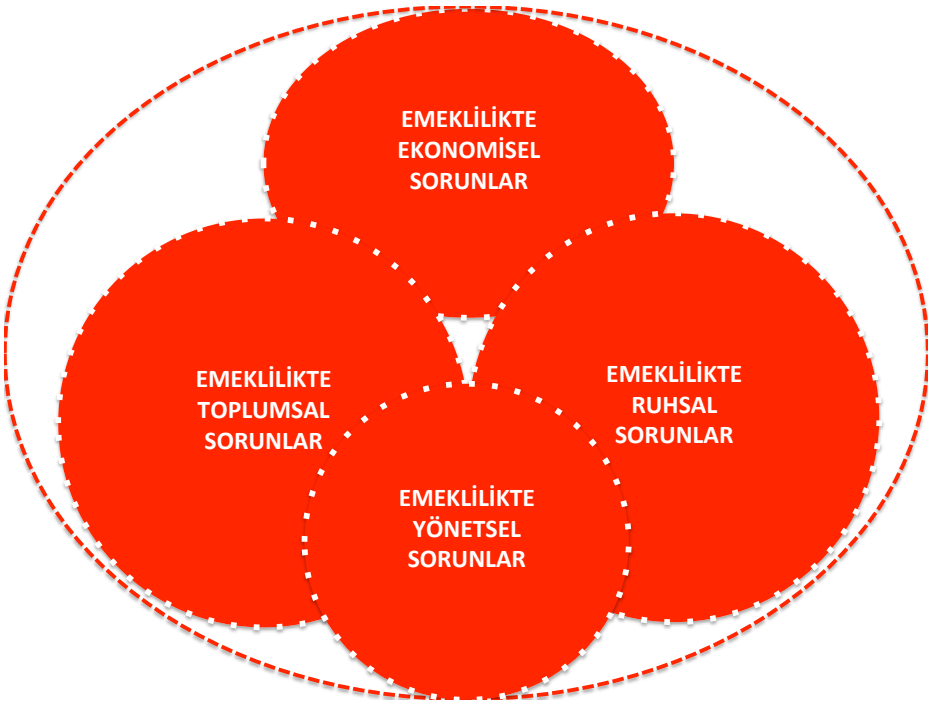

Emeklilerin sorunları ile birlikte aynı sorunlar yaşlı bireylere için de geçerlidir. Nitekim gelişmiş ülkelerden başlamak üzere dünyanın çoğu ülkesinde yaşlı nüfus oranının artması ve görece daha az çocuk ve genç olmasının tüm sektörlere önemli ve geniş kapsamlı etkileri bulunmaktadır. Bu süreç aile yapıları ve nesiller arası ilişkilerin yanı sıra işgücü piyasası, finans ve sağlık sistemleri, siyasal katılım, mal ve hizmet talebi, kentsel planlama ve altyapı dâhil tüm sektörleri etkilemektedir. Bu etkiler yaşlanma ve yaşlılık alanındaki uluslararası ve ulusal düzeydeki politika önceliklerinin ve bu doğrultuda sunulan hizmetlerin yeniden değerlendirilmesi gereksinimini ortaya çıkarmıştır (ASHB, 2023: 9).

5.1 Emeklilikte Ekonomisel Sorunlar, Talepler ve Beklentiler

Emeklilik dönemine yönelik kaygıların emeklilik memnuniyetini olumsuz etkileyerek uyumu zorlaştırdığı ise literatürde sıklıkla tespit edilmiştir. Türkiye'de emeklilik dönemine ilişkin kaygıların başında ekonomisel durum yer almaktadır. Ekonomisel kaygılar, toplumsal ilişkiler ve statü kaybına yönelik kaygılardan daha önce ve yüksek düzeyde gelmektedir (Yıldırım, 2021: 262).

Emeklilik döneminde gelirin düşmesiyle birlikte gelir-gider dengesinin bozulması emeklilerin karşılaştığı başlıca sorunlar arasında yer almaktadır. Emekliler, emeklilikle birlikte gelirlerinde ciddi bir düşüş yaşadıklarını ve bu durumun alışkın oldukları harcamaları yapmalarını zorlaştırmakta olduğunu ifade etmektedir. Son yıllarda yaşan ekonomisel dalgalanmalar ve enflasyonun da etkisiyle giderlerinin gelirlerini aşmaya başlaması, emeklilerin ekonomisel açıdan büyük sıkıntılar çekmesine neden olmaktadır. Özellikle çalışırken aldıkları ücretle emeklilik aylığı arasındaki büyük fark, ekonomisel dengelerinin bozulmasına neden olmaktadır (Boduroğlu, 2025: 1748).

Emekli olanlar kurumlarından kıdem tazminatı veya emekli ikramiyesi adı altında bir gelir elde ederler. Bir kez alınan bu gelirin yeri önceden belirlenmiştir ve çoğunlukla hemen tüketilir. Bir de her ay verilen emeklilik maaşı vardır ki bu normal maaştan çok daha azdır. Yani emeklinin aylık geliri azalmakta ve emekli daha az parayla geçinmek zorunda kalmaktadır. Sonuçta daha önce var olan yaşama koşulları bozulmakta, ekonomisel boyut ruhsal ve toplumsal boyutu etkilemektedir (Marangoz, 2017: 13). Bu bağlamda çalışanların neredeyse tamamına yakını, mevcut emeklilerden de daha fazla oranda, gelecekte emekli aylıklarının yetersiz olacağını yönelik kaygılara sahiptirler. Nitekim son dönemde emekli aylığını hak etme koşullarında yasalarla meydana gelen değişimler, emekli aylığının hesaplanması ve beklentiden daha düşük emekli aylığı alacak olmak çalışanlar arasında önemli bir kaygı nedeni olmaktadır (Yıldırım, 2021: 262).

Emeklilik, sosyal güvenlik hakkının ayrılmaz bir parçası olup, Anayasa ve uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınmış temel bir insan ve yurttaş hakkıdır. Emekliler hak sahipleriyle birlikte Türkiye'nin en önemli toplumsal gruplarından birini oluşturuyor. Ancak milyonları kapsayan emeklilik sisteminin sorunları giderek derinleşiyor. Nitekim sefalet düzeyine gerileyen aylıklar, emekliler arasındaki dengesizlikler ve emekliliğe erişimde yaşanan adaletsizlikler Türkiye'nin emeklilik sisteminin başlıca sorunlarıdır. Türkiye'nin emeklilik sistemi 2008 yılında yürürlüğe giren 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile iyice kötüleşmiştir. Bu yasa ile benimsenen sistem sonucunda emekli aylık bağlama

oranları ve güncelleme katsayıları düşmüştür. Emekli aylıklarının hesaplanmasında ulusal gelirin payı iyice azalmış, dahası, aylıkların artırılmasında sadece resmi enflasyon dikkate alınmaya başlanmıştır. Tüm bunların sonunda aylıklarda ciddi bir gerileme yaşamış olup, görülen bu gerileme sonrasında ise aylıklara ilişkin çeşitli yamalar (*tamamlama işlemi, ikramiye gibi*) gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak bu yamalar da işe yaramamış; emekli aylıkları adeta iyice dibe vurmuş ve emeklilerin yaşam koşulları iyice kötüleşmiştir (DİSK, 2024: 3).

Emekli olabilmek ve de emekli olarak insanca bir yaşam sürmek Türkiye'de giderek zorlaşmıştır. Nitekim milyonlarca emekli ve hak sahibi asgari ücretin çok altında aylık ve gelir elde edebilmektedir. Bu durum ciddi bir emekli yoksulluğuna neden olmakta, binlerce emekli düşük aylıkları nedeniyle yeniden işgücü piyasasına girmektedir (*ya iş arıyor ya da çalışıyor*). Emekli aylıkları yaşlılıkta insanca bir yaşam sürmekten uzaklaşarak adeta bir ek gelire dönüşmüştür (DİSK, 2024: 3).

Emeklilikle ilgili yapılan araştırma ve yazılan kitaplarda en çok ekonomisel sorunlara yer verilmektedir. Emekliliğin olumsuz ekonomisel etkilerini azaltmak için çok önceden tasarruf planları yapmak gerekir. Emekliliğe ekonomisel hazırlık şekli Batı ve Doğu toplumlarında az çok farklılıklar gösterir. Türkiye ve Pakistan dâhil doğu toplumlarında emeklilik için genelde emlak, altın ve diğer değerli metallere yatırım yapılır. Bankalarda açılan çeşitli hesaplar da emeklilikte ekonomisel olumsuzlukları azaltmak içindir. Ancak, emeklilik öncesi aylık gelirleri asgari geçim koşullarını bile karşılamaktan uzak olanlar, emeklilik dönemine para ayıramazlar. Dünya ülkelerini gezip dolaşmak için para biriktirenlerin sayısı ise Batı toplumlarındakilere göre çok daha azdır (Marangoz, 2017: 13).

Emeklik yaşamında bu bağlamda Türkiye'de en çok karşılaşılan sorunların başında ekonomik sorunlar yer almaktadır. Emeklilerin çoğunluğu için (%60) tek gelir kaynağı emekli aylığı olmakla birlikte yine büyük çoğunluğu (%80) emekli aylıklarını yetersiz görmektedir. Tek gelir kaynağı emekli aylığı olan emeklilerin yaşam memnuniyetleri de düşük olmakta, bu durum en çok kadınlar ve 65 yaşın üstündeki emeklilerin uyumunu olumsuz etkilemektedir. Emeklilerin emekli aylıkları dışında sahip olduğu ilave gelir kaynaklarının başında ise çalışarak elde edilen gelirler yer almaktadır. Çalışarak gelir elde eden emeklilerin büyük çoğunluğu erkek ve 65 yaş altında (%80) olmakla birlikte ortalama yaşam memnuniyetleri çalışmayan emeklilere göre daha yüksektir. Hatta çalışan erkek emekliler arasında ücretsiz aile işçisi olanların oranı oldukça düşük iken bu oran kadınların üçte birine yakın olmaktadır. Dolayısıyla emeklilikte çalışmanın emeklilik yaşamına ekonomisel uyuma olumlu etkisi çoğunlukla daha genç yaşlardaki ve erkek emekliler açısından söz konusudur (Yıldırım, 2021: 266).

5.1.1 Emekli Aylıkları Düzeyinde Görülen Adaletsizlik

Emekli aylıklarının belirlenme kriterleri ve aylıkların düzeyi, günümüzde emekçiler açısından hak kayıplarına ve emeğin karşılığını tam olarak alamamalarına neden olmaktadır. Aslına bakıldığında bu sorun en önemli sıkıntıların başında gelmekte olup, neredeyse bütün emekliler tarafından şikayet konusu haline gelmiştir.

Emeklilik sosyal güvenlik sisteminin en önemli çıktısı olarak görülmektedir. Türkiye, çağdaş sosyal güvenlik sistemi anlamında uzun sayılabilecek bir deneyime sahiptir. Fakat sistemin gelişimi, Türkiye'nin kendine özgü koşulları içerisinde, oldukça sık sayılabilecek değişikliklerle bugüne ulaşmıştır. Son olarak 2008 yılında yapılan sosyal güvenlik reformuyla sistem kurumsal olarak tek çatı altında toplanmış, norm ve standart birlikteliği sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak geride kalan on altı yıllık uygulama sonucunda; (1) emekli aylıkları ile prim ve kazançlar arasındaki bağ zayıflamış, (2) primli rejime aykırı olarak yapılan müdahaleler sistemin iç dengelerini bozmuş, (3) emekli aylıklarının hesaplanması ve güncellenmesinde çelişkiler ortaya çıkmış, (4) prim günü ve kazancı arttığı halde aylığı düşen, statü değiştirerek daha az primle daha yüksek aylığa hak kazanan örnekler çoğalmış ve (5) emeklilik başvurusu yapılan tarihe göre aylıklarda %30'ları aşan farklar ortaya çıkmış, emekli aylıkları refaha bağlı artıştan mahrum kalmıştır (HAK-İŞ, 2024: 44).

Emekli aylıkları gelirleri her geçen yıl düşmüş ve günümüzde asgari ücretin neredeyse yarısına kadar gerilemiştir. Asgari ücretteki artış emekli aylığı düzeylerine aynı oranda yansımamaktadır. Asgari ücret saptama yönetmeliği asgari ücreti *işçilere normal bir çalışma günü karşılığı ödenen işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günü fiyatları üzerinden asgari düzeyde karşılamaya yetecek ücret* olarak tanımlamıştır. Bu tanım, asgari ücret altında alınan her ücret için kişinin temel ve zorunlu gereksinimlerini karşılamasının olanaklı olmadığını göstermektedir.

- **Öngörü**

Emekli olunan tarihlere bakılmaksızın, prim kazancı ve prim ödeme gün sayıları eşit olanlara, eşit aylık ödenmesi için intibak yapılması; her yıl aylıkları düşüren emekli aylığı hesaplama sistemi değiştirilmeli, çalışılan dönemler için *tek bir aylık hesaplama sistemi* getirilmesi; sosyal güvenliğin, sigortalıların çalışmaları süresince ödedikleri primler karşılığında, emeklilik döneminde elde ettikleri meşru bir hak olarak değerlendirilmesi öngörülmektedir.

5.1.2 Emekli Aylıklarını Olumsuz Etkileyen Yüksek Enflasyon

Emekliler, toplumun önemli bir kesimini oluşturmakta olup, *ekonomisel dalgalanmalar*, *yüksek enflasyon oranları* ve *artan yaşam maliyetleri* gibi unsurlardan önemli ölçüde etkilenmektedir. Emeklilerin özellikle sadece emekli aylıklarından dolayı sabit bir gelire sahip olmaları ve tüketim alışkanlıkları toplumsal yaşamlarında yaşadıkları zorlukları daha da belirgin hale getirmektedir (Aktaş vd., 2025: 74). Genellikle; işçi ücretleri, emekli aylıkları ve memur maaş artışlarının enflasyonist sonuçlar meydana getirdiği görüşü, özellikle Türkiye'deki siyasal iktidarlar tarafından sık sık tekrarlanmaktadır. Siyasal iktidarların bu şekildeki açıklamaları; ücret ve maaş artışları ile enflasyon arasında doğrudan bir ilişki kurmaya çalıştıklarının bir göstergesidir (Bilgin, 1994: 269).

Emeklilerin yaşamı bu bağlamda Türkiye'de giderek zorlaşmakta, emeklilerin alım gücü düşmektedir. Zaman içinde yapılan düzenlemelerle emeklilik bağlanma oranları oldukça azalmış, bunun sonucu olarak emekli aylıkları da aynı oranda erimiştir. Bu nedenle ***enflasyonist ortamlardan*** en ağır şekilde etkilenen kesimlerden birisi de emekliler olmaktadır (Memur-Sen, 2023: 5).

Emekli aylıkları kronik enflasyon karşısında adeta alabora olmuştur. Nitekim Karma sisteme göre hesaplanan ve TÜFE'ye endeksli yüzdeli artışlar, en düşük emekli aylığını, asgari ücretin yarısına denk getirmiştir. Nitekim TÜFE'ye endeksli yüzdeli zamlar, aylıkları düşük olan emeklileri mağdur eden bir sisteme dönüştürmüştür. Bu bağlamda, TÜFE'ye endeksli yüzdeli maaş artışları emeklileri yoksulluğa sürüklemektedir.

- **Öngörü**

Emeklilerin insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşayabilmesi için en düşük emekli aylığının asgari ücretten az olmaması gerekmektedir. Ayrıca 5510 sayılı Kanun'un 55. maddesi değiştirilmeli ve seyyanen zamlar ile birlikte refahtan (ulusal gelirden) pay verilmesi öngörülmektedir.

Emeklilere ödenen *bayram ikramiyeleri* her yıl enflasyon karşısında büyük oranda eridiğinden dolayı, ikramiyelerin maaşlara endekslenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda gerek ikramiyelerin adil bir şekilde uygulanması, gerekse enflasyon karşısında değerini koruyabilmesi için her emeklinin aldığı emekli aylığı tutarı kadar bir ikramiyenin ödenmesi öngörülmektedir.

5.1.3 Emeklilikte Yaşa Takılanlar (EYT) Yeniden Düzenlenmesi

EYT ve 2023 yılında 7438 sayılı Kanunla emeklilik yaşı kaldırıldığı için emekliliğe hak kazanan sigortalılar bulunmaktadır. Bunlardan yaklaşık 2 milyonu emekli olmuş bulunmaktadır.

EYT düzenlemesinde yaş koşulu kaldırılırken, prim koşullarının değişmemesi nedeniyle emekli olacaklar arasında oluşan eşitsizlik ve geç emeklilik sorunu baş göstermiştir. Öte yandan özel ve kamuda belirli ücret düzeyinin üzerinden çalışanlar, EYT düzenlemesine rağmen aktif sigortalı olarak çalışmayı tercih etmişlerdir. Ne var ki 2024 yılı ile takip eden yıllarda emekliliğe başvurmak arasında yukarıda ifade edildiği şekilde %30'ları aşan bir farkın doğacak olması, bu kesimi de emekliliğe zorlamaktadır. Bu da EYT'de ikinci dalga anlamına gelmektedir ki, bu durumda;

● Bu yeni dalga ile zaten düşük olan aktif/pasif oranının daha da kötüleşmesi,

● İşgücü piyasası dengelerinin hem çalışan hem de işveren aleyhine bozulması,

● İşverenler için yetişmiş insan kaynağı kaybı,

● Yine işverenler için ani kıdem tazminatı yükü

● Ve belirli bir oranda kayıt dışı istihdamda, *emekli olan kişilerin sigortasız çalışma eğilimi nedeniyle*, artış söz konusu olacağı beklenmektedir (HAK-İŞ, 2024).

- **Öngörü**

EYT düzenlenmesi tekrar gözden geçirilmeli ve hak kayıpları giderilerek adalet sağlanması öngörülmektedir.

5.1.4 Çalışan Emekli!

Emekli yurttaş sayısı Türkiye'de sayıları 17 milyona yaklaşan çok önemli bir toplumsal grubu oluşturmaktadır. Bununla birlikte emekli ve hak sahibi yurttaşların büyük bir kısmının geçim zorluğu, yani ekonomisel sıkıntı çektiği görülmektedir. Nitekim milyonlarca emekli ve hak sahibi emekli aylıkları her geçen gün düşmekte ve asgari ücretin çok altında aylık ve gelir ile yaşamını sürdürmek zorunda kalmaktadır. Günümüzde bu durum bir ***emekli yoksulluğu*** kitlesi yaratmıştır. Türkiye'deki emekliler yoksulluk girdabına düşmüştür. Sonuçta, emekli veya hak sahibi yurttaşların neredeyse yarısı ömürlerinin geri kalanında normal çalışma yaşamına devam etmekte veya iş aramaktadır.

5.1.5 Emekli Aylığı Gelirinden Sefalet Gelirine

Emekliler ve hak sahipleri günümüzde çok ciddi bir yoksullukla ve sefalet düzeyinde bir gelirle yüz yüze. En düşük emekli aylık ve geliri alan yüzde 20'lik diliminde bulunan yaklaşık 3 milyon emekli ve hak sahibinin aylık harcanabilir geliri 4 kişilik bir aile için Haziran 2025 itibariyle yaklaşık 105 bin TL'dir. İşte 3 milyon civarında emekli ve hak sahibi yurttaş bu ***sefalet geliri*** ile yaşamaktadır. Emeklilerin emekli aylıkları müthiş düzeyde gerilemiş ve sefalet gelirine evrilmiş, emekli yurttaşların alım gücü son 20 yılda %87'lik bir erozyona maruz kalmıştır.

- **Öngörü**

Emekli ve hak sahibi yurttaşların aylık gelirleri, hak ettikleri düzeye, yani insansal yaşam standartlarına yükseltilmesi öngörülmektedir.

5.1.6 Emekliler Arasında Görülen Gelir Eşitsizliği

Emeklilerin ekonomisel durumuna bağlı olarak emeklilik aylığı geliri düşmeye başlamış, özellikle 2008 yılından sonra daha da dengesiz bir duruma gelmiş, emeklilerin ekonomisel durumunu daha da sıkıntıya itmiştir. Öte yandan emekliler arasındaki gelir eşitsizliği de derinleşmiştir. Nitekim en düşük %20'lik emekli grubuyla en yüksek %20'lik emekli grubu arasında harcanabilir gelir farkı 7,5 kata kadar açılmıştır. Hatta günümüzde Türkiye emekliler arasında gelir eşitsizliğinin en yüksek olduğu Avrupa ülkesi konumuna yükselmiştir.

- **Öngörü**

Emekli aylıklarında görülen gelir eşitsizliği konusu ortak akıl çerçevesinde gerçekleştirilecek çalıştay ve toplantılarla yeniden düzenlenmesi öngörülmektedir.

5.2 Emeklilikte Toplumsal Sorunlar, Talepler ve Beklentiler

Emeklilik döneminde emekliler ruhsal ve duygusal zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Ekonomisel kaygılar, emekliler üzerinde belirgin bir stres ve kaygı kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Nitekim emekli aylıklarının yetersizliği, emeklilerin huzurlu bir yaşam sürdürebilme beklentilerini olumsuz etkilemektedir. Gelecek ile ilgili belirsizlikler, emeklilerin ruhsal olarak yıpranmalarına neden olmaktadır (Boduroğlu vd., 2025: 1749-1750).

Emekliliğin balayı dönemi genelde ilk 3-6 aydır. *Emekli olunca bol bol uyurum, yakın ve uzak çevreyi gezerim, kitap okur, televizyon izlerim. Akraba ve arkadaşların iş yerlerini ziyaret ederim*, diye hayal kuranlar bu balayı döneminde sermayeyi çabuk tüketirler. Sonra daha sıkıntılı dönem başlar. Çünkü emeklinin toplumsal çevresi değişir. Toplumsal konumu düşer. Yakın ve uzak çevrenin gösterdiği saygı ve sevgi farklılaşır. İşinden, iş yaptığı mekândan ve arkadaşlarından uzaklaşır (Marangoz, 2017: 13).

Emekliliğin bir sorun olarak görülmesi bireyin yaşamının o dönemine kadar alıştığı boyutlarında yaşanan değişimlerle ilgili olmaktadır. Emeklilik, yeni roller edinmek, yeni ödevler ve sorumluluklar üstlenmek olduğu kadar eski haklardan görevlerden ve alışkanlıklardan vazgeçebilmeyi gerektirmektedir (Tufan, 2003: 243).

Emeklilik ile birlikte çalışma (iş) faaliyetleri de durmaktadır. Halbuki çalışmak bireye sadece gelir sağlamamakta, aynı zamanda bir kimlik de kazandırmaktadır. Dolayısıyla çalışmak ekonomisel açıdan geçim kaynağı olmanın yanı sıra birey için *öz saygı kaynağı* olmaktadır. Bireyler, toplumda genellikle yapmakta oldukları meslekleri ile değer kazanmakta ve kişisel imaj çoğu zaman meslek açısından şekillenmektedir. İlerleyen yıllarda, bireyler için emekliliğe bağlı olarak kaybedilen mesleksel rollerin yerine çoğu zaman yeni roller yaratılamamaktadır. Emeklilik rolü *rolsüzlük rolü* olarak da nitelendirilmekte ve yaşlı birey emekliliğinde az ya da çok bu durumu kabul etmeye zorlanmaktadır (Şen, 2015: 323).

Emekliler aktif bir yaşam sürdürmeye yönelik beklentilerini aile ve toplumsal ilişkiler bakımından sağlamaları genellikle çok daha tatmin edici düzeylerde iken ekonomisel yönü olan toplumsal etkinliklerde sorun yaşanmaktadır. Emekliler çalışanlara göre eşleri ile çok daha fazla zaman geçirebilmekte, toplumsal çevreleri ile ilişkilerinden yüksek oranda memnuniyet duymaktadırlar. Ancak emeklilerin yaklaşık üçte biri ekonomisel nedenler ile tatil/gezi gibi etkinliklere yönelik harcamalarında kesinti yapmaktadır (Yıldırım, 2021: 261). Diğer bir ifade ile emeklilerin toplumsal yaşamı ve toplumsal ilişkilerin kalite düzeyi ekonomisel düzey ile bire bir ilgilidir. Yani hak

etmiş olduğu düzenli ve yeterli gelirinden mahrum bırakılan emekli yurttaş, ömrünün geri kalan bölümünde rahat bir yaşam sürmesi sıkıntıya girmektedir.

5.2.1 Sağlıklı Emeklilik Yaklaşımı

Emeklilikte göz önüne alınan *konuların-taleplerin-isteklerin* başında sağlık olgusu gelmektedir. Sağlık bilimi konusunda tıp bilimi büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Bununla birlikte ne yazık ki bu sevindirici gelişmelerin yanında insanoğlu karşısına *bunama sorunu* ile baş başa kalmıştır. Emekli olan ve yaşlanan insanların bir kısmında bunama görülmekte ve yaş ortalaması arttıkça bunayanların yüzdesi de yükselmektedir (Marangoz, 2017: 12).

- **Öngörü**

Emeklilik döneminde, emekliliğin rahat ve mutlu geçmesi için emeklilere yönelik ***sağlıklı emeklilik*** programı uygulanmalı ve bu vesile ile konforlu bir yaşam sürmeleri sağlanmalıdır. O halde, yaşlılıkla ilgili araştırmaların tek gayesi ömrü uzatmak ve yaş ortalamasını yükseltmek değil, bunun yanında bunamaya ve diğer nöro-dejeneratif hastalıklara çare bulmak, sağlıklı yaşamayı ve sağlıklı emekliliği temin etmektir. Bu bağlamda gerekli planlamaların yapılıp uygulanması öngörülmektedir.

5.2.2 Barınma Desteği ve Konut Sahipliği

Emekli yurttaşlar ile birlikte Türkiye'de birçok birey barınma konusunda büyük sıkıntı yaşamaktadır. Barınma ve konut sahipliği sorunu Türkiye'nin önemli sorunlarından birisi olarak dikkat çekmektedir. Doğal olarak emekli yurttaşların en büyük taleplerinden birisini insanca yaşayabilecekleri bir konut sahipliği oluşturmaktadır.

- **Öngörü**

Emekli yurttaşların konut sorununu sosyal devlet örgütü anlayışı çerçevesinde siyasal iktidar yönetimi çözmelidir. Özellikle evi olmayan emeklilere uygun ödeme koşullarıyla veya bedelsiz özel projeler yapılmalıdır. Ayrıca, gerekli görülen yerlerde TOKİ projelerinde emeklilere ayrılan kontenjan yükseltilmelidir. Aylık geliri, TÜİK tarafından yayınlanan asgari geçim standardının veya yasal asgari ücretin altında kalan emeklilere, kira desteği sağlanması öngörülmektedir.

5.2.3 Sağlıklı Gıda Yardımı

Emekli yurttaşların önemli bir kısmı gerekli besinleri alamamaktadır. Yani yetersiz beslenmektedir. Aylık geliri, TÜİK tarafından yayınlanan asgari geçim standardının veya yasal asgari ücretin altında kalan emekli yurttaşlar, günümüz koşullarında yetersiz beslenme ve ısınma sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

- **Öngörü**

Emekli yurttaşlara sosyal devlet örgütü yönetimi anlayışı çerçevesinde gerekli gıda ve beslenme yardımı yapılması öngörülmektedir.

5.2.4 Çeyiz Yardımı

Emekli Sandığı kapsamından yetim aylığı alan kız çocuğuna 12 ay tutarında çeyiz yardımı yapılırken, SSK ve BAĞ-KUR'dan yetim aylığı alan kız çocuğunun evlenmesi durumunda, 24 aylık üzerinden çeyiz yardımı ödenmektedir.

- **Öngörü**

Emekli yurttaşlara yönelik son derece adaletsiz olan bu durumun derhal düzeltilmesi ve kurum ayrımı yapılmadan çeyiz yardımından eşitlik sağlanması öngörülmektedir.

5.2.5 Emeklilik Hazırlığı ve Eylem Planı

Emeklilik dönemine yönelik hazırlık ve buna ilişkin eylem planı hazırlamak, emeklilik kariyer planı çizmek emekliler için büyük önem arz etmektedir.

Emeklinin boş zamanı oldukça fazladır. Önceden planlanmamışsa boş zaman televizyon izlemekle bitmez. Evdeki kadınlar da genelde gündüzleri eşlerini evde istemezler. Vakitlerini kahvehanelerde geçirmeye alışmış emekliler için iş kolaymış gibi görünse de sağlıklı olmayan ortamlarda uzun süre bulunma, yaşı ilerlemiş olan emeklileri bekleyen en önemli tehlikedir. Ortalama kadın ömrünün erkek ömründen fazla olması ve evliliklerde genelde erkelerin daha yaşlı olması, erkek eşte erken mortalite oranını artırmakta ve toplumdaki dul kadın oranının yükselmesine yol açmaktadır. Eşler arasında yaş farkının fazla olduğu toplumlarda bu tablo daha belirgindir. Geniş ailede hem emekli yaşlı erkek hem de yaşlı kadının evde kendilerine yer bulmaları kolay iken, çekirdek ailede bu aynı ölçüde kolay olmamaktadır (Marangoz, 2017: 13).

- **Öngörü**

Emeklilerin emekli dönemine yönelik yaşamı muhakkak programlanmalı ve planlanmalıdır. Ortak akıl çerçevesinde gerçekleştirilecek çalışmalarla Türk toplumunun ve çalışanların yapısına uygun olarak kapsamlı ve bireysel düzeyde emeklilik planlamaları yapılması öngörülmektedir. Bu bağlamda emekli yurttaşlara yönelik daha emekli olmadan çok önceden bir ***emeklilik kariyer planı*** hazırlanması öngörülmektedir.

5.2.6 Sosyal Destek

Emeklilik ile birlikte bireylerin yaşlanma durumu diğer değişkenlerden bağımsız olarak, sosyal yalıtıma veya yalnızlığa neden olmaz. Bununla birlikte, 50 yaş ve üzeri bireyler, sevdiklerinin ölümü, kötüleşen sağlık ve kronik hastalık, yeni duyusal bozukluk, emeklilik veya gelirdeki değişiklikler gibi sosyal yalıtıma veya yalnızlığa neden olabilecek veya bunları şiddetlendirebilecek risk unsurlarının çoğunu yaşama olasılığı daha yüksektir.

Emeklilikle birlikte bireylerin alışkın oldukları iş yaşamından ve sosyal çevrelerinden uzaklaşmaları, rol kaybı ve sosyal izolasyona yol açmaktadır. İş yaşamının sona ermesiyle, bireyler kendilerini boşlukta ve yalnız hissetmekte, sosyal etkileşimlerin azalması ve toplumsal ortamların daralmasıyla birlikte sosyal destek düzenekleri zayıflamaktadır. Bu durum, emeklilik sonrası dönemde bireylerin ruhsal ve duygusal iyi olma hallerini olumsuz yönde etkilemektedir (Boduroğlu, 2025: 1751-1752).

- **Öngörü**

Emeklilik sonrası dönemde sosyal destek ve etkileşimlerin ne kadar önemli olduğunu yapılan araştırmalar vurgulamakta ve bu konuda daha fazla desteğe gereksinim duyulduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, gerçekleştirilecek ortak akıl toplantıları ile emeklilerin rahat ve huzurunu sağlamaya yönelik detaylı sosyal destek uygulamalarının geliştirilmesi öngörülmektedir.

Emeklilik öncesinde ve sonrasında, sosyal destek hizmet danışmanlığı kapsamında, sosyal hizmet uzmanları tarafından bireysel ekonomisel planlama, sosyal haklar ve psiko-sosyal destek konularında danışmanlık sağlanması; yoksulluk algısını hedefleyen psiko-sosyal müdahaleler ile öznel yoksulluk duygusunu azaltmaya yönelik, grup çalışmaları, sosyal destek grupları ve akran destek düzeneklerinin oluşturulması; yaşlı bireylerin kendilik değerini güçlendirecek uygulamaların yaşama geçirilmesi öngörülmektedir (Duran ve Çamur, 2025: 39).

5.3 Emeklilikte Ruhsal Sorunlar, Talepler ve Beklentiler

Emeklilik, ona her yönüyle hazırlanmamış birey için tam bir yıkım olabilir. İnsanların toplum içindeki konumunu ve saygınlığını genelde icra ettikleri meslekleri belirler. Emeklilikte ise statü, saygınlık ve sosyal ilişkiler zayıflar. Emekli kendini adeta *sudan çıkmış balık* gibi hissedebilir. Olumsuz duyguların başlayıp birikmesinde rol oynayan çeşitli etkenler vardır. Yaş, cinsiyet, kişilik yapısı, alışkanlıklar, yapılan işe ve iş çevresine olan bağlılık derecesi, aile yapısı ve sosyal destek bu etkenlerden bir kısmıdır (Marangoz, 2017: 14).

Emeklilik ile yaşlılık arasında bir paralellik arz etmektedir. Bununla birlikte, yaşlı bireylerin toplum tarafından algılanma biçimleri, onların toplum içindeki konumlarını ve buna bağlı olarak oluşturulan politika ve hizmet anlayışını etkilemektedir. Kişilerin yaşa bağlı olarak yetilerini kaybettiği, kırılgan hale geldiği ve *toplum için bir yük* olduğu yönündeki algı; toplumsal dışlanmaya yol açabilmekte ve dolayısıyla toplumsal yaşama katılımın önünde yapısal bir engel haline gelebilmektedir. Bu durum aynı zamanda yaşlı bireylerin kendilerini algılama biçimlerini ve davranışlarını da belirlemektedir. Toplumsal önyargılar yarattığı yetersizlik duygusuna bağlı olarak yaşlı bireylerin topluma sunabilecekleri katkıları sınırlayabilmektedir. Kişinin kronolojik yaşına veya ***yaşlı*** olduğu algısı ile oluşturulan önyargılar ve/veya ayrımcı davranışları içeren ve yaş ayrımcılığı olarak değerlendirilen bu tür tutumlar dışlanmaya neden olmakta, yaşlı bireylerin özerkliklerini ve bağımsız yaşamlarını sınırlandırmakta ve yaşlı bireyleri edilgen hale getirmektedir. Bu anlayış doğrultusunda yaşlı bireylere yönelik politika ve hizmetlerin daha çok sağlık, sosyal yardım ve bakım hizmetlerine odaklanması ise; yaşlı bireylerin toplumsal yaşama aktif bir şekilde katılamamalarına ve dolayısıyla da yalnızlaşmalarına neden olabilmektedir (ASHB, 2023: 8-9).

Emekliliğe düşünce olarak hazır olmak bu bağlamda çok önemlidir. Her yaşta yapılacak işler olduğunu bilmek gerekir. Çok ileri yaşlarda bile önemli başarılara imza atmış ünlü insanlar vardır. Başarılı iş yaşamından sonra emekli olan her insan, ileri yaşlarında üretken olanların hayatını inceleyip örnek almalıdır. Mimar Sinan *ustalık eserim* dediği Selimiye Camisi'ni 80'li yaşlarında iken yapmıştır. Ünlü Kalp Cerrahi Michael DeBakey 90'lı yaşlarda mesleğini icra etmiştir. Ünlü Beyin Cerrahi Gazi Yaşargil, 90'lı yaşlarda aktif olarak mesleğini icra etmektedir. Ünlü tarihçi Prof. Dr. Halil İnalcık, bilimsel çalışmalarını 100 yaşına kadar aktif bir şekilde sürdürmüştür. Winston Churchill dört ciltlik *İngilizce Konuşan Toplumların Tarihi* adlı kitabının yazılmasını tamamlarken 80'li yaşlarındaydı. Francis Crick, 88 yaşında kemoterapi alırken bile bilincin sırrını araştırıyordu. Akademide yöneticilik görevi yapan bazı bilim insanları emekli olduktan sonra *klinik epidemiyoloji* gibi farklı bir

alanda eğitim alarak araştırmaya bu yeni alanda devam edebilmektedir. Bütün bu örnekler özellikle bilim alanında işi bırakma anlamında emekliliğin olmadığını gösterir. Kaldı ki kadim Türk tarihi incelendiğinde bilim ve sanatla uğraşanların, sağlıkları elverdikçe, çalışmaya, eğitmeye, öğretmeye devam ettikleri görülür (Marangoz, 2017: 14).

Emeklilik, bununla birlikte, bireylerin yaşamlarında uyumsuzluk sorunu ile karşılaşabilecekleri dönemlerden biridir. Emekli olan bireyler, bir yandan çalışma yaşamında sahip oldukları görev, konum, hak ve alışkanlıklarından vazgeçmek, diğer yandan da yeni rol ve görevleri benimseyip, üstlenmek durumunda kalabilmektedirler. Emeklilerin, yeni rol ve görevlerini yeterince kabullenemediklerinde, kendilerini artık elinden bir şey gelmez, yaşlı ve işe yaramaz bireyler olarak görmeleri söz konusu olabilmekte; buna bağlı olarak da değersizlik duygusuna kapılarak ruh sağlıkları bozulabilmektedir (İpek, 2017: 60).

Emeklilerin Türkiye'de psikolojik sağlık durumları büyük çoğunlukla olumlu olmasına karşılık mutsuzluk, depresyon, umutsuzluk, değersiz hissetme gibi olumsuz ruhsal sağlık göstergelerinde ortalama yaşam memnuniyetleri de düşük olmaktadır (Yıldırım, 2021: 268-269).

Emekliler arasında kadınlar, evli olmayanlar, 75 yaşın üstündekiler ve düşük eğitim düzeylerinde olanlar daha yüksek oranlarda olumsuz ruhsal durumda olmaktadırlar. Söz konusu gruplarda emeklilik yaşamına uyumda zorlukların yaşanması olası iken istisnai durumlar söz konusu olmaktadır. İlk örnekte emekli kadınlar daha fazla oranda olumsuz ruhsal sağlık düzeyinde olmalarına rağmen, ruhsal sağlıklarının olumsuz olduğu hallerde bile ortalama yaşam memnuniyetleri emekli erkeklere göre daha yüksek olmaktadır. Emekli kadınların ailesel rolleri ve çalışma yaşamı erkeklere göre daha stresli görmeleri nedeniyle ruhsal durumlarının emeklilikte olumlu yönde değiştiği ve yaşam memnuniyetine etkilerinin olumlu olduğu literatürde belirtilmektedir. İkinci bir örnekte ise 65 yaşın altındaki emeklilerin genel olarak ortalama yaşam memnuniyetlerinin daha yüksek olmasına rağmen olumsuz ruhsal sağlık durumlarında 65 yaş ve üstüne göre daha düşük gerçekleşmektedir. Emeklilerde daha genç yaşlara göre ileri yaşlarda psikolojik sorunlarla daha sıklıkla karşılaşılmaktadır. Ruhsal sorunlarla karşılaşma sıklığının emeklilerde başa çıkma stratejilerinin ve uyum yeteneğini gelişmesine katkısı sağlaması muhtemeldir. Bu gibi bir durumun etkisini Wang'ın ruhsal refah yörüngeleri içerisinde, U-şekilli yörüngede, görmek olanaklıdır. Bu yörüngede emeklilerin, zamana bağlı olarak, emeklilik öncesine göre psikolojik refahlarında önce bir azalma meydana geldiği, sonrasında durağan bir şekilde aynı kalıp nihayetinde eski düzeyine doğru yükseldiği görülmektedir. Emeklilik yaşamına ruhsal uyum emekliliğe geçişle birlikte hemen

olmasa da bu döneminin ileriki zaman dilimlerinde baş etme stratejilerinin geliştirilmesi ile de gerçekleşebilmektedir. Bu durum emeklilik döneminde kaynaklarda herhangi birinde uyumsuzluğa neden olacak bir olumsuzluğun etkisinin emekliliğin ilerleyen dönemlerinde azalacağı ya da ortan kalkabileceğinin bir göstergesidir. Sonuç itibarıyla emeklilikte bir kaynağın olumsuz etkisi yaşamın sonuna kadar sürmemesi emekliliğe uyumun bir göstergesidir. Üçüncü bir örnekte ise emeklilik sürecinde evli olanların ruhsal durumları daha iyi ve ortalama yaşam memnuniyetleri daha yüksek olmakta iken ruhsal durumlarının kötü ve evlilikten memnuniyetsiz oldukları durumlarda ortalama yaşam memnuniyetleri en düşük olmaktadır. Ruhsal durum ile evlilik memnuniyeti karşılıklı olarak birbirini etkilemekte neden-sonuç ilişkisinin her iki tarafında da yer alabilmektedir. Diğer başka nedenlerin de etkisi ile olumsuz bir psikolojik durum emeklinin aile-sosyal ilişkilerini olumsuz etkilenmesinin yanında evlilikten duyulan memnuniyetsizlikte ruhsal durumun olumsuz etkilemesi olasıdır (Yıldırım, 2021: 268-269).

Emekli olmuş bireylerin bazılarında emeklilik ile birlikte ruhsal sorunlar baş göstermektedir. Nitekim bazı yaşlılar emekli olduklarında kendilerini her zamankinden daha mutlu ve huzurlu hissederler. Bazıları ise ruh sağlığıyla eskisinden çok daha fazla mücadele eder. Emekliliğin ruh sağlığı üzerindeki etkileri yaşam tarzına, toplumsal destek ağına ve diğer birçok unsura bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Emekliliğe uyum sağlarken en sık karşılaşılan endişelerden bazıları, kimlik ve amaç kaybı, toplumsal yalıtım, rutin eksikliği, finansal zorluklar, fiziksel sağlıkta gerileme ve yaşlanma korkusu şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

5.3.1 Emeklilik Uyum Çalışması

Emeklilik yaşamın önemli kırılma noktalarından biridir. Gerçi bireyler çoğu zaman emekliliklerinin zamanını tayin etme şansına sahiptirler. Özellikle kamuda çalışanların emeklilik sınırları az çok belli olmasına rağmen, özel sektörde çalışan insanlar için bu sınır çok değişkendir. Bu nedenden ötürü emeklilik kararını almak bir süreci uygulamak da bir başka süreci oluşturur. Ancak her iki süreçte de bir aksaklık ve çarpıklık söz konusu olduğunda bazı ruhsal sıkıntılar kendini göstermektedir.

Emeklilik insan yaşamını önemli ölçüde etkileyen değişimlerden biridir. Emeklilik de birey yoğun iş temposundan uzak kalarak aynı zamanda çok daha fazla boş vakit bularak ciddi bir değişim yaşamaktadır. Bu dönemde bir şekilde orta yaş döneminden yaşlılığa da geçiş için zemin hazırlanmış olur. Bu dönemde emekli bireyler topluma ait rollerinde de eksiklikler yaşamaktadır. Tüm bu durumlar bireylerin bu döneme uyum sağlamalarını zorlaştırmaktadır. Emeklilik dönemine *uyum sağlamaya* çalışan

bireyler bu süreci sosyal değişkenler etkisinde bir şekilde sürdürmeye devam ederler. Bu süreç de değişkenlerin bireyler üzerinde oluşturduğu etkiler yaşamlarını şekillendirmektedir (Karakoç, 2019: iv).

- **Öngörü**

Emeklilik öncesi ve sonrası mutlaka bir uyum çalışması yapılması öngörülmektedir. Özellikle devletin bu konuda bir emekliliğe uyum çalışması yapmasının ve liderlik etmesinin son derece yararlı olacağı öngörülmektedir.

Emeklilerin ruhsal sorunlarla karşı karşıya kalma tehlikesini ortadan kaldırmaya amaçlı birçok ülke çeşitli politikalar geliştirmektedir. Türkiye'nin de sosyal devlet örgütü yönetimini esas alan bir ülke olarak, sosyal mutluluk ve refah için sosyal hizmetlerin temel alındığı sosyal politikalar geliştirmesi gerektiği öngörülmektedir (Karakoç, 2019: 54).

5.3.2 Yaşam Kalitesi Etkenleri

Emeklilikte yaşam kalitesinin, büyük oranda kişinin *mutlu bir evliliğe* sahip olmasına bağlı olduğu ve mutsuz evliliğin emeklilerin ruhsal yaşamına olumsuz etki ettiği literatürde bildirilmektedir. Emeklinin ruhsal durumunun kötü olmasının yanında diğer kaynaklar içerisinde evlilikteki memnuniyetsizlik halinde en düşük yaşam kalitesi düzeyi gerçekleşmektedir (Yıldırım, 2021: 269-270).

Emeklilerde ruhsal sağlık durumları iyi ya da kötü de olsa ilköğretim mezunlarının ortalama yaşam memnuniyetleri daha düşük olmaktadır. *Eğitim düzeyi* yüksek kimselerde de emeklilikle birlikte toplumsal ilişkileri sürdürebilme ve ekonomisel durumlarının daha iyi olması nedeniyle ruhsal durumları daha iyi gerçekleşmekte ve emeklilik yaşamına daha iyi uyum sağlamaktadırlar (Yıldırım, 2021: 269-270).

5.3.3 Depresyon Tehlikesi

Emeklilik döneminde emekliler depresyon ve özsaygı sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Yıllarca süren çalışma hayatından sonra bir anda iş ortamından ve alışkanlıklardan uzaklaşmak, emekliler için zorlayıcı bir süreç olmaktadır. Bu durum, bazı emeklilerde özsaygı kaybına ve kendilerini işe yaramaz hissetmeye başlamalarına neden olmaktadır. Emeklilik sürecine hazırlanmış olsalar bile emeklilik sonrası yaşamın ve alışkanlıkların bir anda değişmesi, emeklilerin uzun süre bocalamasına ve depresyona girmelerine yol açmaktadır (Boduroğlu, 2025: 1750).

Emeklilikle üretkenlik işlevi azalan ya da yok olan yaşlı birey, işe yaramazlık ve değersizlik duygularıyla yalnızlığa gömülmekte, toplumsal statü ve rollerin kaybı nedeniyle ruh sağlığı olumsuz yönde etkilenmekte, buna bağlı olarak suçluluk, öfke duyguları, depresyon, somatik ve paranoid yakınmalar ortaya çıkabilmektedir (Şen, 2015: 323).

Emeklilikte görülen en önemli psikiyatrik bozukluk depresyondur. Mutsuzluk, içe kapanma, dalgınlık, sinirlilik, uykusuzluk, halsizlik ve enerji azlığı şeklinde kendini gösterir. Bu bağlamda depresyona giren emeklilerde alınganlık, sözleri ve tavırları yanlış anlama çok sık görülür. Ayrıca emeklilikten sonra eşlerin evde daha çok birlikte vakit geçirmeye başlamaları, ev dinamiklerinde ortaya çıkan değişimler, kadın ve erkeklerin üstlendikleri rollerde yaşanan farklılıklar da hem kadınların hem de erkeklerin olumsuz olarak etkilenmesine neden olabilir.

- **Öngörü**

Emeklilik döneminde depresyona giren bir bireyin derhal tedavi edilmesi son derece önemlidir. Nitekim tedavi edilmeyenlerde intihar riski yüksektir. Bu bağlamda, gerekli sağlık denetimine tabi tutularak hastalık ortaya çıkmadan ve büyümeden tedavi edilmesi öngörülmektedir.

5.3.4 Gelecek Kaygısı

Emeklilik aynı zamanda kişiye artık yaşlandığına dair bir mesaj verir. Bu da kişinin hastalanmaktan, fiziksel olarak güçsüzleşmekten ve ölümden korkmasına neden olabilir. Emeklilik sonrası bireyleri korku ve kaygı kaplar. Kişide yalnız kalma ve ölüm korkusu baş gösterebilir. Bu korkular bazı emeklilerde istenmeyen yanlış ilişkilere sebebiyet verebilir. Yalnızlık korkusu bazen kendisini panik ataklarla gösterir.

- **Öngörü**

Emeklilik sonrası sorunlar bireysel olduğu kadar toplumsaldır da. Devletin bu konuda bir emekliliğe uyum çalışması yapmasının yararlı olacağı belirtilmekte; ancak bireysel anlamda depresif bir durum söz konusu ise psikiyatrik desteğin gerekli olduğu öngörülmektedir. Çünkü emeklilik sonrası yaşanan depresyon ve ruhsal sorunlar Alzheimer ve çeşitli hastalıkların oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

5.4 Örgütsel, Yönetimsel ve Yasal Sorunlar, Talepler ve Beklentiler

Emeklilikte en önemli sorunlardan birisini kuşkusuz örgütsel, yönetimsel ve yasal sorunlar oluşturmaktadır. Yönetsel sorunlar, aynı zamanda emeklilere yönelik ekonomisel, toplumsal ve ruhsal sorunları da tetiklemektedir. Yani bir çeşit sorunun kaynağı gibi bir nitelik taşımaktadır. Nitekim doğru politikalar, düzgün stratejiler ve iyi yönetim, emeklilik durumunu her paydaşın canı gönülden arzu edilen bir duruma yükselteceği bir gerçekliktir. Bu bağlamda emeklilere yönelik olarak yönetsel ve yasal açıdan kaynaklı birçok sorun bulunmaktadır.

5.4.1 Eşit Çalışmaya Eşit Emeklilik

Emekli yurttaşların emekli aylıklarında dengesizlik ve eşitsizlik egemendir. Bu durum, yasa önünde eşitlik ilkesiyle bağdaşmadığı gibi sosyal devlet anlayışına da uygun değildir. Örneğin 5510 sayılı Sosyal Güvenlik ve Sosyal Sigortalar Kanunun yürürlüğe girmesi ile emeklilerin yaşamış olduğu sorunlar yapılan düzenlemeler ile giderilmeye çalışmış ancak refahın artması ve adaletin sağlanması için yeterli olamamıştır. Öte yandan 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile belirlenen enflasyon bazlı aylık hesaplama ve güncelleme sisteminin sonucu olarak, enflasyonist ortamın emekli aylıkları üzerindeki etkisi o kadar dramatik bir boyut kazanmıştır ki, emeklilik başvurusu yapılan tarihe göre hesaplanan aylıklar arasında uçurumlar oluşmaya başlamıştır.

- **Öngörü**

Emekli aylık maaş ödemeleri konusu tüm paydaşların ve ilgili bilim adamları ve uzmanları çalışmaları ile masaya yatırılmalı, bir ortak akıl çerçevesinde emeklilerin razı ve mutlu olabilecekleri bir ortak karar ile belirlenmelidir.

5.4.2 Ulufe Anlayışı

Emeklilerin yaşadıkları sorunların aşılması devletin emeklilik algısının değişmesi ve sosyal güvenlik sisteminin buna göre yenilenmesiyle olanaklı. Bu noktada akılda tutulması gereken temel husus, emekliliğin devletin lütfu değil, alın teriyle kazanılmış bir hak, emeklilerin kamu maliyesine yük değil kalkınmaya destek vermiş bir özne olduğu, emeklilerin de çalışanlarla aynı mali külfetleri taşıdığı, emekli aylığı ve sosyal hakların bunlar dikkate alınarak düzenlenmesi gerektiğidir (Memur-Sen, 2023: 5).

Emeklilik döneminde, Anayasada işaret edilen sosyal devlet örgütü yönetimi anlayışına bağlı sosyal güvenlik ve bu çerçevede emekli yurttaşlara yapılan emekli

aylığı ödemesi devletin bir yardımı gibi görülmemelidir. Emekli aylığı bir ulufe değil bir haktır. Bu bağlamda emekli yurttaşlara ödenen emekli aylıkları sosyal güvenlik gereği bir haktır, emekli yurttaş hakkını almaktadır.

- **Öngörü**

Emeklilerin hak etmiş olduğu emekli aylıklarının bir siyaset malzemesi yapılmaması ve ulufe anlayışından vazgeçilmesi öngörülmektedir.

6. ETKİN EMEKLİLİK POLİTİKASI YAKLAŞIMI VE EMEKLİLİK DÖNEMİ PLANLAMASI

Emeklilik bireyler açısından nesnel ve öznel iki şekilde değerlendirilebilir. Nesnel olarak emeklilik; bireyler için bir yaşam aşamasından nihai anlamda çalışmanın olmadığı diğer bir yaşam aşamasına doğru geçiştir. İstihdam ilişkisi ile işgücünden tamamen ayrılma arasında yani fiili çalışma yaşamlarının sonunda yaşayacakları nihai bir geçiş sürecidir. Bu süreç tamamlandığında *çalışan* kişi artık *emekli* olarak toplum içerisinde yerini almaktadır. Bu yönüyle bireylerin toplumsal rol ve statüsünde bir değişim gerçekleşmektedir (Yıldırım, 2021: 1). *Emeklilik* döneminde emekliler amaçsızlık ve yaşamın anlamını yitirme duygularıyla mücadele etmektedir. Emekli olduktan sonra büyük hayaller kuran emekliler, maddesel zorluklar ve beklentilerin gerçekleşmemesi nedeniyle bu hayalleri gerçekleştirememiştir. Emeklilik, yıllarca beklenen ve anlam yüklenen bir dönem olarak görülmesine rağmen, iş ortamından uzaklaşmak emeklilere amaçsızlık duygusuna neden olmaktadır. Emekli olduktan sonra uzun süre hiçbir şey yapma isteği duymayan katılımcılar, iş yaşamının ve emekliliğin getirdiği beklentileri karşılayamamanın getirdiği hayal kırıklığı ve zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu duygular, katılımcıların yaşamlarında anlam bulma konusunda ciddi zorluklar yaşadıklarını göstermektedir (Boduroğlu, 2025: 1750-1751).

Emeklilik bireyin yaşamında derin ve dönüştürücü etkileri olan, yıllarca süren yoğun ve özverili çalışmanın yerini hak edilmiş aktif bir dinlenme sürecine bırakacağı bir dönemdir. Emeklilik aktif bir dinlenme sürecidir diyoruz; çünkü emeklilik sadece aktif çalışmayı sonlandırmaktır, yaşamın diğer alanları herkes gibi emekliler için de devam etmektedir. Yaşam herkes gibi emekliler için de olağan şekilde akmakta, yeni fırsatlar ve yeni deneyim olanakları sunmaktadır. Bu nedenle emekliliğin, emeklilere yaşamın bu önemli dönemini sunduğu fırsat ve olanaklar içinde yaşamalarını rahat kılacak koşulları sağlaması gerekmektedir. Bu koşulların sağlanamadığı durumda emeklilik emekliler için, emekliler de aileleri için birer yüke dönüşmektedir (Memur-Sen, 2023: 5). Çünkü her insanın emekliliğe olan tepkisi aynı değildir. Emekliliği çok olumlu karşılayanların yanında çok olumsuz duygulara kapılanlar ve bu iki aşırı grup arasında kalanlar vardır. Gruplar arasındaki fark, kişilik yapısıyla ilgili olduğu kadar, zihnen emekliliğe hazır olup olmama, yaş, cinsiyet, emeklilik maaşı, işe ve iş çevresine olan bağlılık gibi çeşitli etkenlerle izah edilebilir. Emekliliği bir bitme ve tükenme değil, bir yeniden başlangıç olarak algılayıp, yaratılışın amacına uygun davranan insan, ömrün son bölümünden daha kazançlı çıkacaktır (Marangoz, 2017: 15). Böyle bir durumdan kazançlı çıkmanın en önemli araçsallığından birisini kuşkusuz planlama oluşturmaktadır. Bu bağlamda emeklilik planlaması emeklilerin ikinci baharını yaşamalarında çok önemli bir faaliyetler bütününü temsil etmektedir.

Emeklilik politikası ve emekliliğin ulusal düzeyde planlanması, işte bu noktada, artık ülkeler açısından bir zorunluluk haline gelmiştir. Nitekim toplam nüfus içerisinde yaşlıların oranının artması; ekonomisel, hukuksal, ruhsal ve toplumsal önlemler alınmaması halinde çok ciddi toplumsal sorunlara yol açabilmektedir. Yaşlı nüfusa yönelik üretilecek toplumsal ve ekonomisel politikalarda kayıtsız kalınması bu bireylerin dezavantajlı gruplara dahil olarak sürekli başkalarının bakımına ve yardımına muhtaç, yoksul ve yalnız bir şekilde yaşamlarının son dönemlerini geçirmelerine neden olabilmektedir. *Hızlı Sanayileşme Sürecini* tüm sancıları ile birlikte yaşayabilmiş ve tam manası ile endüstri toplumu olabilmiş ülkelerde, yaşlanan nüfus yapısına karşı üretilen ekonomi, sosyal politika ve sosyal içerme uygulamaları, yaşlıların toplumla bütünleşme sağlayabilmiştir (Akalın, 2024: 1242-1243).

Emekliler ile birlikte yaşlanan nüfusa yönelik olarak Türkiye'nin politikalar üretmesi gerekir. Gerçi son yıllarda büyük oranda dönüşüme uğramış olsa da Türkiye'de yaşlılar halen geleneksel aile yapısının bir gereği olarak çocuklarını yaşlılıklarının garantisi olarak düşünebilmektedir. Ancak tüm yaşlıların kendilerine bakabilecek çocukları, yeterli düzeyde emeklilik geliri ya da barınabileceği bir evi olmayabilir. Böylesi durumlarda yaşlıların bakım, sağlık, yalnızlık, yoksulluk ve barınma sorunları derinleşerek büyüyebilmektedir (Akalın, 2024: 1242-1243).

Emeklilik bir işte çalışanın yaşamında yer alan, gelir, statü ve çevre değişikliğini içeren önemli bir dönemdir. Emekliliğin başta ekonomisel, toplumsal, ruhsal ve sağlık olmak üzere çeşitli boyutları bulunmaktadır. Bu bağlamda, *emekliliğin* olumsuz ekonomisel, toplumsal ve ruhsal etkilerinden korunmak için bireye, emekli olunan iş yerine ve devlete düşen görevler vardır. Taraflar bu görevleri zamanında ve yeterince yerine getirdiklerinde sağlıklı ve huzurlu emeklilik yolları açılmış olur (Marangoz, 2017: 15).

Emekli her şeyden önce yaşamını ***planlamalıdır***. Böylece yaşam kitabının son bölümü de planlanmış olacaktır. Emeklilik olgusunu benimsemek, düşünce bazında ona hazır olmak planın bir parçası haline gelmelidir. Erken emeklilik düşündüğünde, bu konuda aile, akraba ve arkadaşlarının görüşünü almalıdır (Marangoz, 2017: 15).

Emeklilik dönemine yönelik etkin planlama yapmak, uygulamak ve denetlemek kuşkusuz öncelikle devlet örgütünün temel görevidir. Kaldı ki *eğer plan yapmazsan, başarısız olmayı planlıyorsun demektir*. Yapılan plan ekonomisel, toplumsal ve ruhsal gidişi etkileyecektir. Emeklilik döneminde ekonomisel sıkıntı çekmemek için israftan kaçınmak, uygun ölçüde tasarruf yapmak gerekir. Mümkünse emeklilik eğitimi alınmalıdır. Böylece ekonomisel, toplumsal ve ruhsal sorunlara karşı korunmanın

bilimsel yolları öğrenilmiş olur. Gerektiğinde danışmanlık ve psikolojik destek hizmeti almayı ihmal etmemelidir. Olumsuz duygu ve düşüncelerin, sık ve uzun süre tekrarlandıklarında tehlikeli sonuçlar doğuracağı bilinmelidir. Emekliliğe uyumu konu edinen kitapları okumalı ve konuyla ilgili bilgilendirici toplantılara katılmalıdır. Ailesi, yeni çevresi ve komşularıyla iyi ilişkiler kurmak için gayret etmelidir. Emekli derneklerine, gönüllü yardım kuruluşlarına üyelik önemlidir. Boş zamanını yeni iş ve yeni ilişkilerle doldurmalı; beden ve zihin sağlığını titizlikle korumalıdır. Yardım, kültür, bilim ve spor dernekleri ile ibadethaneler beden ve ruh sağlığının korunması bakımından çok önemlidir. Ancak emekli araştırmaya, eleştirmeye, hesap vermeye kapalı olan ve beyin yıkamayı yöntem edinen kişi ve kurumlardan uzak durmasını da bilmelidir (Marangoz, 2017: 15).

Emekliliğin sağlıklı ve huzurlu bir sistem içinde gerçekleşmesi için işverene de ait sorumluluk da vardır. İşverenler çalışanlarına emeklilik eğitimi verebilirler. Emeklilik öncesi ve sonrası verilen eğitim, emekliliğe uyumu kolaylaştırır. Emekli eğitiminde sadece ekonomisel konular değil, sağlık, barınma, ruhsal ve toplumsal konularda yer almalıdır. Bir kurum, çalışanlarıyla, emeklileriyle ve varsa mezunlarıyla bir bütündür. Her kurum emeklilerinin bir dernek altında birleşmelerini teşvik edebilir. İşveren kurum, emeklilerinin kurmuş olduğu derneğe maddesel ve tinsel çeşitli destek sağlayabilir. Rehberlik ve danışmanlık hizmeti götürebilir. Böyle bir dernekte yer alan emekli, hastalıkta, sağlıkta kendisini yalnız hissetmeyecek, eski dost ve arkadaşlarıyla sık sık bir araya gelme olanağı bulacak, olumsuz duygulardan ayrılacak ve yarına daha güvenle bakacaktır (Marangoz, 2017: 15).

Emeklilik planlaması ile ilgili olarak, devlet örgütünün de ilgili birimleri mevcut emeklilik politikasını gözden geçirerek zamanın gereksinimlerine göre yeni ve daha ileri bir emeklilik politikası oluşturmalıdır. Emekliliğe uyumu kolaylaştıracak hususları içerecek ve emeklilik sendromuyla başa çıkmayı sağlayacak ilkelerin yer alacağı yeni politika, insana verilen değerin yeni bir belgesi olacaktır. Devlet ve özel sektör, emeklilerinin ekonomisel ve toplumsal durumlarını yakından incelemeli, gözetmeli ve sürekli iyileştirmenin yolarını aramalıdır. Devlet emeklilerini yokluğa ve yoksulluğa terk etmemelidir. Bu, sosyal devlet olmanın bir gereğidir. Türkiye'de emekli olacak ve emekli olmuş insanlara, emekliliğe uyum eğitimi verilmesi konusunda yeterli ve kapsamlı bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Yaşlılara yönelik bazı düzenlemelerin emeklileri de kapsayacak şekilde genişletilmesi ve ihtiyacı karşılayacak biçimde güncelleştirilmesi gerekir (Marangoz, 2017: 15).

Emeklilik öncesi hazırlık ve planlama davranışlarının düşük olmasının temel nedenleri arasında kurumsal eğitimlerin olmaması, çalışma istek ve arzusunun devam etmesi ve bu davranışların gerekli görülmemesi gibi nedenler literatürde ulaşılan diğer

sonuçlar arasında yer almaktadır. Emekliliğe hazırlık ve planlama davranışlarının bireysel çabalardan çok kurumsal etkinlikler ile özelliklede devlet tarafından yönlendirilmesine yönelik talepler mevcuttur. Bu noktada 2007 yılındaki *Yaşlanma Ulusal Eylem Planı*'nda ve 2013 yılında planın uygulama hedeflerini içeren resmi raporlarda da söz konusu kurumsal eğitimlerin verilmesinin emekliliğe uyum açısından gerekliliği bildirilmektedir (Yıldırım, 2021: 263).

Emeklilik dönemine uyum sağlamaya yönelik bununla birlikte Türkiye'de kurumsal eğitim programlarının, askersel personele yönelik bir uygulama haricinde, örneği olmadığı görülmektedir. Kurumsal uygulamaların olmayışı emekliliğe hazırlık ve planlama davranışlarında ve dolayısıyla uyum sağlamada bir eksiklik olmaktadır. Diğer yandan çalışma istek ve arzusunun devam etmesi, bu döneme ilişkin hazırlık ve planlama yapmayı olumsuz etkilemektedir. Örneğin Türkiye'de emeklilik sonrasında çalışanların çoğunluğu kendi hesabına çalışan esnaf, sanatkar ve tarımsal etkinliklerini sürdüren ve büyük çoğunluğu 65 yaşın altında olan kimselerdir. Genç yaşlarda olmaları ve çalışma gücü ve arzusuna sahip olup işlerini sürdürme istekleri nedeniyle bu kimseler için emeklilik sadece bir statü olmaktadır (Yıldırım, 2021: 263).

Emekliliğe yönelik bireysel hazırlık ve planlama davranışları Türkiye'de oldukça düşük düzeylerdedir. Bu hususta gelir ve eğitim düzeylerinin düşük olması ile çalışma istek ve arzusunun devam ediyor olması önemli etkenlerdir. Kurumsal olarak ise emekliliğe hazırlık eğitimlerinin resmi yayımlarda öngörülmesine rağmen henüz var olmadığı görülmektedir. Emeklilik dönemine hazırlık kapsamında konut sahibi olmak ise emeklilik dönemine uyumu kolaylaştırmaktadır (Yıldırım, 2021: 263).

Emeklilik planlaması emekli yurttaşlar için önemli bir zorunluluktur. Çünkü hedefsizlik özellikle ileriki yıllarda emekli yurttaşlar açısından önemli sorunlar yaratmaktadır. Nitekim yıllarca çalışmış insanların sabah kalktıklarında yapacak bir şeylerinin olmaması kötü bir duygudur. Eğer emeklinin yaşamında hedefleri yoksa sıkıntı başlar. İnsanı emeklilik değil herhangi bir hedefinin olmaması bunalıma sürüklemektedir.

Emekliliğe yönelik etkin ve uzun vadeli planlar, gelecekte artacak olan emekli nesillerin gereksinimlerini karşılayacak şekilde şekillendirilmelidir. Bu bağlamda emekli bireylerin yaşadığı sorunların ve zorlukların saptanması, etkili, sürdürülebilir ve adil bir emeklilik sisteminin oluşturulması ve emeklilerin yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için yapılacak düzenlemelere katkı sağlayacağı öngörülmektedir (Boduroğlu, 2025: 1744).

7. EMEKLİLERİN İKİNCİ BAHAR PROGRAMI PROJESİ

Emeklilik, çok farklı toplumsal ve ruhsal dinamikleri içinde barındıran bir olgudur. Özellikle bireylerin ortalama yaşam sürelerinin artması ile birlikte emeklilikte geçirdikleri sürelerin de artması, emeklilik olgusunu *sosyal devlet anlayışının* ilk sıralarına yerleştirmiştir (Şen, 2015: 313). Bireylerin belli bir çalışma yaşamından sonra sosyal haklarının güvence altına alınması ve böylelikle artık çalışmak zorunda kalmayışı olarak genel hatlarıyla tanımlanabilecek emeklilik, bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların başında, bireyin yaşamında toplumsal ilişkilerden ekonomisel duruma kadar, bir takım değişiklikler, daha doğrusu bu değişikliklerin oluşturduğu kriz durumu ile betimlenebilen anomik yaşantı biçimi gelmektedir. Birey alışık olduğu yaşantı biçiminden farklı olan bu yeni oluşumlara alışıncaya kadar çeşitli rol karmaşaları içerisine girebilmekte ve kendisini yeniden tanımlama gereksinimi hissedebilmektir. Yine emeklilik süreci bağlamında, bireylerin ekonomisel durumlarında oluşan değişimler, yeniden çalışma yaşamına dönmeyi gerektirebilmektir

Emeklilik döneminden insanların yaşam beklentisi ortalaması her geçen yıl artmaktadır. Bu bağlamda günümüzde bireylerin ortalama yaşam sürelerinin önceki dönemlere oranla artması, yaşlılık döneminin uzamasını da beraberinde getirmiş ve dolayısıyla yaşlılıkta daha özgün ifadesiyle emeklilik sürecinde boş zamanların verimli bir biçimde kullanılabilmesi, bireyin yaşamına katkı sağlayacak şekilde yeniden ele alınması gereken bir konu olarak ortaya çıkmıştır (Şen, 2015: 315).

Emeklilik konusu emeklilik yaşı, emekli aylıklarının düzeyi ve emekliliğe hak kazanma koşulları vb. ile ilgili yasal düzenlemelerle gerek siyasal açıdan gerekse *sosyal güvenlik* ve bunun finansmanı ile ilgili sorunlar açısından uzun sürelerden beri ülkelerin gündeminde olmuştur. Özellikle XX. yüzyılın sonlarında emeklilik konusu çeşitli unsurların da etkisi ile gerek küresel boyutta gerekse Türkiye'de daha da önemli hale gelmiştir. Bunlardan ilki yaşlı nüfusun artması ve buna bağlı olarak emekli sayılarının da artış göstermesidir. Diğer ikinci bir neden ise bilgi çağı ile beraber teknolojide ve sağlık olanaklarındaki gelişmelerin de neticesinde daha uzun süreler sağlıklı yaşamdır. ***Yaşam beklentisinin artması*** ile emeklilik döneminde geçirilecek süreler de önemli hale gelmektedir (Yıldırım, 2021: 1).

Emekli aylıklarının, bununla birlikte, Türkiye'de özellikle düşük düzeyde olması ve erken emeklilik uygulamaları emeklileri yeniden çalışmaya iten başlıca sosyo-ekonomisel nedenlerdir. Ancak emeklilerin yeniden çalışma nedenleri sadece bunlarla sınırlı değildir. Bireyin yeniden üretken olma isteği, emekli olduktan sonra boşta kalma duygusu, ne yapacağını bilememe endişesi gibi psikolojik etkenler de

emeklilerin yeniden çalışmaya başlamasının diğer nedenleridir. Kuşkusuz, yaşlılık aylıklarının düşük düzeyde seyretmesi, emeklilerin yeniden çalışmaya başlamalarının belki de en önemli nedenidir. Türkiye koşullarında ücretlerin genel olarak düşük olması ve emekli aylıklarının da aktif çalışılan dönemdeki ücretlere oranla daha düşük olması emeklilerin çalıştıkları dönemle karşılaştırıldığında yaşam standardının düşmesine neden olmaktadır. Bu durumda emekli kendisinin ve ailesinin gereksinimlerini karşılayabilmek için yeniden çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu durum karşısında gerek yurtdışında gerekse Türkiye'de emeklilerin tekrar çalışma yaşamına dönme konusunda önemli eğilimde oldukları görülmektedir (Oral, 2008: 136; Şen, 2015: 327).

Emeklilik, bireysel anlamda farklı alanlarda çok büyük değişimleri içeren bir olgudur. Dolayısıyla emeklilik, kriz durumuna dönüşebilme potansiyeline sahip bir süreç olarak ele alınırsa çok da yanlış bir değerlendirme olmaz. Bu nedenle emekliliğin bireysel ve toplumsal anlamda içerdiği söz konusu potansiyel tehlike, bu değişimlerin gerektiği biçimde ele alınıp uygun çözüm yollarının geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu gereklilik, hem sağlıklı bir *sosyal güvenlik* siyasasının ortaya çıkardığı bir zorunluluktur hem de bireysel ve toplumsal anlamda bir gereksinimdir (Şen, 2015: 331).

Emeklilik olgusunun bu bağlamda artık çok önemli bir sorunsal olarak ele alındığı ve bu konuda çok kapsamlı araştırmalar yapıldığı, yapılan araştırmaların sağladığı veriler ışığı altında geliştirilen kapsamlı projelerin de *sosyal güvenlik* anlayışı içerisinde uygulamaya konulduğunu görmek olanaklıdır. Geliştirilen projeler emekli adaylarını çalışma yaşamlarının son dönemlerinden itibaren ele almakta ve hemen hemen tüm emeklilik yaşamları boyunca yaralanabilecekleri çeşitli uygulamalar sunmaktadır. Bu uygulamalar bireyin emeklilik yaşantısını bir kriz durumuna dönüşmeden atlatabilmesi konusunda çok yararlı olduğu gibi, gerek bireysel ve gerek toplumsal anlamda çok önemli kazanımlar üretmekte ve bir bütün olarak emekliliği olumlulaştırabilmektedir (Şen, 2015: 331).

Emeklilik; bireylerin çalışma geçmişleri, kişilik özellikleri, sosyo-demografik özellikleri, çevreleri, değer ve algıları vb. pek çok değişkenin etkisi ile şekillenen bir süreçtir. Emeklilik algısı, emeklilik planlaması, emekliliğe arzu edilen geçiş zamanı, emeklilikten beklentiler vb. durumlar ile emekliliğin sonuçları da bireysel farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla bu farklılıklara bağlı olarak birden çok emeklilik yörüngelerinin olması söz konusu olmaktadır. Toplumsal yaşamda yeni bir süreç, yeni bir dönem ve farklı bir yaşam tarzı olarak görülen emekliliğin insan yaşamında önemine binaen merak edilip incelenmesi, birey açısından ekonomisel, fiziksel, ruhsal ve toplumsal yönlerinin anlaşılması, farklılaşan sonuçlarının ve etkilerinin bilimsel

açıdan ele alınması önemli bir konu olarak dikkat çekmektedir (Yıldırım, 2021: 1). Bu bağlamda emekli yurttaşların mutlu ve huzurlu bir şekilde ömür geçirmesi yönünde birçok proje önerisi geliştirilmekte ve uygulanmaktadır.

7.1 Emekli Konut Programı: Bedelsiz Emekli Köy Evleri

Emekli yurttaşların en büyük sorunlarından birisini ekonomisel sorunlar oluşturmaktadır. Ekonomisel sorunlar içinde, aynı zamanda toplumsal sorun olarak da görülen, barınma, bakım ve huzurlu yaşam alanlarına sahip olamama veya etkin bir şekilde yararlanamama ise başlıca sorun olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, emekli yurttaşların belirli bölgelerde ihdas edilecek bir ***barınma ve yaşam modeli*** ile ömürlerini rahat, huzur ve mutlu bir şekilde geçirebilecekleri ortamın sağlanabileceği öngörülmektedir. Modele göre; genç emekli veya istekli emekli yurttaşlara öncelikle ***emekli bedelsiz köy evlerinin*** tahsis edilmesi, isteyen emekli yurttaşlara kira bedeli ödemeksizin ***emekli lojmanlarının*** hizmetlerine sunulması, gereksinimi olan emekli yurttaşların ise ***emekli bakımevleri ve huzurevlerinde*** konuk edilmesi öngörülmektedir.

Şekil 15: Emekli Yurttaşlara Yönelik Barınma ve Yaşam Modeli

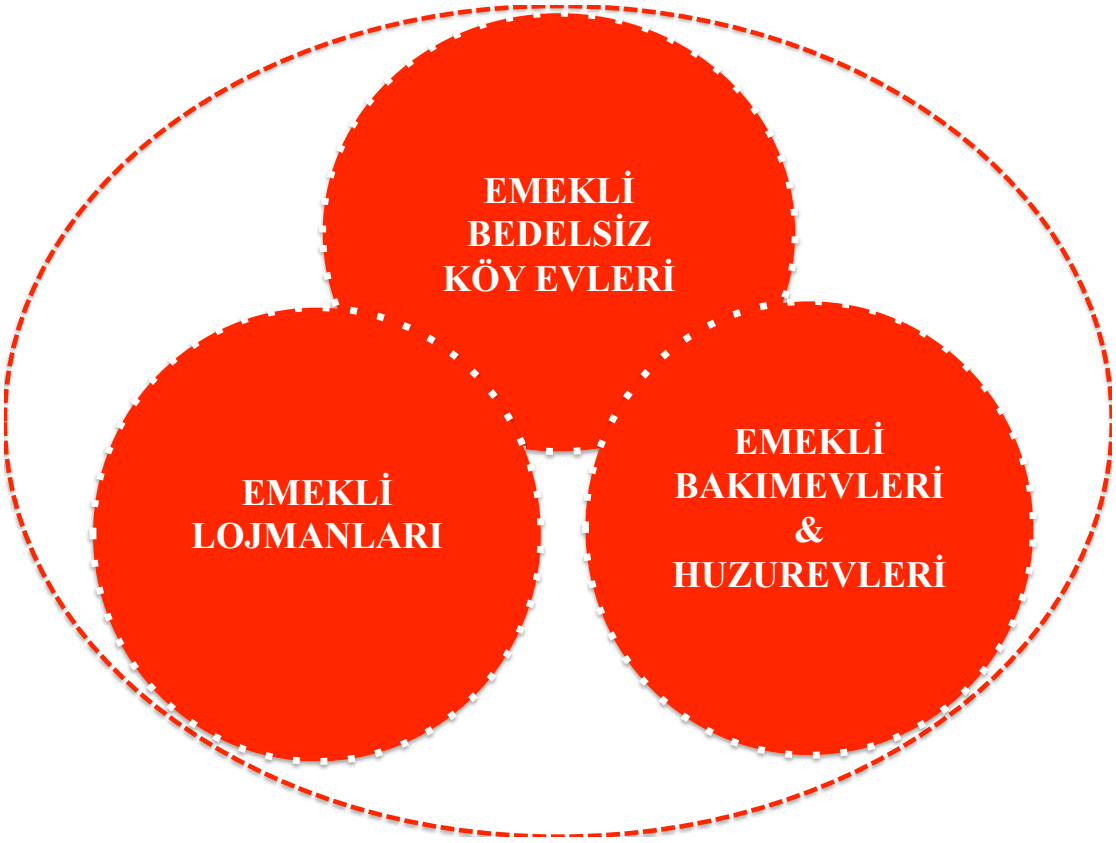

Emekli yurttaşlar ile birlikte tüm yurttaşların barınma gereksinimine bağlı ucuz veya bedelsiz konut edinme hakkı anayasal ve sosyal devlet örgütü anlayışının bir gereğidir. Gerçi *konut hakkı* ile barınma hakkı birçok hukuksal düzenleme ve sözleşmede birbirinin yerine kullanılsalar da taşıdıkları anlam ve kapsam bakımından aynı şeyi ifade etmezler. Barınma hakkı konut hakkından daha basit ve yalın bir haktır. Barınma hakkı denilen şey, en temel insan gereksinimlerinden birisinin asgari düzeyde de olsa gidermesini ifade eder. Barınma gereksiniminin giderilebilmesi için barınılacak olan yerin sağlıklı, hijyenik ve güvenilir olması yeterlidir (Akalın, 2024: 1249).

Emekli yurttaşlar ile birlikte son dönemlerde Türkiye'de artan enflasyon ve ağırlaşan yaşam koşulları toplumun her kesiminde hissedilmektedir. Ancak her bireyin yeni ekonomisel koşullara uyum ve uyma kapasitesi farklı olduğundan, zorlaşan yaşam koşullarının ekonomisel açıdan güçlü olmayan emeklileri daha fazla yıprattığı görülmüştür. Yaşlılık, iş göremezlik ya da malullük nedeniyle işgücü piyasasından çekilmek zorunda kalan emeklilerin birçoğu, başkaca gelir güvencesi yoksa geçim sıkıntısı ile yüz yüze kalabilmektedir (Akalın, 2024: 1244).

Emeklilerden kira ödemek suretiyle barınma gereksinimini karşılamak zorunda olanlar bile bu geçim sıkıntısını çok daha derinden yaşayarak kronik yoksulluk riskiyle karşılaşabilmektedirler. Serbest piyasa koşullarına göre oluşan konut kiralarının, ortalama emekli maaşının tamamıyla bile karşılanamayacak düzeylere gelmesi, nüfusu hızla yaşlanan Türkiye için sosyo-ekonomisel sonuçları itibari ile ağır sorunlara yol açacağı beklenmektedir (Akalın, 2024: 1244).

Emekli yurttaşların ömürlerinin son dönemlerinde yaşlılığın beraberinde getirdiği, fiziksel, ruhsal ve sosyal sorunların yanı sıra yoksulluk, barınma sorunu ve gelecek endişesi ile de mücadele etmek durumunda kalması nedeninden dolayı, emeklilerin refah düzeylerini arttıracak çözüm önerilerinin geliştirilmesi yaşamsal önem taşımaktadır (Akalın, 2024: 1244).

Emekli yurttaşlar için konut hakkının gerçekleştirilmesine yönelik iyi niyetli olarak uluslararası düzeyde karar ve politikalar halen üretilmeye çalışılmaktadır. Ancak günümüz devletlerin büyük bir çoğunluğunun neo-liberal ekonomi politikalar doğrultusunda ülkelerini yönetiyor olması, sosyal devlet örgütü yönetimi anlayışının aşınmasına yol açmaktadır. Bu da insanca barınma hakkını, devletin asli görevi olmaktan uzaklaştırmıştır. Böylece insanca barınma gereksiniminin giderilmesi, kişisel gayretlere ve piyasa koşullarının insafına bırakılmıştır (Akalın, 2024: 1248).

Emekli yurttaşlar kaldı ki son yıllarda artan konut ve kira artışlarından büyük bir oranda olumsuz yönde etkilenmektedir. Hatta etkilenme perişanlık düzeyindedir.

Nitekim son dönemlerde dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de konut ve kira fiyatları, orta ve alt gelir düzeyine sahip hane halkının gelirinden daha fazla artış göstermiştir. Bu durum özellikle kentsel alanlarda sağlıklı ve yeterli konuta erişebilmek için, ailelerin insanca yaşamın diğer gereklerinden feragat etmesini koşul koşmuştur. Bu da insanların barınma gereksinimlerini karşılamak adına yoksulluk sınırı altında bir yaşama mahkûm olmalarına yol açmıştır (Akalın, 2024: 1248). Kaldı ki, Türkiye'nin 81 ilini kapsayacak şekilde kentlerdeki konut üretiminde yaşanan artışa rağmen, artan enflasyon, faiz oranlarının yükselmesi, inşaat maliyetinin artması, kentsel arsaların rant değerinin çok yüksek olması ve uzun vadeli ödeme planlarında belirlenen taksit tutarlarının ödenemeyecek hale gelmesi, orta ve düşük gelir grubundaki hane halkları için konut satın alımını neredeyse olanaksız hale getirmiştir. Bununla birlikte, büyük kentlerde bulunan vasat ve vasatın altındaki kiralık konutlar da düşük ve orta gelir grubu için ödenebilir olma niteliğini kaybetmiştir (Akalın, 2024: 1249).

Emekli yurttaşlar ile birlikte tüm yurttaşların en büyük sıkıntılarından birisini günümüzde barınma sorunu oluşturmaktadır. Nitekim son yıllarda konut ve barınma krizleri, dünya genelinde de giderek artan bir sorun haline gelmiş durumda. Yükselen kiralar, ev fiyatlarındaki hızlı artış ve uygun fiyatlı konut arzının yetersizliği birçok ülkede de benzer sıkıntıları ortaya çıkarıyor. Bu küresel krizin çözümü için ise farklı ülkeler, ekonomisel ve sosyal yapılarına uygun çeşitli yaklaşımlar geliştirmeye çalışıyor. Türkiye'de ise konut fiyatlarında ve kiralarda gerçekleşen hızlı artışlar, alt ve orta-alt gelir grubundaki kişilerin konut sahibi olabilmelerini zorlaştırmaktadır. Gelir düzeyinde oluşan artışların, yıllık enflasyon, kira ve konut fiyatlarındaki artışın çok altında kalması bu durumu daha da kötüleştirmektedir. Türkiye'de kendi evinde yaşayanların oranı son on yılda %61'den %56 ya gerilerken, kiralık konut gereksinimi ise %20'den %27 seviyelerine kadar yükselmiştir. Türkiye'nin yıllık konut talebi ise 800 ila 1 milyon arasında değişiyor. Ancak TUİK verilerine göre geçtiğimiz yıl yapı kullanma izin belgesi alınan yeni konut adedi 585 bin ile sınırlı kaldı. Ulaşılabilir konut üretimi için özel sektörün elindeki imkanlar yeterli değil. Hem arsa maliyetleri hem de inşaat maliyetlerinin aşırı yükselmesi üretim önündeki en büyük engel. Toplu Konut İdaresi (TOKİ), ise son iki yıldır 6 Şubat depremlerinin yaralarını sarmak için üretim yapıyor. Deprem bölgesinde yıl sonuna kadar 450 bin konutun teslim edilmesi hedefleniyor. Diğer taraftan Türkiye'de son yirmi yılda TOKİ vasıtasıyla dar gelirli yurttaşlar için sosyal konut üretimine yapıldı. TOKİ ülke genelinde konut sorununun çözümü amacıyla oluşturulan politikaların uygulanmasında kamu tarafında ilgili bir örgüt olarak varlığını sürdürdü. TOKİ, 2002-2022 yılları arasında 1 milyondan fazla konutun üretimini gerçekleştirdi. Üretimin %87'si sosyal konut niteliğinde yapıldı. Bugüne kadar barınma sorunu ile ilgili birçok sivil toplum örgütü, özel sektör ve kamu temsilcileri bir araya geldi çalışmalar düzenledi ve öneriler geliştirdi. Ancak

sorunun temelinde *ekonomisel konut üretimi için arsa ve inşaat maliyeti baskısının çok yüksek olması* soruna nicel bir çözüm üretilmesine engel oldu. Kentsel rantın aşırı yüksek olması nedeniyle, kentlerde ev sahibi olabilmek sürekli ve düzenli geliri olanlar için bile zor bir durumu ifade etmektedir. Konut kredisi faiz oranlarının yüksek olması ise, alt ve alt-orta gelir gruplarının uzun vadeli konut kredilerinden yeterince yararlanmalarını engellemektedir. Ülke gündeminden düşmeyen barınma sorununda kiralık konut bulmak her geçen gün zorlaşırken, yüksek kira artışları yurttaşların gündeminde yerini korumaktadır (Keleş, 2025).

Emekli yurttaşların bu ortamda sağlıklı bir ortamda yaşayabilecekleri konut edinme durumu günümüzde neredeyse olanaksız hale gelmiştir. Nitekim Türkiye'de son yıllarda kira fiyatları; göçler, yüksek enflasyon, depremler ve çevre ülkelerde devam eden savaşların etkisiyle sürekli olarak artış eğilimi göstermiştir. 2015-2023 yılları arasında OECD ülkeleri arasında Türkiye'deki kira artışları uzak ara öne çıkmıştır. OECD verilerine göre 9 yıllık dönemde Türkiye'de kiralar %505 oranında artarken, bu orana en yakın düzeyde kira artışı yaşanan Macaristan'da bu oran %174 olmuştur. Yüksek kira artışlarının yaşandığı diğer ülkeler olan Litvanya'da %170, Slovenya'da %167, Polonya'da %162, Estonya'da %160, İrlanda'da %160, İzlanda'da %150 Şili'de %145, Avusturya'da %136 oranında bu artışlar gerçekleşmiştir (Akalın, 2024: 1254).

Emekliler gibi diğer yurttaşlar da son yıllarda giderek derinleşen bir barınma kriziyle karşı karşıya. Nitekim TÜİK'in Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları Araştırması'na göre, dar ve orta gelirli ailelerin %93,6'sı konut maliyetlerinden oldukça şikâyet etmektedir. Bu durumun temel nedenleri arasında konut fiyatlarındaki hızlı artış dikkat çekmektedir. 2021 yılından bu yana bile konut fiyatlarında %423'lük bir artış yaşanmıştır. Bu adeta dehşet verici tablo, özellikle emekli ve yaş almış yurttaşlar için daha da büyük bir sorun haline gelmiştir.

Emekli yurttaşların barınma sorununun bir kısmını çözmek, yeni bir yaşam alanı yaratmak ve emekli yurttaşlar için bedelsiz emekli köy evleri yapımının ve dağıtımının gündeme getirilmesi bu bağlamda büyük önem arz etmektedir.

- **Öngörü: Bedelsiz Emekli Köy Evi Programından Kimler Yararlanabilir?**

Bedelsiz köy evi programından isteyen ve gereksinimi olan her emekli yurttaş yararlanabilir. Bununla birlikte bedelsiz köy evleri taleplerinde öncelikli olarak hiç konut sahibi olmayan emekli yurttaşlara öncelik verilmesi öngörülmektedir.

- **Öngörü: Bedelsiz Emekli Köy Evlerinin Mekânsal Konumları**

Bedelsiz köy evi programına bağlı olarak inşaa edilecek konutların Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ***Erzurum***, ***Elazığ*** ve ***Van*** illerinde, öncelikli pilot uygulama alanları olarak konumlandırılması öngörülmektedir.

Şekil 16: Öngörülen Pilot Bölgeler ve Etki Alanları

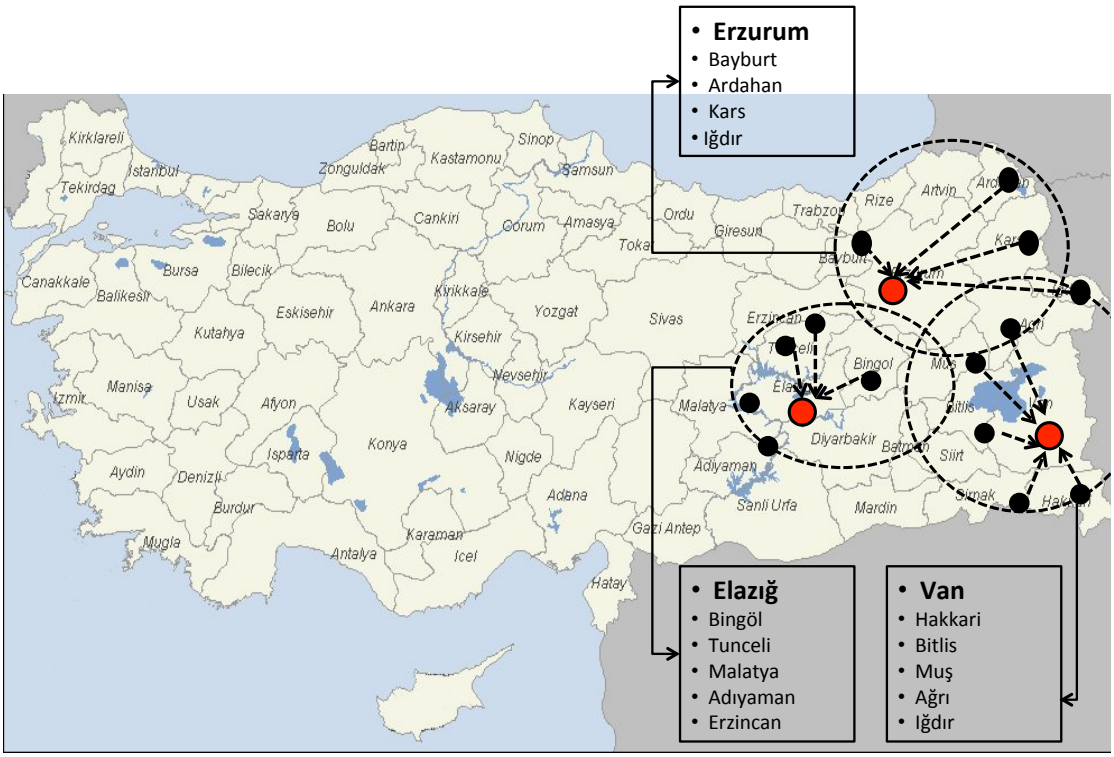

Bedelsiz köy evi programı çerçevesinde öngörülen pilot bölgelerin öncelikle suya (*nehir, ırmak, göl, vs.)* yakın veya ev sahipliği yapması, kolay sağlığa ulaşım, konforlu ulaşım olanaklarının gelişmiş olması ve mekânsal alanların uygunluğu vs. gibi unsurlar öncelikle dikkate alınarak göz önüne alınmıştır.

- **Öngörü: Bedelsiz Emekli Köy Evlerinin Miktarı ve Sayısal Dağılımı**

Bedelsiz emekli köy evleri programı çerçevesinde öngörülen illerin her birinde *ilgili paydaşların katılımı ile* ortaya çıkacak ortak akıl sonucuna bağlı olarak belirlenecek sayıda müstakil konut yapılması ve konut gruplarının il genelinde öncelikle ulaşım altyapısının çok iyi durumda olduğu yerler göz önüne alınmalıdır.

- **Öngörü: Bedelsiz Emekli Köy Evleri Yapımında Hangi Kurumlar ve/veya Örgütler Liderlik Yapmalıdır?**

Bedelsiz emekli köy evi programında ilgili tüm paydaşların görüşleri alındıktan sonra, TOKİ liderlik yapmalı, yerel yönetim ve ilgili sivil toplum örgütü ile işbirliğine giderek planlama, uygulama, denetleme faaliyetlerini gerçekleştirmesi öngörülmektedir.

- **Öngörü: Bedelsiz Emekli Köy Evlerinin Mimarsal Tasarımı ve İşlevsel Standartları ve Konut Modelleri**

Bedelsiz emekli köy evleri programına bağlı konutların emekli yurttaşların önemli bir gereksinimini karşılayacağı beklenmektedir. Nitekim barınma insanın temel gereksinimidir. Yüzyıllar boyunca insan her ne kadar istediği türde bir barınma modelini seçmeye çalışsa da yaşadığı doğal çevre, sosyal yaşam ve doğa koşulları gibi etkenler insanı barınma modeli seçiminde yönlendirmiştir (Silahtaroğlu ve Ergül, 2016: 95). Özellikle endüstri devrimiyle birlikte kırsal alandan kentlere göç etmeye başlayan insanoğlu, modern kentleri kurmuştur. Zamanla kentte yaşayan insanların refahlarının artmasıyla birlikte, insanların yaşadığı konutların modelleri, kaliteleri ve hacimleri değişmeye başlamıştır (Özgüven, 2008: 1).

Bedelsiz emekli köy evleri sonuç itibariyle emekli yurttaşların konut sahibi olma gereksinimlerini karşılayacaktır. *Konut*; insanın barınma, güvenlik, konfor, sosyalleşme, kendini ifade etme ve estetik gereksinimlerinin karşılandığı yerdir. Konuta dair yapılan çeşitli tanımlamaların ortak kesiştiği payda; konutun bulunduğu yerden izole edilmiş, ayrı olarak düşünülemeyeceği, aksine bireyler, komşular ve konut alanındaki olanakların konut yerleşim sistemini oluşturduğudur. Konut aynı zamanda, kişilerin bağlı oldukları, hayatlarının en önemli olaylarına tanıklık eden, vakitlerinin büyük bir kısmını geçirdikleri ve dolayısıyla da geçmişle ilgili bağlarının tutunduğu bir yerdir. Fiziksel, psikolojik, ve sosyo-kültürel çevre içinde tanımlanan konut, günümüzde kişilerin sosyo-ekonomik yapıdaki statülerinin ve hatta siyasal görüş ve inançlarının da üzerinden tanımlanabildiği bir olgu durumuna gelmiştir (Aytar, 2010: 1). Kentsel alanlarda temel barınma işlevinin oluşturduğu konut alanlarında yaşayanlar, günümüze dek kendi bulundukları toplumun yaşam

düzeylerine, toplumsal değerlerine, aile yapılarına, gelenek ve göreneklerine özetle toplumsal-ekonomisel kültürel yapılarına bağımlı olarak değişik *konut modelleri* ve konut yaşam çevreleri ortaya koymuşlardır. Bu konut tipleri ya da konut yaşam çevrelerinin oluşturduğu konut alanları yine toplumun bu özelliklerine göre değişik yoğunluk kalıplarını belirlemektedir (Alga, 2005: 13).

Bedelsiz emekli köy evi programı kapsamında inşa edilecek olan konut modellerinin tasarımı da ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü konut modelleri, yapım şekli, kişi başına düşen oda sayısı, farklı kullanımlara olanak sağlayan mekânlar, kullanıcının memnuniyetini de artırmaktadır. Çocuksuz ailelerin çocuklu ailelere göre konuttan daha memnun olmaları da konut tipi ve kullanım alanıyla ilişkisini etkilemektedir (Alga, 2005: 13). Konut; insanoğlunun en net ve bilinçli bir tavırla Neolitik dönemle birlikte üretimine başladığı; barınma, ikamet etme ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı korunma gibi fiziksel gereksinimlerle beraber sosyal, kültürel ve duygusal gereksinimleri de karşılayan; doğumdan ölüme kadar insan hayatının özel anlarının neredeyse tümünün içerisinde yaşandığı maddi bir alandır. Konut, yaratıcısı olan toplumun gereksinim ve ilişkilerinin mekânsal izdüşümü, sahip olduğu teknolojinin mimari dille yazılmış hikâyesidir. Yeryüzünde çağlar boyunca sürekli değişime uğrayan farklı gereksinimlerin karşılanabilmesi amacıyla farklı çözümler tasarlanmış bu nedenle farklı kültür, toplum, iklim ve coğrafyalarda birbirinden oldukça değişik plan, tip, estetik ve görünümlerde konut modelleri ortaya çıkmıştır (Davulcu, 2015: 55). Zamanla kent insanı lüks konutlara yönelmiştir. İnsanları lüks konutlara yönelten en önemli unsur, bu konutların insanlara sağladığı konfordur. Bu yapıların sağlam ve kaliteli oluşu, ayrıca çevre güvenliğinin sağlanmış olması diğer tercih edilme nedenlerini oluşturmaktadır. Günümüzde lüks konutlar çevre ve ekolojiyle dost bir şekilde tasarlanmakta, konut çevresinin peyzaj tasarımına özel önem verilmektedir. Ayrıca lüks konutların otoparkları, havuzları ve sosyal tesisleri de bulunmaktadır. Şehir merkezine uzak yerlerde konumlandırılan lüks konutların öncelikle ulaşım sorunları çözülmektedir. Bu konutlar, kullanıcının farklı isteklerine hitap edebilmekte ve güneş ışığından maksimum yararlanabilecek şekilde konumlandırılmaktadır. Lüks Konutlar, son zamanlarda oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanılan akıllı bina sistemlerinin önemli uygulama alanlarından biridir. Bu konutların bazılarında güneş ışığını elektrik enerjisine çeviren güneş enerjisi sistemleri kullanılarak konutun sıcak su gereksinimini de karşılanabilmektedir (Özgüven, 2008: 1). Günümüzde konut modelleri farklı değişkenlere göre sınıflandırmaktadır. Fiziksel özelliklerine göre konutlar değişik kategorilere (*az ve çok katlı*) göre ayrılmaktadır.

Bedelsiz köy evlerinin 200 m^2'lik bir arsa üzerinde 40 m^2, 60 m^2 ve 80 m^2 olmak üzere 3 farklı temel üzerine bina edilmesi ve zeminden itibaren 8 metreyi aşmaması öngörülmektedir. Kaldı ki konut modellerinin oluşumunda *iklimsel etmenler* de

önemli belirleyicilerdir. Bölgede inşa edilecek konutlar, sağlanabilecek azami sıcaklık-soğukluk baz alınarak inşa edilmelidir. *Bedelsiz emekli köy evleri*, bu bağlamda, yaşlı dostu, bölgenin zor iklim koşullarından dolayı maliyetleri azaltan enerji verimliliği, güvenli ve konforlu konutlar (*enerji verimli ve deprem dayanıklı*) ilkeleri göz önüne alınarak inşa edilmelidir. Kuşkusuz fiziksel yaşam alanı olmazsa göçün ve kalıcılığın olanağı yoktur. Bununla birlikte emeklilerin güvenlik ve rahatlık beklentisi yüksektir; kalitesiz barınma hızla geri göçe neden olur. Bedelsiz emekli köy evlerinin, ayrıca, bölgeye uygun, bölgenin kaynaklarına dayalı doğal taşlardan *akıllı bina* tasarımı ile inşa edilmesi öngörülmektedir. Bina yapımında emekli yurttaşların yaşam konforu ve farklı gereksinimleri de dikkat alınmalıdır.

Bedelsiz emekli köy evlerinin çok detaylı teknik standartları ilgili paydaşların (*kamu, yerel yönetim, ilgili emeklilere yönelik sivil toplum örgütü, ilgili mimarlık sivil toplum örgütleri, danışmanlık firması vs.*) katılımı ve ortak aklı ile geliştirilmeli ve bir *teknik koşul belgesi* hazırlanmalıdır.

- **Öngörü: Emekli Lojmanları**

Bedelsiz emekli köy evi programının bir tamamlayıcı unsuru olarak, öngörülen bölgelerde aynı zamanda ***emekli lojmanları*** da inşa edilmelidir. Çünkü özellikle yaşlılık ya da malullük ya da sürekli iş göremezlik nedeniyle işgücü piyasasından çekilmek durumunda kalan emeklilere ödenen aylıklar, çalışılan döneme göre elde edilen gelirden az olmaktadır. Gelir düzeyinde meydana gelen bu gerileme özellikle büyük kentlerdeki artan yaşam maliyetleri nedeniyle başka gelir kaynağı olmayan ve kirada yaşamını sürdürmek zorunda olan emeklilerin geçim sıkıntısı yaşanmasına ve ***yaşam kalitelerinin*** düşmesine neden olabilmektedir (Akalın, 2024: 1261).

Bedelsiz emekli köy evi programı ile birlikte özellikle yaşı ilerlemiş veya iş göremez emekli yurttaşlara yönelik, tam özgürlük sağlayan, bağımsız ama gerektiği zaman da sağlık, yemek, ulaşım, alışveriş gibi insansal gereksinimlerin kamil anlamda karşılanabileceği yaşam alanları olanağı sunan ***emekli lojmanlarının*** ihdas edilmesi; bu bağlamda emekli bireyler, bakmak ve bir arada yaşamak zorunda olduğu aileleri ile birlikte barınabileceği bedelsiz emekli lojmanlarının tahsisi öngörülmektedir.

Bedelsiz emekli köy evi programını önemli ölçüde destekleyici bir model olan *emekli lojmanları* projesinin TOKİ liderliğinde ve ilgili paydaşların iş birliğiyle yaşama geçirilmesi öngörülmektedir. Ayrıca, emekli lojmanlarının yine aynı pilot bölgede ve emekli yurttaşların her türlü konforunu dikkate alacak şekilde inşa edilmesi ve emekli yurttaşların hizmetine sunulması öngörülmektedir.

- **Öngörü: Emekli Bakımevleri ve Huzurevleri**

Bedelsiz emekli köy evleri ile birlikte ***emekli bakımevleri ve huzurevleri*** de emekli yurttaşlar açısından son derece önemli konular arasında yer almaktadır. Çünkü emeklilik ve yaşlılık döneminde yaşanan en önemli toplumsal sorunlardan birisi yaşlıların bakımıdır. Her ne kadar 65 yaş ve üzerindeki her yaşlı, hasta ve bakıma muhtaç olmasa da hastalanma tehlikesi ve fiziksel yetersizlikleri nedeniyle yardıma gereksinim duyma olasılığı artmaktadır. Bu dönemde görülen işlevsel ve fiziksel yetersizlikler nedeniyle yaşlı bireyler ve aileleri toplumsal bakım seçenekleri arasından birini seçme ile karşı karşıya kalmaktadır. Birlikte yaşamaktan çıkan sorunlar ve çağdaş yaşamın doğal sonucu olarak yaşlılık sıkıntılarının da çözümünde profesyonel yardım gerektiği açıktır. Profesyonel kurumlaşma ve meslek örgütleri çerçevesinde yaşlı bakımı ve hizmeti yapılarak hem ailenin üzerinden yük alınacak hem de yaşlının yeni rolüne uygun bir yaşam şansı yakalaması sağlanacaktır. Bu anlamıyla huzurevleri, kentsel yaşamın bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bakımevleri ve huzurevleri, devletin sosyal alana gerekli olan bir müdahalesi olarak değerlendirilmektedir (Ardahan, 2010: 25).

Bedelsiz emekli köy evlerini destekleyen diğer bir projenin ise, programı tamamlayan emekli bakımevi ve huzurevleri projesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda, yine aynı bölgede TOKİ liderliğinde ve diğer ilgili paydaşların (*Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, ilgili sivil toplum örgütleri, şehir planlamaya yönelik sivil toplum örgütleri, emeklilere yönelik sivil toplum örgütleri vs.*) katılımı ile emekli bakımevleri ve huzurevlerin ihdası öngörülmektedir. Emekli bakımevleri ve huzurevleri, yine aynı bölgede bedelsiz köy evleri ve emekli lojmanlarına yakın civarda inşa edilmeleri öngörülmektedir.

Bedelsiz emekli köy evleri programı ile birlikte emekli lojmanları projesine eklenerek bir bütünleşik model oluşturması beklenen emekli bakımevleri ve huzurevleri tasarımlarında çağdaş ve en son teknolojinin gereklilikleri ile birlikte, yurttaşların azami rahat ve huzurunu sağlayacak bakım ünitelerinin ve altyapının da sağlanması, gerekli olan yetkin insan kaynaklarının tahsis edilmesi öngörülmektedir.

7.2 Emekli Ek Gelir Programı: Gönüllü Ekonomisel Üretim

Emeklilik döneminde, yaşlılık aylığı almakta olan sigortalıların bir çoğu yeniden çalışabilecek fiziksel ve zihinsel güce sahiptir. Bunun sonucu olarak birçok ülkede *emekliler* yeniden çalışma yaşamına katılmaktadır.

Emeklilerin yeniden çalışmaya başladıkları Türkiye'de de sıkça görülmektedir. Özellikle emekli aylıklarının düşük olması ve erken emeklilik uygulamaları emeklileri yeniden çalışmaya iten başlıca sosyo-ekonomisel nedenlerdir. Ancak emeklilerin yeniden çalışma nedenleri sadece bunlarla sınırlı değildir. Bireyin yeniden üretken olma isteği, emekli olduktan sonra boşta kalma duygusu, ne yapacağını bilememe endişesi gibi psikolojik etkenler de emeklilerin yeniden çalışmaya başlamasının diğer nedenleridir (Oral, 2008: 136).

Emeklilik konusunda *erken emeklilik* uygulamalarına başvurulması da emeklileri yeniden çalışmaya iten bir diğer nedendir. Türk sosyal güvenlik sisteminde emeklilik yaşı bazı dönemlerde tartışma konusu olmuş, siyasal iktidar yönetimi de emeklilik yaşında değişiklikler yaparak (*yaş hadlerini ve sigortalılık sürelerini düşürmek veya tümüyle kaldırmak şeklinde*) bundan siyasal bir rant elde etmeye çalışmışlardır (Oral, 2008: 137).

Emeklileri yeniden çalışmaya iten bir diğer neden de, çalışma gücünün kaybedilmemiş olmasıdır. Kural olarak, emeklilik yaş haddine ulaşan bir kişinin artık çalışamayacağı varsayılmakta ve bu varsayımdan hareketle de yaşlılık aylığı almaya hak kazanan emeklilerin yeniden çalışması sınırlandırılmaktadır. Ancak, günümüzde ortalama insan ömrünün uzaması, sağlık teknolojisinin gelişmesi ve çalışma koşullarının eskisi gibi güç harcamayı gerektirmemesi gibi etkenler normal emeklilik yaşına ulaşan bir kişinin halen çalışma gücünü korumasını sağlamaktadır. Böylelikle genç emekliler dışındaki emeklilerin de yeniden çalışabilme olanağı ortaya çıkmaktadır (Oral, 2008: 138).

Emeklinin ruhsal durumunun da yeniden çalışmaya başlamasında etkili olduğu söylenebilir. Emeklinin kendi sağlığı açısından özellikle de ruhsal durumu açısından çalışması yararlı olabilir. Emeklinin yeniden üretken olması gibi etkenler onun yaşamdan kopmamasını sağlayacak ve ruhsal açıdan rahatlatacaktır. Sıkı bir tempo ve disiplin içinde yıllar boyu çalışan kişilerin birtakım hobi ve uğraşlarla kendilerini emekliliğe hazırlayamamaları durumunda emeklilik günlerinde ruhsal açıdan zorluklarla karşılaştıkları bilinmektedir. Bu nedenle ekonomisel herhangi bir kaygısı olmayan emeklilerin de yeniden çalışmaya başladıkları görülmektedir (Oral, 2008: 138).

Emeklilik sistemlerinin *ekonomisel güvenlik* sağlamada görece ***yetersiz*** kaldığını ve emeklilerin yaşam kalitesini koruyabilmeleri için ek desteklere gereksinim duyduğunu göstermektedir. Bu durum, politika yapıcılar için önemli bir geri bildirim niteliği taşımaktadır. Emeklilik gelirlerinin artırılması, esnek çalışma olanaklarının sağlanması ve sosyal destek programlarının geliştirilmesi, emeklilerin ekonomisel ve toplumsal gereksinimlerini karşılamada etkili olabilecektir (Duran ve Çamur, 2025: 37).

Emeklilerin yeniden çalışma kararlarında demografik unsurların ve işsel seçeneklerinin de önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu nedenle, emeklilik politikalarının demografik farklılıkları ve iş piyasasındaki değişimleri dikkate alacak şekilde tasarlanması gerekmektedir. Yapılan araştırmada, yaş dağılımı açısından, 70 yaş ve üzeri katılımcıların %27.65 ile en yüksek oranı oluşturması, ileri yaşlarda bile çalışmanın yaygın olduğunu ve yaşın yeniden çalışma kararlarında karmaşık bir rol oynadığını göstermektedir. Hardy (2006), yaşlı işçilerin emeklilik sonrası çalışmaya devam etmesinin, ekonomisel gereksinimlerin yanı sıra sosyal rollerini sürdürme arzusuyla da bağlantılı olduğunu belirtmektedir (Duran ve Çamur, 2025: 37-38).

Emekliliğe yönelik yapılan saha araştırmasında, serbest meslek ve hizmet sektörünün hem emeklilik öncesi (%40.43) hem de sonrası (%53.19) en çok tercih edilen iş kolu olması, bireylerin önceki mesleki deneyimlerini sürdürme eğiliminde olduğunu ve bu sektörlerin esnek çalışma imkanları sunması nedeniyle tercih edildiğini göstermektedir. Ancak, bu tercihler aynı zamanda iş piyasasındaki yapısal sınırlılıklarla da ilişkilidir; emekliler, düşük ücretli ve esnek işlere yönelmek zorunda kalabilmektedir (Sarıca, 2019). Literatürdeki bulgularla uyumlu olarak, bu durum, emeklilik sonrası çalışma kararlarının yalnızca bireysel seçeneklerden değil, aynı zamanda iş piyasasının sunduğu fırsatlar ve kısıtlamalardan etkilendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, demografik unsurlar (*cinsiyet, yaş, medeni durum*) ve işsel seçenekler (*sektör seçimi, esneklik*) arasındaki etkileşim, emeklilik politikalarının daha kapsayıcı ve bireysel gereksinimlere duyarlı bir şekilde tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, kadın emeklilerin iş gücüne katılımını artırmak ve yaşlı işçilere yönelik daha çeşitli iş fırsatları yaratmak, bu alandaki yapısal eşitsizliklerin azaltılması için kritik öneme sahiptir (Duran ve Çamur, 2025: 37-38).

Emekli yurttaşların büyük bir kısmı ekonomisel nedenlerden ötürü emeklilik döneminde de çalışmaya devam etmektedir. Bununla birlikte zorunluluğun ötesinde, gönüllü bir şekilde çalışma yaşamına devam eden ve üretim yapmayı arzu eden emekli yurttaşların da büyük bir arzu ile katma değer üretmek istediği görülmektedir.

Emekli ve yaşlı bireylerin diğer herkes gibi toplumsal yaşamda bağımsız bir şekilde yer alabilmeleri için tüm insan hak ve özgürlüklerinden yararlanmaları ve kendileriyle ilgili karar süreçlerine katılımı esastır. Yaşlı bireyler açısından toplumsal yaşama katılımın bir diğer yönü ise yaş alma süreçlerinde edinilen deneyimlerin kuşaklar arası dayanışma yoluyla paylaşılmasıdır. Bu kapsamda yaşlı bireylerin fiziksel, bilişsel ve zihinsel kapasitelerinin korunması ve güçlendirilmesi ile yaşam kalitelerinin artırılması ve yaşamlarına ilişkin kararları bağımsız bir şekilde alabilmeleri elzemdir. Bu süreç, yaşlı bireylerin toplumsal yaşama etkin katılımının sağlanması ve toplumsal yaşamdan yalıtılmamaları açısından büyük önem taşımaktadır (ASHB, 2023: 32).

Emeklilerin bireysel kapasitenin geliştirilmesi, belli yaş gruplarına veya dönemlerine indirgenemeyecek bir olgu olup yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Bu yönüyle toplumsal yaşama katılım, bireysel kapasitenin geliştirilmesini desteklemektedir. Toplumsal yaşama katılım, emekli ve yaşlı bireylerin aile içindeki geleneksel rolleri gereği sağladıkları katkıların yanı sıra; sosyal, ekonomisel, kültürel, sportif ve rekreasyonel faaliyetlere katılım yoluyla hem bireysel iyi olma hallerini sürdürülebilmelerine hem de toplumsal kalkınmaya katkı sağlar. Bu katkının sağlanabilmesi özellikle; emekli ve yaşlı bireylerin yaşam deneyimlerini diğer nesillere aktarma ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının güçlendirilmesi, gönüllük faaliyetlerine katılımlarının teşvik edilmesi ve istihdam olanaklarının yaşlı bireyler açısından çeşitlendirilmesi ile olasıdır. Bu bağlamda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, *Yaşlanma Vizyon Belgesi* ile yaşam boyu öğrenme fırsatlarının güçlendirilmesi, istihdam olanaklarının geliştirilmesi ve ***emekliliğe uyum çalışmalarının yürütülmesi***, ekonomisel güvenliğin güçlendirilmesi, gönüllülüğün teşvik edilmesi, yaşlı bireylerin sosyal, kültürel etkinlikler ile turizm, rekreasyon ve sportif faaliyetlere katılımının teşvik edilmesine yönelik önlemlerin alınmasını amaçlamaktadır (ASHB, 2023: 32).

7.2.1 Emekli Ek Gelir Programı: Gönüllü Tarımsal Üretim

Tarım sektörü Türkiye'de icra ettiği işlevleri ve büyüklükleri itibariyle önemli bir sektördür. Tarım sektörü; ülke nüfusunun beslenmesi, gıda arzının garanti altına alınması, istihdam alanı olması, tarım dışına işgücü transfer etmesi, sanayi sektörü ile arz-talep ilişkilerinin olması gibi birçok özelliğiyle makro politikalar üzerinde önemli bir belirleyicidir (Demir vd., 2023: 63).

Tarım sektörünün bu bağlamda stratejik bir öneme sahip olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Artan nüfusun gıda gereksiniminin karşılanması, gıda güvenliğinin sağlanması ve doğal kaynakların korunması gibi hususlar tarım sektörünün önemini artırmaktadır. Tarım sektörünün bu özelliği tarımsal arz güvenliğinin garanti altına

alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk tarım sektörünün devlet tarafından öncelikli sektör olarak kabul edilip, uygun politikalarla desteklenmesini gerektirmektedir (Tokatlıoğlu vd., 2018: 151).

Tarım sektörü stratejik bir endüstridir. Ancak, Türkiye'de uygulanan tarım politikaları, küresel dinamiklerin etkisiyle, ulusal gereksinimleri karşılamakta yetersiz kalan bir tarım kesimini ortaya çıkarmıştır. Başta ABD ve AB olmak üzere gelişmiş ülkeler kendi çıkarlarını ön plana alarak uluslararası alanda politika üretme çabasındadırlar. Bu kapsamda kendileri korumacı politikalardan vazgeçmemekle birlikte, gelişmekte olan ülkelere üretim kotaları, fiyat ve girdi desteklerinin kaldırılması gibi konularda baskı yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle dünya ekonomisine yön veren güçler daha liberal tarım politikalarının uygulanmasına çalışmaktadırlar. Günümüzde tarımsal arz güvenliği büyük ölçüde piyasa dinamikleri tarafından belirlenir hale getirilmiştir. Türkiye'de bu süreçten etkilenmiş olup, bu bağlamda; tarım sektörü kalkınma planlarında *stratejik öneme sahip sektör olmaktan çıkarılmış ve tarımsal arz güvenliği sorunlu bir noktaya gelmiştir* (Tokatlıoğlu vd., 2018: 172-173).

Tarım sektörünün sorunlu bir yapıdan kurtarılması ve arz güvenliğinin sağlanması için tarım, öncelikli sektörler arasına alınarak, tarım politikaları siyasal seçeneklerden ziyade ulusal önceliklere duyarlı şekilde uygulanması öngörülmektedir. Bu bağlamda tarım sektörünün küresel rekabetten en az etkilenecek biçimde korunmasını amaçlayan politikaların uygulanması beklenmektedir (Tokatlıoğlu vd., 2018: 173).

Tarım sektörü ile gıda işleme sektörü iç içedir, nitekim gıda sektörü girdilerinin çok büyük bir bölümünü tarım sektöründen tedarik etmektedir. Öyle ki, belirli bir biyolojik ortamda, koşullar elverdiğince insanların beslenmesi amacıyla gıda ürünleri elde etmek tarımın en genel amacıdır. Ülke ekonomisine son derece katkı sağlayan tarım, bitkisel, hayvansal ve ormansal ürünler elde etmek olarak üç kategoride değerlendirilir. Türkiye coğrafyasal ve iklim koşullarının elverişliliği nedeniyle tarım için son derece uygun bir konuma sahiptir (Demir vd., 2023: 64).

Tarım sektörü ülkenin ekonomisel büyüme ve kalkınmasının gerçekleştirmesinde kuşkusuz büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda tarım sektörünün ekonomideki önemini tam olarak analiz etmesi ve değişim sürecinde tarım sektörüne biçilecek rolü ve evirileceği noktayı politik olarak doğru tasarlaması gerekmektedir. Kalkınma serüveninde tarım sektörü, meselenin odağında mı olacak yoksa yardımcı bir enstrüman olarak mı kalacaktır. Tarım sektörünün ülkelerin kalkınmasında sadece ulusal gelirdeki ve istihdam içerisindeki pay olarak nitelendirilmesinden ziyade gıda

arz güvenliği, yoksulluk, kırsal kalkınma gibi çok boyutlu etkileri vardır (Demir vd., 2023: 68).

Tarım sektörü işte bu noktada başta gıda arz güvenliği olmak üzere, istihdam, kırsal kalkınma, kırsal turizm ve yoksulluğun bertaraf edilmesi gibi birçok etkileri olan bir endüstridir. Doğu Anadolu Bölgesi ise tarım sektörünün bütün temel (*bitkisel, hayvansal, ormansal)* ve alt sektörlerine yönelik son derece verimli bir alan ve olanak sunmaktadır. Özellikle gönüllü olarak tarımsal üretim yapmak arzu eden emekli yurttaşlara olanak verildiği takdirde tarımsal üretime katkıda bulunacakları beklenmektedir.

- **Öngörü: Organik Tarıma Bağlı Organik Tarımsal Ürün Üretimi**

Organik tarım, doğanın kendini yenileme kapasitesini destekleyerek üretim yapmayı hedefleyen bir tarım modelidir. Toprağı, suyu ve biyoçeşitliliği koruyarak çevre dostu üretim tekniklerini benimser. Bu yöntem, sadece doğaya zarar vermemekle kalmaz, aynı zamanda tarımsal faaliyetlerin uzun vadeli sürdürülebilirliğini de sağlar. Bu bağlamda organik tarım faaliyetleri konusunda Doğu Anadolu Bölgesi büyük olanaklar sunmaktadır. Nitekim Doğu Anadolu'da tarım arazilerinin önemli kısmı atıl durumda bulunmaktadır. TÜİK verileri bölgedeki kullanılabilir tarım alanlarının %30'u aktif olarak işlenmiyor. Organik üretim, aynı zamanda toprağı koruyup sürdürülebilirliği artırır. Bölge toprağının kimyasal kirliliği düşük olması ise organik tarım üretimi konusunda önemli üstünlükler sunmaktadır.

Organik tarım ürünlerine gerek yerel pazarlarda gerekse yurtdışı pazarlarda büyük talep bulunmaktadır. Nitekim organik tarım ürünlerine dünya çapında talep her geçen yıl artmaktadır. Bu bağlama emekli yurttaşların kooperatif maharetiyle organik ürünler üretimi konusunda teşvik edilmesi öngörülmektedir.

- **Öngörü: Atıl Kamu Arazilerinde Meyve Bahçeleri Kurulması**

Tarımsal üretimin rahat bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için öncelikli olarak emeklilerin yararlanmasına yönelik atıl kamu arazilerinin değerlendirilmesi öngörülmektedir. Bu bağlamda, uygun arazilerinin düzenlenmesi, tüm altyapısının hazırlanması ve ekim-biçime uygun hale getirilmesini Tarım ve Orman Bakanlığının yapması öngörülmektedir. Kaldı ki bu konuda gerek kalkınma ajanslarının gerekse Bakanlığın birçok örnek uygulamaları mevcuttur.

Tarımsal sektörün önemli bir kısmını oluşturan bahçe bitkileri Doğu Anadolu'nun iklimine uygun olup, ceviz, fındık, kayısı gibi dayanıklı ve ekonomisel değeri yüksek meyvelere uygundur. Ayrıca meyve bahçeleri bölgesel gelir artırıcı ve ekolojik

dengeyi güçlendirici etkiye de sahiptir. Bu bağlamda bahçe bitkilerinin ekimi, yetiştirilmesi ve satışı konusunda kooperatiflerin liderlik yapması öngörülmektedir.

- **Öngörü: Küçükbaş Hayvancılık Üretim Faaliyetlerinin Desteklenmesi**

Küçükbaş hayvancılık kırsal kesimde geleneksel geçim kaynağıdır. Emeklilere ek gelir sağlaması bakımından önemli bir sektör konumundadır. Kaldı ki Dünya Gıda Güvenliği ve Tarım Örgütü (FAO) raporları küçükbaş hayvancılığın kırsal kalkınmada etkin olduğunu göstermektedir.

Küçükbaş hayvancılık faaliyeti Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli tarımsal işlemlerinden birisini oluşturmaktadır. Bölgede yaygın büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyeti kültürü ve altyapı gelişmiştir. Bu bağlamda emekli yurttaşların bu alana yönelik üretim girişimlerinin kooperatifler vasıtasıyla geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması öngörülmektedir.

- **Öngörü: Arıcılık Faaliyetlerinin Desteklenmesi**

Arıcılık dünya üzerindeki en eski tarımsal faaliyetlerden biridir. Arıcılık veya başka bir deyiş ile arı yetiştiriciliği ve yetiştiriciliğin bir çıktısı olarak balcılık bugün başlı başına bir tarımsal faaliyet ve önemli bir ekonomik kaynaktır. Son yıllarda insan sağlığına verilen önemin artması ile birlikte doğal beslenme ve bu beslenme sürecinde tüketilebilecek ürünlere yönelik önemli bir endüstri gelişmiştir. Sağlıklı beslenme endüstrisinin içerisinde; bal ve türevi ürünler kendilerine has özelliklerinden dolayı önemli bir yere sahiptir. Arı sütü, bal, polen, bal mumu ve propolis gibi ürünler bu türev ürünlerden bir kaçıdır. Arıların tozlaşma gibi önemli bir doğa olayına aracılık etmesi arıcılığa dünya üzerinde verilen önemi bir kat daha arttırmaktadır (Budak, 2023: 82).

Arıcılık mesleğinin; çok fazla sermaye gerektirmeyen bir iş olması, Türkiye'nin hemen hemen her yerinde yapılabiliyor olması, deniz düzeyinden çok yüksek yerlerin bile arıcılık için uygun olması, değişik yörelerde değişik faunalardan dolayı farklı ve kaliteli ürünlerin çıkması, çiçeklenme zamanının Türkiye'de bazı yörelerde bütün bir yıla yayılıyor olması, tozlaşma üzerinde oluşturduğu pozitif dışsallık ile kaliteli meyve yetiştirmenin yolunu açması ve buna katkı sunması, arıcılık ile ilgili ekipmanların kolay edinilebilir olması, elde edilen arıcılık ürünlerinin sağlıklı ve vücudun önemli ölçüde ihtiyacı olan gıdalar olması vb. faktörler topludaki girişimciler için birincil veya ikincil gelir kaynağı olarak bu işi seçmeleri sürecini etkilemektedir (Budak, 2023: 96).

Şekil 17: Türkiye'nin Arıcılık Haritası ve Doğu Anadolu Bölgesinin Durumu

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023.

Arıcılık konusunda yukarıdaki Şekil'de de işaret edildiği üzere Doğu Anadolu Bölgesinde önemli bir potansiyel mevcuttur. Bu bağlamda emekli yurttaşların arıcılık konusunda teşvik edilip faaliyet göstermeleri öngörülmektedir.

- **Öngörü: Tıbbi ve Aromatik Bitki Üretimi**

Tıbbi ve aromatik bitki konusunda Türkiye coğrafyası zengin bir ortam sunmaktadır. Nitekim Türkiye, farklı iklim ve topografik özellikler nedeniyle bitki genetik kaynakları bakımından dünyadaki önemli ülkelerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda ülke florasında yaklaşık 10 bin civarında bitki türü bulunmaktadır. Bu zenginlik içerisinde tıbbi ve aromatik bitkilerin özel bir yeri vardır. Floradaki bitkilerin yaklaşık 400'ü tıbbi kullanım potansiyeline sahiptir. Türkiye Bitkileri Veri Servisinin (TUBIVES) kayıtlarına göre bölgede 4.296 bitki taksonu bulunmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesinde tıbbi öneme sahip 400 civarında bitki türünün bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu durum, bölgenin tıbbi-aromatik bitkiler yönünden büyük bir zenginliğe sahip olduğunu göstermektedir (Özer, 2020: 16).

Tıbbi ve aromatik bitki (*kişniş, nane, reyhan, tarhun, boru çiçeği, dul avrat otu, yüksük otu, ökse otu, şahtere otu, haşhaş, çörek otu, öksürük otu, kedi otu, civanperçemi, yavşan, papatya, ısırgan, andız otu, sarı kantaron, kedi nanesi, adaçayı, zulfa otu, dağ çayı, yara otu, kekik, mercanköşk, sater, kısamahmut otu, mayasıl otu, tıbbi hatmi çiçeği, tatlı meyan, ebegümeci, kuzu kulağı, çaşır, alıç, kuşburnu, çuha çiçeği, çoban değneği, hindiba, kara hindiba, sinir otu, semiz otu, kapari vs.*) kapsamında Bölgede tarımsal faaliyetlerin desteklenmesi ve emeklilerin bu konuda faaliyet göstermelerinin kooperatifler aracılığı ile teşvik edilip ve desteklenmesi öngörülmektedir.

- **Öngörü: Üzüm Yetiştiriciliği**

Üzüm yetiştiriciliği kadim Türk topraklarının en önemli faaliyetlerinden birisi olarak tarihin uzun dönemlerinden beri varlığını korumaktadır. Üzüm yetiştiriciliği Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarından itibaren de önemli bir ekonomisel faaliyet olarak değerlendirilmiştir.

Üzüm yetiştiriciliği konusunda Türkiye'nin büyük bir bölümü elverişli zemin sunmaktadır. Nitekim Anadolu'nun iklim ve toprak özelliği bakımından bağcılığa elverişli bulunması ve ülke ekonomisinin yıllarca süren savaş ve kapitülasyonlar yüzünden geri bırakılması, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren üzüm yetiştiriciliği ve ihracatı konusunda gelişmeyi zorunlu hale getirmiştir. Cumhuriyetin daha üçüncü yılında tarım erbabına ait olmayan ulusal arazi ile devlete ait bağ bahçe gibi taşınmazların bedelinin on yıla kadar isteklilere taksitle satılması, bu alanda gelişmenin ilk merhalesini teşkil etmiştir. Akabinde 17 Temmuz 1927 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla yabancı ülkelere bağ çubukları satışının yasaklanması, çekirdeksiz üzümlerin yurt dışında üretimini engelleme noktasında önemli bir gelişme olmuştur. Türkiye'de ihracat değeri yüksek birçok üzüm çeşidi yetişmesine rağmen 1929 yılında ortaya çıkan Dünya Ekonomisel Krizinin fiyatları düşürmesi, üreticileri sıkıntıya sokmuştur. Krizin yol açtığı fiyat düşüklüğüne mani olmak ve üzüm yetiştiricilerinin içinde bulunduğu zor durumu atlatmak maksadıyla örgütlenmeye gidilerek Tariş Üzüm Kurumu teşkil edilmiştir. Akabinde İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği teşkil edilmiştir. Ayrıca Manisa Bağcılar Bankası üreticilere kredi desteği sağlamış, Manisa, Alaşehir, Salihli gibi merkezlerde Üzüm Müstahsilleri Kooperatiflerinin kurulması, ortaklığa girenlerin mallarının ham ve işlenmiş olarak satılıp üretimde bulunulmasının önünü açmıştır (Yurtoğlu, 2019: 746).

Üzüm yetiştiriciliği konusunda Türkiye, bağ alanı ve üzüm üretimi bakımından dünyada sırasıyla 5. ve 6. konumda yer almaktadır. Bu sayısal değerlere topraklarındaki uygun bağ ekolojisi, zengin asma biyoçeşitliliği, ve toplumunun

yüksek bağcılık deneyimi ile tarihsel kültürü ilave edildiğinde Türkiye, bağcılık açısından en büyük potansiyele sahip ülkeler arasında yer almaktadır. FAO 2013 yılı istatistiklerine göre ana değerlendirme şekilleri bakımından üzüm ve üzüm ürünleri ticareti dünyada 45.5 milyar doların üzerinde ekonomisel büyüklüğe sahiptir (Kiracı ve Şenol, 2017: 122).

Üzüm yetiştiriciliği konusunda Doğu Anadolu Bölgesi de uygun alanlara ev sahipliği yapmaktadır. Bağcılık katma değeri yüksek olan ürünler sunmaktadır. Bu bağlamda emekli yurttaşların üzüm yetiştiriciliği konusunda teşvik edilmeleri ve her türlü desteğin kooperatifler vasıtasıyla verilerek üretim yapmalarının sağlanması öngörülmektedir.

- **Öngörü: İpek Böceği Yetiştiriciliği**

İpek böceği yetiştiriciliği, ipek böceğinin tek besin maddesi olan ***dutun*** yetiştirilmesi, ipek böceği kelebeği yumurtasından çıkan larvaların dut yapraklarıyla beslenerek büyütülmesi, büyüyen böceklerin koza örmesi, kozalardan ipek ipinin elde edilmesi ve bu iplerle dokumalar yapılmasına kadar geçen süreçteki tüm uygulamaları ve geleneksel bilgiyi içerir. Dut yapraklarıyla beslenen ipek böceği larvaları 24-26 gün sonra kozalarını örmeye başlar. Kelebeğin kozayı delip çıkmasına fırsat vermeden kozalar toplanır ve sıcak su dolu kazanlara atılır. İyice ıslatılıp yumuşatıldıktan sonra kozalar bir sopa yardımıyla karıştırılarak ip ucu elde edilir. Uç veren kozalar gruplar halinde önce *iğne* denilen yere, ardından da sırasıyla küçük makara ve büyük makaraya takılarak ip çekme işlemi gerçekleştirilir. Elde edilen ipler makaradan çıkarıldıktan sonra temizlenmesi ve kuruması için kamışlara asılır. Koza ipleri daha sonra çözgüye gönderilir ve orada çile haline gelen iplikler dokuma tezgahına getirilir. Yapısının tamamen doğal olması, ipek kumaşının kolaylıkla boyanmasını sağlamaktadır. İpek iplikler kök boyayla boyanır. İpek kumaşlar dokuma tezgahlarında örülerek çeşitli kumaşlar elde edilir. Boyanan kumaşın sertliği gidene kadar küllü su ve defne sabunuyla kaynatılır. Kaynatma işlemi bitince soğuk suyla durulanıp kuruması için uygun bir yere asılır. Elde edilen ürünler son aşamada ütülenir. İpek kumaşı ve ipliği özel yapısından ötürü birçok alanda kullanılmaktadır. Okçuluk malzemelerinden ameliyat ipliğine kadar birçok ürünün ortaya çıkmasında ipekten faydalanılmaktadır. İpek dokuma tezgahlarında dokunan ipekten çeşitli kumaşlar, giysiler ve giyim aksesuarları elde edilir. Şallar, elbiseler, eşarplar, gömlekler, kravatlar ile perde, çarşaf, yastık kılıfı ve örtüler gibi ev tekstil ürünleri de ipekten elde edilen ürünler arasında yer alır. Ayrıca sadece saf ipek ipliklerden, yapımında uzun süreli emek ve sabır gerektiren halılar da dokunmaktadır (KTB, 2025).

İpek böceği yetiştiriciliği yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Nitekim Akdeniz kıyılarından Çin'e kadar uzanan ipek yoluna adını veren, Anadolu'da 1500 yıllık geçmişe sahip olan ve zarafetiyle önemli bir ticaret kaynağı teşkil eden ipek, tarım sektöründe de önemli bir yere sahiptir. Yetiştirilmeye başlandığı günden bu yana ülkelerin siyasal, kültürel ve ekonomisel durumuna önemli katkılarda bulunan ipek böceği yetiştiriciliği halen birçok ülkede önemini korumaktadır. Türkiye'de de 1990'lı yıllardan günümüze dek ipek böceği yetiştiriciliği ekonomisel önemini kaybetmiş olmasına karşılık, Tarım ve Orman Bakanlığı öncülüğünde yapılan iyileştirme, teşvik ve araştırma çalışmaları sayesinde yeniden kadim değerini kazanmaya, sürdürülebilir bir hayvancılık faaliyeti olmaya başlamıştır. Enstitüler ile atılan güzel adımlar sayesinde araştırmaların sonuçları; hem bu konuda araştırma yapan araştırıcılar, hem de Türk çiftçisi adına kazanç olacak, tarihsel miras olan ipek böceği yetiştiriciliği için de yarar sağlayacağı öngörülmektedir (Odabaş, vd., 2020: 82-83).

İpek böceği yetiştiriciliği konusunda Doğu Anadolu Bölgesi uygun iklim koşulları arz etmektedir. Bu bağlamda emekli yurttaşların ipek yetiştiriciliği konusunda teşvik edilmeleri ve kooperatifler vasıtasıyla desteklenmeleri öngörülmektedir

7.2.2 Emekli Ek Gelir Programı: Gönüllü Sanayisel Üretim

Sanayi üretimi hem büyük finansal kaynak gerektiren hem de uzun bir çalışma dönemini kapsayan ekonomisel faaliyettir. Bununla birlikte emekli yurttaşlara uygun sanayisel faaliyetlerin gerçekleştirilmesi olanaklıdır. Özellikle sanayiden gelen ve konusunda uzman olan emekli yurttaşların kendi uzmanlık alanlarına yönelik alanlarda, büyük ölçekli işletme örgütlerini destekleyen veya doğrudan doğruya müşteriye yönelik, yani hem kurumsal hem de bireysel müşterileri içeren, küçük ölçekli işletme örgütlerini işletmesi ve yönetmesi öngörülmektedir.

Sanayi üretimi konusunda emekli yurttaşların öncelikli olarak yapabileceği birçok iş kolları mevcuttur. Bu bağlamda emekli yurttaşın gönüllü olarak talep ve rağbet etmiş olduğu iş kollarının geliştirilmesi ve emekli yurttaşların ekonomisel üretim isteklerinin gerçekleşmesi için çeşitli araçsallıklar ile desteklenmesi öngörülmektedir. Bu konuda ilgili paydaşlar ile birlikte bir ortak aklın geliştirilmesi ve ortak akıl çerçevesinde ihdas edilecek stratejik plan doğrultusunda hareket edilmesi öngörülmektedir.

Sanayisel üretim kapsamında birçok üretim faaliyeti gerçekleştirilebilir ve birçok ürün üretilebilir. Özellikle tarımsal üretimden gelen hammaddelerin işlenip başta gıda sektörü olmak üzere diğer sektörlere yönelik üretimlerin yapılabileceği öngörülmektedir. Örneğin doğada bulunan kekik, dağ nanesi, geven sakızı, çiriş gibi

bitkilerin belirli kurallara uygun olarak toplanması, kurutulması ve ambalajlanıp satışa sunulması öngörülmektedir. Bu faaliyetlerin, emeklilerin hem gelir elde etmelerini hem de ekonomisel yaşama aktif katılımını destekleyerek kırsal kalkınmaya katkı sağlayacağı; ayrıca, bölgenin zengin biyo-çeşitliliğinin korunması ve sürdürülebilir kullanımı açısından da önemli yararlar sunacağı öngörülmektedir.

7.2.3 Emekli Ek Gelir Programı: Gönüllü Sanatsal-Zanaatsal Üretim

Sanatsal üretim çok rahat ve kolay bir şekilde gerçekleştirilecek ekonomisel faaliyet olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Bölgede el sanatları, halıcılık, gıda işleme gibi geleneksel üretim yapan küçük işletmeler emekli yurttaşlar için fırsat alanlarıdır. Özellikle emekli zanaatkarlar yeni ustalar yetiştirebilir, kolektif üretim atölyeleri kurabilir. Örneğin ABD'de yapılan bir analizde kırsal emekli nüfus artışı, bölgenin vergi tabanını güçlendirmiş ve ana cadde esnafının ayakta kalmasına yardımcı olmuştur.

- **Öngörü: Geleneksel Türk El Sanatları**

El sanatları insanoğlu var ola geldiğinden beri kendini göstermektedir. İnsanoğlunun gereksinimlerini karşılamak korunmak, örtünmek amacıyla ilk örneklerini vermiş olsa da sonraki süreçlerde gelişim göstererek çevre koşullarına göre değişim gösteren el sanatları, ortaya çıktığı toplumun, duygu ve sanat beğenilerini, kültürel özelliklerini yansıtır hale gelerek geleneksel özellikler kazanmıştır. Bu bağlamda Geleneksel Türk El Sanatları Anadolu'nun binlerce yıllık tarih ve uygarlıkların bıraktığı mirasın kendi öz değerlerinin birleşmesinden oluşan zengin bir çeşitlilik oluşturmuştur.

El sanatları Anadolu topraklarının ve kadim Türk kültürünün binlerce yıllık tarihini yansıtmakta olup, bu coğrafyanın Türklere bıraktığı en önemli kültürel miraslardan biridir. Özellikle yoğun el emeği gerektiren süsleme sanatları, Türk el sanatları arasında en değerli olanlar olarak kabul edilmektedir. Tarihsel süreçte zanaat olarak nitelendirilen ve zanaatkarlar tarafından icra edilen bu eski sanatlar, günümüzde az sayıda da olsa çeşitli bireyler tarafından ilgi görmeye devam etmektedir. Ne yazık ki, bu geleneksel sanatların bazıları unutulma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

El sanatları günümüzde birçok alt kola ayrılmaktadır. Bu faaliyetler çerçevesinde; keçeçilik, halıcılık, kilimcilik, kumaş dokumacılığı, yazmacılık, seramik-çömlek, koşumculuk, yemenicilik, dantel ve oyalar, ebru sanatı, hat sanatı, minyatür, çinicilik, ahşap işçiliği, cam sanatı, tezhip sanatı, taş işçiliği ve bakırcılık öne çıkan sanat ve zanaat dallarıdır. Bu bağlamda emekli yurttaşların büyük bölümünün rahatça yapabilecekleri bu katma değeri yüksek ürünlerin üretimi için desteklenmeleri ve bu tür girişimlere teşvik edilmeleri öngörülmektedir.

- **Öngörü: Yerel Yönetimlerin Desteği**

Yerel yönetimlerin geleneksel Türk el sanatlarının geliştirilmesinde olağanüstü düzeyde liderlik yapabileceği öngörülmektedir. Nitekim yerel yönetimler bölgeleri hakkında güçlü bilgiye sahip olmakla birlikte, emekli yurttaşların bu konuda yapabilecekleri faaliyetlere öncülük edebilecekleri ve destekleyebilecekleri öngörülmektedir. Ayrıca bu konuda Kıdemli Yurttaş İstihdamı programının başlatılabileceği de öngörülmektedir (Duran ve Çamur, 2025: 39).

- **Öngörü: El Halıcılığı**

El halıcılığı dokumacılık ile birlikte insanlık tarihinin en eski sanatlarından biridir. İlk insanlar, vücutlarını dış etkenlerden korumak için hayvan derilerini kullanmış, daha sonra bitki sapları ve lifleriyle dokuma yapmayı keşfetmişlerdir. Ancak elde edilen liflerin uzunluğu, dokuma için yeterli değildi. Bitkisel ve hayvansal liflerin birleştirilerek iplik yapılması, istenilen uzunlukta dokumalar yapılmasını sağlayacak önemli bir buluştur. Bilinen en eski halı örneği, M.Ö. 5-3. yüzyıllar arasında Orta Asya'da dokunan ve dokunduğu bölgenin adını alan Pazırık halısıdır. Türkler, kirkitli dokumalarıyla dokumacılık alanında önemli bir rol oynamışlardır. Kirkitli dokumalar (*kilim, cicim, sumak, zili, halı*), Türklerin Orta Asya'dan göç etmesiyle birlikte dünyaya yayılmıştır. İnsanlar, ilk olarak yün ipliklerini birbiri arasından geçirerek kilim yapmış, daha sonra bu ipliklerin arasına kısa yün ipliklerini düğümleyerek halı dokumayı keşfetmişlerdir. Geleneksel Türk el sanatları, Anadolu'nun binlerce yıllık tarihinden gelen çeşitli uygarlıkların kültürel mirasıyla kendi öz değerlerini birleştirerek zengin bir mozaik oluşturmuştur. Dokumacılık, Anadolu'da çok eski zamanlardan beri yapılan ve çoğu yörede geçim kaynağı olmuş bir el sanatıdır. Kilim, cicim, zili, sumak ve halı dokumaları, Türkiye'nin hemen her yerinde dağınık olarak dokunmuş ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (MCBÜ, 2025).

El halıcılığının tarihi, Anadolu topraklarında M.Ö. 3000 yılına kadar uzanır. Halı ve kilimler, zaman içerisinde daha fazla gelişme göstererek, Anadolu kültürünün önemli bir simgesi haline gelmiştir. Halı ve kilimler, Anadolu kültüründe sadece süs ve ısıtma amacıyla değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomisel yaşantının bir parçası olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, gönüllü emekli yurttaşlara verilecek bir halı dokuma eğitimi ve gerekli diğer destekler ile el halıcılığının Bölgede geliştirileceği ve önemli bir ekonomisel katkı üreteceği öngörülmektedir.

7.3 Emekli Üretim Programı: Emekli Üreticileri ve İstihdamı Destekleme ve Geliştirme Kooperatifi (EDESKOP)

Kooperatifçilik dünyada demokrasinin, barışın, çevrenin korunması, istihdam yaratma, yoksullukla mücadele, tümüyle ekonomik ve sosyal kalkınma aracı olarak kabul edilmektedir (Kılıç ve Aydoğan, 2022: 50). Anadolu'da ortaya çıkan ahilik modeli halihazırdaki kooperatifçilik ilkelerine benzer özellikler taşıyan kooperatifçiliğin ilk örneklerini oluşturmaktadır.

Kooperatifçilik, gereksinim duyulan her yerde kurulabilen bir örgüt üstünlüğüne sahip olması nedeni ile çoğu sosyal ve ekonomisel destek sistemlerine, eğitim, sağlık, sigorta, kredi ve diğer gerekli hizmetlere erişim sağlamada önemli bir katkı sağlamaktadır. Son yıllarda kooperatiflerin ülke ekonomisinde daha fazla etkin rol oynadığı görülmektedir. Fakat bu gelişim, istenilen düzeyde değildir. Karşılıklı yardım ve dayanışma esasına dayanan kooperatifçilik (*solidarizm, dayanışma*) faaliyetlerine yüzyıllar önce kurulan Türk devletlerinde karşılaşmak olanaklıdır. Modern anlamda kooperatifçiliğe geçiş, ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde rastlanmaktadır. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte kooperatifçilik, ülke ekonomisinde daha fazla yer almaya başlamıştır. Netice itibariyle kooperatifçilik ilk olarak sosyal ve ekonomisel faktörlerden ötürü tarımsal alanlarda ortaya çıkmış, sonraki süreçte ekonomi ve toplumsal yapıda meydana gelen değişim ve gereksinimler hasebiyle, birçok alanda konut, işyeri inşaatı, taşımacılık, tüketim, kredi, kefalet gibi alanlarda da yayılmıştır. Kooperatifçiliğin istenilen seviyede gelişmemesinin temel nedenlerinden birisi de halkın bu konuda yeterli seviye de bilgilendirilememesidir (Kılıç ve Aydoğan, 2022: 50).

Kooperatifler; demokratik yönetimleriyle, sorumluluk, eşitlik, adalet, yardımlaşma ve dayanışma gibi değerlerin kılavuzluk ettiği girişimler olarak diğer işletme örgütlerinden ayrılırken etkinliklerinin merkezine insanı koyarlar. Bu nedenle, kooperatifçilik, bireylerin ve toplumun ekonomik ve toplumsal kalkınması açısından önemlidir. Sonuçta kooperatifler, işletme örgütü veya sivil toplum örgütleri statüsündeki (*üretici birlikleri, odalar vs.*) yapıların tamamından farklı olarak, her türlü sektörel üretime elverişli, ekonomisel ve toplumsal dinamiği bulunan örgütlenme yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kooperatifler; bireylerin tek başlarına yapamayacakları veya birlikte yapmalarında yarar bulunan işleri en iyi şekilde ve uygun maliyetle yapmak üzere dayanışma içerisinde ekonomisel güçlerini, bilgi ve deneyimlerini bir araya getirmelerine olanak sağlayan örgütlenmelerdir. Bundan da anlaşılacağı üzere kooperatifçiliğin temelinde iş birliği ve dayanışma yatmaktadır. Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) ise

kooperatifi; ekonomisel, toplumsal ve kültürel ortak gereksinim ve istekleri müşterek sahip olunan ve demokratik olarak denetlenebilen bir işletme örgütü yoluyla karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen insanların oluşturduğu özerk bir örgüt olarak tanımlamaktadır (TMMOB, 2022: 1).

Kooperatifler, insan gereksinimlerinin karşılıklı yardımlaşma yoluyla giderilmesini sağlamak ve ortakların çıkarlarını korumak amacıyla oluşturulan ekonomisel kurululardır. Kooperatifler insanların gereksinimlerini paylaşımcı duygular esas alınarak yardımlaşma, dayanışma temelinde en az maliyetle karşılamak amacıyla kurulan tüzel kişilerdir. Kooperatifler hem kişilerin tek başlarına yapmaya güçlerinin yetmediği işleri bir araya gelerek yapmaları sağlar hem de toplumun kalkınmasına katkıda bulunur. Kooperatifler yeterli birikimi elde edemeyen bireylerin ortaklaşa şekilde hareket ederek güçlerini birleştirmeleri ve amaca yönelik rasyonel hareket etmelerini sağlar (Alkan, 2016: 115).

Kooperatifin kurulabilmesi için yedi kişinin bir araya gelmesi ve akabinde yedi kurucu bir araya geldikten sonra ana sözleşmenin 7 kurucu ortak tarafından imzalanması ve söz konusu imzaların Ticaret Sicil Müdürlüğüne tasdik ettirilmesi gerekmektedir.

Kooperatif kurmak, tıpkı bir iş kurmak gibidir. Bununla birlikte bir kooperatifi diğer iş modellerinden ayıran şey, iş akış süreçlerini yürütmeye yardımcı olan bir dizi iş birliği ilkesinin yanı sıra, ortaklaşa çaba gösterilmesi ve grup halinde karar alınmasıdır.

Kooperatif tipi işletme örgütü araçsallığı ile Doğu Anadolu Bölgesinde toplumsal, kültürel ve ekonomisel alanda faaliyet göstermek isteyen emekli yurttaşların, iş süreçlerinin desteklenmesine yönelik eylemlerinin desteklenmesi öngörülmektedir. Bu bağlamda kooperatiflerin işleyiş yapısı, detaylı eylem plan vs. ilgili paydaşların ortak akıl çerçevesinde belirlenmeli ve faaliyete geçirilmelidir.

Kooperatif ve üst kuruluşlarının üretim ve istihdama katkısı olacak yatırım projelerinin desteklenmesi, faaliyetlerinde etkinlik ve verimliliğin sağlanması, teknoloji ve yeni üretim tekniklerinden yararlanmalarına katkıda bulunulması ve bireysel tasarrufların uygun kooperatif girişimcilik modellerinin etkin bir şekilde uygulanması ve emekli yurttaşların faaliyetlerini de kapsayacak şekilde yaygınlaştırılması öngörülmektedir. Kooperatifçilik kapsamında emeklilerin yarı zamanlı işlerde veya kooperatif projelerinde yer almasını teşvik eden programların geliştirilmesi, böylece hem bağların güçlendirilmesi hem de ek gelir sağlanması beklenmektedir.

7.4 Emekli Eğitim Programı: Emeklilere Yönelik İkinci Eğitim Çalışması

Emekli yurttaşların, arzu etmeleri halinde, gerek bireysel eğitim açısından gerekse ikinci bir işte çalışma veya kendi işini geliştirme bakımından eğitime tabi tutulması öngörülmektedir. Çünkü eğitim, bireylerin ve toplumların gelişimi için yaşamsal bir rol oynar. Bilgiye erişim, bireylerin kişisel ve mesleksel gelişimini sağlarken, toplumların da ilerlemesini ve refah düzeyinin artmasına vesile olur.

Emekli yurttaşlara yönelik düzenlenecek eğitim programı, ikinci baharda karşılaşacakları pek çok sorunu çözmelerini, yeni şeyler öğrenmelerine ve emekli kariyer planlarına bağlı olarak daha da mutlu olmalarına yardımcı olan önemli bir unsurdur. Nitekim eğitim, bireysel ve toplumsal gelişmenin temel taşı olup, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde birçok yararlar sağlar. Örneğin eğitim, bilgi edinmenin en iyi yolu olup, çeşitli eğitim örgütlerinde öğrenciler, düzenli olarak yeni bilgiler öğrenirler. Bu bilgiler, öğrencilerin ilgi alanlarına ve hedeflerine göre şekillenir. Bilgi edinme süreci, kişisel gelişimin yanı sıra toplumsal gelişime de katkıda bulunur.

Emekli yurttaşlara yönelik eğitimin temel hedeflerinden birisi de, emekli yurttaşların yaşamlarını daha iyi bir şekilde sürdürmelerini sağlamak, dünyayı daha iyi anlamalarına yardımcı olmak ve böylece toplumun genel refahını artırmaktır. Çünkü bireysel eğitim (*emeklilik ve stres, emeklilikte para yönetimi, yaşlanma ve yaşlılıkta sağlığı koruma, emeklilik ve spor, emeklilikte boş zamanları değerlendirme ve hobiler, emeklilikte sivil toplum çalışmaları ve sosyal sorumluluk vs.*), emekli bireylerin bilgi, beceri ve deneyimlerini daha da geliştirerek, çok daha yaratıcı, eleştirel düşünebilen ve özgüvenli olmalarını sağlar.

Emekli yurttaşlar açısından mesleksel eğitim de bu bağlamda mesleksel eğitim açısından büyük önem taşır. Çünkü iyi bir mesleksel eğitim alarak, emekli kariyer planlamasına katkıda bulunmak ve iş dünyasında başarılı ve mutlu olmak için gereklidir.

Emekli yurttaşların hem bireysel gelişim hem de ek gelir programı çerçevesinde gerekli olan tüm eğitimlerin verilmesi ile, emekli yurttaşların ikinci bahar yaşamlarında daha bilgili, özgür düşünebilen, yeni bir mesleksel bilgi ile donatılmış bireyler olması beklenmektedir. Bu bağlamda ilgili paydaşların bir araya gelerek, ortak akıl çerçevesinde hem emekli yurttaşlara uygun hem de Doğu Anadolu Bölgesi ile uyumlu bireysel ve mesleksel detaylı eğitim programlarının hazırlanması öngörülmektedir.

7.5 Emekli Kırsal Sağlık Programı: Ücretsiz ve Kolay Sağlığa Ulaşım

Emeklilik döneminde yaşlılıkla birlikte artan sağlık ve fiziksel zorlukların bireylerin yaşam kalitesi üzerindeki olumsuz etkilerini genel olarak yansıtmaktadır. Emekli bireyler, yaşlılığa bağlı olarak ortaya çıkan kronik sağlık sorunları ve bu sorunların getirdiği sürekli ilaç kullanma gereksinimi gibi durumlarla karşı karşıya kalmaktadır (Boduroğlu, 2025: 1751).

Emeklilik sonrası dönemde bazı bireyler çalışmaya devam etse bile, fiziksel kapasitelerinin azaldığını ve bedensel olarak daha fazla zorlandıklarını ifade etmektedir. Bu zorluklar, emekli bireylerin kişisel sağlık yönetimini ve ekonomisel durumlarını olumsuz olarak etkilemektedir. Genel olarak araştırma bulguları, yaşlıların gereksinim duyduğu sağlık hizmetleri ve destek düzeneklerinin önemini vurgularken, bu hizmetlerin ve desteklerin sağlanmasının yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmada kritik bir rol oynadığını göstermektedir (Boduroğlu, 2025: 1751).

Emeklilerin ve yaşlı yurttaşların en öncelikli ve temel gereksinimi sağlıktır. Sağlık güvencesi olmadan hiçbir ikna olanaklı değildir. Kaldı ki sağlıkta aksama, hem bireysel acı hem toplumsal maliyet getirir. Ancak Türkiye'nin kırsal bölgelerinde sağlık hizmetlerine erişim sıkıntılıdır; bu açığı kapatmadan yerleşim başarısız olur.

- **Öngörü: Sağlığa Kolay Erişim**

Emekli yurttaşlara yönelik öncelikli olarak sağlık ve bakım hizmetlerine kolay erişim sağlanmalıdır. Doğu Anadolu Bölgesinde hastane ve uzun dönem bakım kurumu vs. sıkıntısını ve sorunlarını çözmek için mobil sağlık ekipleri, tele-tıp hizmetleri ve kırsal kritik erişim hastaneleri kurulmalı; ilaç ve medikal malzeme erişim kolaylıkları sağlanmalıdır. Bunun gibi kurumlara yerel insan kaynağı yetiştirilmesi (*doktor, bakıcı, hemşire, teknisyen, pratisyen vs.*) için çeşitli teşvik düzenekleri geliştirilmeli, gerekli olan fiziksel kaynaklar tahsis edilmelidir.

- **Öngörü: Düzenli Sağlık Hizmeti**

Emekli yurttaşların Bölgede sağlıklı, konforlu ve mutlu yaşamalarını sağlamak için düzenli ve çeşitlendirilmiş sağlık hizmetleri sunulmalıdır. Bu bağlamda erken teşhis ve koruyucu sağlık hizmetlerinin sunumu ve kronik hastalık takibinin yapılması ve gereken önlemlerin alınması öngörülmektedir. Bu konuda ilgili paydaşların bir araya gelerek, ortak akıl çerçevesinde hem emekli yurttaşlara uygun hem de Doğu Anadolu Bölgesi ile uyumlu detaylı sağlık programlarının hazırlanması öngörülmektedir.

7.6 Emekli Kırsal Ulaşım Programı: Ücretsiz ve Kolay Ulaşım

Emekli yurttaşların Doğu Anadolu Bölgesinde ikinci bahar kapsamında ikametleri ve gönüllü faaliyetleri kapsamında karşılaşabileceği en önemli sorunlardan bir diğerini kolay ve konforlu ulaşım konusu oluşturmaktadır. Çünkü ulaşım hizmetlerine olan uzun mesafeler, kırsal kesimde yaşayan birçok insan için bir engel teşkil etmekte ve bu durumun iyileşmesi çok yavaş ilerlemektedir. Halbuki Kırsal çevre genellikle bir ülkenin büyüme motorudur; gıda arzı ve kırsal nüfus, çevrenin ve ekosistemlerin koruyucusudur. Bu bağlamda kırsal kalkınma planlayıcılarının, bu birbiriyle bağlantılı önceliklerin karmaşıklığı konusunda uzman olmaları ve yol düzenlemesinin kırsal kalkınmanın daha geniş hedeflerine ve ekonomisel ve toplumsal büyüme önceliklerine nasıl uyduğunu bilmeleri gerekir.

Emeklilerin diğer yurttaşlar gibi Doğu Anadolu Bölgesinde karşılaşabileceği ulaşım altyapısının çağdaş ülkeler düzeyine yükseltilmesi öngörülmektedir. Çünkü ulaşım altyapısı ülkelerin toplumsal ve ekonomisel büyüme ile birlikte kalkınma sürecinde oldukça önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, ulaştırma altyapı yatırımlarının bölgesel kalkınma sürecinde özellikle insansal gelişme endeksi kapsamında ortaya çıkardığı bölgesel farklılıklara bakıldığında, söz konusu projeler ve planlar neticesinde ulaşım sistemindeki iyileştirmelerin ekonomisel kalkınma sürecinde yeterli koşul oluşturma noktasında farklı değişkenlerle desteklenmesi gerektiği görülmektedir (Telli, 2020: 66).

Emekli yurttaşların Doğu Anadolu Bölgesinde gerçekleştirecekleri, toplumsal, kültürel, ekonomisel ve çevresel faaliyetlerin sağlıklı ve arzu edilen bir şekilde sıkıntısız gerçekleştirilebilmesi için ulaşım kapsamında bütün sorunların çözülmesi ve altyapı sisteminin mükemmel düzeyde tamamlanması öngörülmektedir. Bu bağlamda ilgili paydaşların bir araya gelerek, ortak akıl çerçevesinde hem emekli yurttaşlara uygun hem de Doğu Anadolu Bölgesi ile uyumlu ulaşım programlarının ve stratejik eylem planlarının hazırlanması öngörülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gazi Mustafa Kemal Atatürk ihdas etmiş olduğu yeni devlet örgütünü ilke ve devrimleri ile pekiştirmesini de gerçekleştirmiştir. Mükemmel düzeyde sosyal devlet anlayışını devlet örgütü yönetim tarzına yansıtan kutsal lider, *Halkçılık ilkesi* ile ulusunun mutlu ve huzurlu bir gelecek yaşamasının temellerini oluşturmuş ve evlatlarına emanet etmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, aynı zamanda dengeli kalkınma ilkesi çerçevesinde Türkiye'nin topyekun gelişmesi için ekonomisel değişkenler ile birlikte toplumsal, çevresel ve kentsel gelişim boyutlarını dikkate alarak politikalar geliştirmiş ve uygulamıştır. Doğal olarak Türkiye ve Türk ulusu için muhteşem düzeyde başarılar elde etmiştir.

Gazi Mustafa kemal Atatürk'ün, bununla birlikte, ilke ve devrimleri ve uygulama yöntemleri, teknikleri ve deneyimlerinin yansımalarına bağlı kutsal mirası; gelişen süreç içinde, özellikle 1950'lerden itibaren adeta erozyona tabi tutulmuş, sürekli ve bilinçli bir şekilde yıpratılmış ve uygulamaları kasıtlı bir şekilde engellenmeye çalışılmıştır. Özellikle tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik ilkelerinden büyük oranda taviz verilmiştir. Türkiye'nin kalkınma süreci sürekli bir durağanlık ve kriz ortamına sürüklenmiş ve ülkenin kalkınma hızı rakip ülkelere kıyasla oldukça yavaşlamıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ilke ve devrimlerine yönelik verilen tavizler sonucunda ekonomisel yönden olduğu kadar, toplumsal kalkınma ve gelişmelerde de büyük sıkıntılar baş göstermiştir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti emekli yurttaşlarının *günümüzde* maruz kaldığı hazin durum ortadadır. Kalkınmaya yönelik uluslararası bütün göstergelerde neredeyse hazin bir şekilde dibe çakılan Türkiye'nin konumu, emeklilerin konumu açısından da oldukça endişe verici bir durum arz etmektedir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk çok yönlü ve özgün liderlik özelliğinden kaynaklanan gayretlerinin tamamını deha niteliği ile birlikte çok sevdiği ulusunun, Türklerin mutlu, huzurlu ve refah içinde yaşaması için adeta seferber etmiş, bireysel konforunu asla düşünmeden feda etmiş, vakfetmiştir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının tamamını kuşatan bir sevgi ağı ile ulusuna karşı şefkat ve merhametini asla esirgememiş, herkesin, her kesimin, yaşlıların, *emeklilerin* devletin sosyal güvenliği altında güvence içinde yaşaması için gayret göstermiş, temel ilkeler belirlemiş ve mükemmel bir sistem geliştirmiştir.

Emeklilik bağlamında son derece büyük önem arz eden *sosyal güvenlik*, insanlarının bugününü ve yarınını güvence altına alan, toplumun tümünü ilgilendiren, anayasal bir hak olan ve özellikle emekli ve dul/yetimler için geçim noktasında yaşamsal önem

taşıyan bir sistemdir. Bu noktadan hareketle, sosyal devlet örgütü yönetimi anlayışına bağlı olarak gerçekleştirilen sosyal güvenlik düzenlemeleri, toplumların gereksinimlerine, gerçeklerine, yaşam tarzlarına uygun olmalı ve sık sık değiştirilmemelidir. Çünkü bu sistemde yapılan her değişiklik insanların yaşamını ve geleceklerini çok etkilemektedir.

Emeklilik olgusunun önemli bir araçsallığı olan *sosyal güvenlik sistemleri* yalnızca ekonomisel değil, aynı zamanda demografik ve sosyal dönüşümler karşısında da ciddi bir sınavdan geçmektedir. Dijitalleşme, esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, kayıt dışı istihdamın sürmesi, gelir eşitsizlikleri ve küresel sağlık krizleri gibi dinamikler; sosyal güvenliğin geleneksel kurgu ve işleyişini sorgulatmakta, sistemlerin adaptasyon kapasitesini zorlamaktadır. Bu yeni risk ortamında, *emeklilik sistemleri* yalnızca yaşlılıkta gelir güvencesi sağlama işleviyle değil, aynı zamanda aktif yaşlanmayı destekleyen sosyal politikalara uyumlaştırma gerekliliğiyle de karşı karşıyadır (Aktaş vd., 2025: 88).

Emeklilik her birey için farklı sonuçlar doğurduğu; emeklilerin sahip oldukları kaynakların her birinin ayrı ayrı veya birlikte farklı yönlerde emeklilik yaşamına uyuma etkilerinin olduğu ve emeklilikte tek bir kaynak düzeyinin tek başına emekliliğe uyumu anlamlandırmada yeterli olmadığı görülmüştür. Bu çerçevede; kaynaklar emeklilikte sadece bir birey için birbirinden farklı düzeylerde gerçekleşebilmektedir. Bir kaynağın farklı düzeyleri farklı gruplardaki bireylerin emeklilik yaşamına uyumlarını farklılaştırmaktadır. Bir kaynağın durumuna yönelik tepkiler veya kaynağı ilgilendiren diğer koşullardaki değişimler uyum açısından önemli olmaktadır. Kaynakların birlikte değerlendirildiğinde de etkilerinin daha da farklılaşabileceği de saptanmıştır. Bir kaynak olumlu düzeyde iken diğer bir kaynağın olumsuz bir düzeyde olmasının farklı sonuçları bulunmaktadır. Emeklilikte kaynakların seviyeleri tek başına emeklilik yaşamını nasıl geçeceğini öngörmemektedir. Emeklilikte kaynak düzeylerinin etkisi emeklilerin geçmişteki çalışma yaşamına göre de farklılaşmaktadır. Emeklilikte düşük kaynak düzeylerinin çalışma yaşamına göre etkisi daha az olumsuz olmaktadır (Yıldırım, 2021: 276).

Emekliliğin Türkiye'de çok önemli bir sorunsal olarak ele alınıp bu konuda kapsamlı projelerin üretilmesi büyük bir zorunluluktur. Söz konusu projeler bağlamında öncelikle emeklilik yaşantısının olumlulaştırılması anlamında *toplumsal* ve *ekonomisel* düzenlemeler ele alınmalıdır (Şen, 2015: 332).

Emekliliğin bir kriz durumuna düşmeden atlatılması konusunda *emekliliğe hazırlık eğitimi* ve *ikinci işe hazırlık eğitimi* gibi gelişmiş batılı ülkelerde çok kapsamlı örnekleri bulunan uygulamalar bir an önce yaşama geçirilmelidir. Gerek emeklilerin

boş zamanlarının değerlendirilerek hem kendileri hem de toplum için son derece olumlu çalışmalar içerisine girebilmesi anlamında *emekli kulüpleri* benzeri uygulamalar Türkiye gerçekleri de göz önüne alınarak yeniden desenlenebilir. Dolayısıyla, emeklilik artık kendisine olumsuz anlamlar yüklenen bir olgu olmaktan çıkarılarak olumlulaştırılabilir. Bu bağlamda hem emeklilere özgü yeni bir sosyal anlayış modeli geliştirilebilir, hem de bu modelin oluşturacağı getiriler topluma bir kazanım olarak sunulabilir (Şen, 2015: 332).

Emeklilik döneminin başarılı yönetilebilmesi için bütüncül bir yaklaşım gerekmektedir. Emeklilik döneminde yaşlı bireylerin yaşam kalitesini arttırmak için bu bağlamda; (1) bireylerin emekliliğe iyi hazırlanabilmesi için finansal okuryazarlık, sağlık yönetimi ve toplumsal uyum vs. gibi eğitimleri içeren programlar düzenlenmeli, (2) çalışan bireylerin emeklilik sürecine daha bilinçli bir geçiş yapmalarını sağlamak amacıyla rehberlik ve danışmanlık hizmetleri yaygınlaştırılmalı, (3) köprü işgücü ve yarı zamanlı çalışma modelleri teşvik edilerek yaşlı bireylerin istihdamda kalmaları desteklenmeli, (4) özellikle deneyim ve uzmanlık gerektiren mesleklerde, yaşlı işgücünden daha verimli yararlanmak için yaşlı dostu işyerleri oluşturulmalı, (5) emeklilerin finansal sürdürülebilirliklerini arttırabilmeleri için kamu ve özel sektör işbirliğinde hibrit finansman modelleri geliştirilmeli, bakım sigortası sistemleri yaygınlaştırılmalı, (6) evde bakım hizmetleri teşvik edilerek yaşlı bireylerin aileleriyle birlikte yaşlanmalarına olanak sağlanmalı, bakım veren aile üyeleri için destek mekanizmaları oluşturulmalı, (7) emeklilik sonrası *toplumsal yalıtımı* önlemek için gönüllülük programları, yaşlı dostu sosyal aktiviteler ve toplum temelli destek sistemleri yaygınlaştırılmalı ve (8) yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla, yaşlı bireylerin aktif vatandaşlıklarını sürdürebilecekleri projeler teşvik edilmelidir (Epik, 2025: 45).

Emeklilik yalnızca bireyin çalışma yaşamından çekildiği bir süreç değil, aynı zamanda sağlık, toplumsal bağlar ve ekonomisel güvence açısından kapsamlı bir geçiş dönemidir. Bu sürecin iyi yönetilmesi, bireylerin yaşlılık döneminde yaşam kalitelerini artırarak daha sağlıklı, mutlu ve üretken bir yaşam sürmelerini sağlayacağı öngörülmektedir (Epik, 2025: 45).

Emekliler sosyal güvenlik alanında devlet örgütüne ve onun gücüne inanmak ve kendini güvende hissetmek isterler. Bu bağlamda siyasal ve popülist yaklaşımlarla sürekli değiştirilen ve insanları ağır yaşam koşullarında yaşamaya mahkum eden bir sistemin mutlaka bir gün tıkanacağı ve sonuçlarının büyük mağduriyetler yaşatacağı kaçınılmazdır. Onun için bu konuda zaman kaybetmeden acil olarak önlemlerin alınması elzem olarak görülmektedir. Örneğin büyükşehirlerde giderek artan nüfus yoğunluğu, yaşlı nüfusun barınma, bakım ve sosyal destek hizmetlerine erişimini

zorlaştırmakta; buna karşılık kırsal ve az gelişmiş bölgeler, sosyo-ekonomisel anlamda atıl durumda kalmaktadır. Bu durum, ülkenin dengeli ve sürdürülebilir kalkınmasını engelleyen temel sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, yerli ve ulusal kaynakların etkin kullanımı, katma değeri yüksek üretim süreçlerinin kırsalda teşvik edilmesi ve sosyo-ekonomisel kalkınmanın ülke geneline yayılması amacıyla, büyükşehirlerden Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan illere yönelik denetimli ve son derece yüksek ve etkin planlı biçimde ***İkinci Baharı Yaşama Programı*** projesi kapsamında emekli yurttaşlara uygun ve konforlu yaşam alanları kurulması ve tahsis edilmesi bir zorunluluk arz etmektedir. Söz konusu projeyle, aynı zamanda hem kırsal bölgelerde ekonomisel ve toplumsal canlılığı artıracak hem de büyükşehirlerdeki altyapı, ulaşım ve sosyal hizmet sistemleri üzerindeki baskıyı azaltacağı da öngörülmektedir. Mevcut durumda İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Adana ve Gaziantep gibi merkezlerde yoğunlaşan işgücü ve emekli nüfus, bu kentlerde yerel yönetimlerin kapasitesini zorlamakta; öte yandan birçok Anadolu ili yeterli nüfus ve yatırım çekemediği için potansiyelini gerçekleştirememektedir. Dolayısıyla, bu proje sadece demografik dengesizliği gidermekle kalmayacağı, aynı zamanda bölgesel kalkınmayı da destekleyerek Türkiye'nin topyekûn refahını ve sürdürülebilirliğini güçlendireceği öngörülmektedir.

Emekli yurttaşların tamamını temsil eden MESK'in, temel misyonu ve stratejik planlarına bağlı olarak, başta barınma sorunu olmak üzere diğer sorunlara yönelik temel ve uygulanabilir çözüm önerileri geliştirmek ve bunları uygulamak, izlemek ve değerlendirmek için liderlik etmek başlıca görevleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda MESK'in vizyon ve misyonuna bağlı olarak emeklilerin en önemli sorunların başında yer alan barınma konusunda da liderlik yapabileceği öngörülmektedir.

Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda, mevcuttur!

KAYNAKÇA

- Acar, İ.A., ve Kitapcı, İ., 2008. Sosyal Güvenliğin Demografik Boyutu: Türkiye'deki Emeklilik Sistemindeki Değişim, Maliye Dergisi, Ocak-Haziran, Sayı 154.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB), 2023. Yıllık Raporlar ve İstatistiksel Veriler, Alıntı, https://www.aile.gov.tr/media/133623/yaslanma_vizyon_belgesi.pdf
- Akalın, M., 2024. Kirada Yaşayan Emeklilerin Barınma Sorunu ve Bu Soruna Yönelik Bir Öneri: Emekli Lojmanları, Sosyal Güvence Dergisi, Sayı 25.
- Aktaş, E., Gülcan, E., Temiz, N., ve Dalgakıran, A., 2025. Emeklilerin Yaşam Koşullarına İlişkin Analiz: Mersin İli Örneği, Sosyal Güvence Dergisi, Özel Sayı.
- Alga, R., 2005. Yaşam Döngüsüne Bağlı Olarak Konut Tasarımını Etkileyen Faktörler, T.C. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Tasarım Programı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Alkan, Y., 2016. Tarım Kooperatiflerinin İstihdam Üzerindeki Etkileri, Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Güz, Sayı 4.
- Ardahan, M., 2010. Yaşlılık ve Huzurevi, Aile ve Toplum, Cilt 5, Sayı 20.
- Artuç, T., ve Canbay, T., 2024. Sosyal Devlet Anlayışı Kapsamında Bir Karşılaştırma: Türkiye – Almanya Örneği, Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, Cilt 17, Sayı 99.
- Aslan, H., 2024. Emeklilikte Yaşa Takılanlar Problemi: Kuşak İçi Dayanışma ve Çatışma Perspektifinden Bir İçerik Analizi, Çalışma ve Toplum, Sayı 3.
- Aytar, İ., 2010. İstanbul Genelinde Yeni Gelişen Kapalı Sitelerin Yerleşim Verileri ve Özelliklerinin İncelenmesi, T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimari Tasarım Programı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ballı, H.N., 2020. İş Sağlığı ve Güvenliği Kapsamında Emeklilik Sendikacılığı Kavramı Yönünden Örnek Olay İncelemesi Türkiye Emekliler Derneği, T.C. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü İş Sağlığı ve Güvenliği Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Beğer, T., ve Yavuzer, H., 2012. Yaşlılık ve Yaşlılık Epidemiyolojisi, Klinik Gelişim, Cilt 25, Sayı 3.
- Bilgin, M., 1994. Sabit Gelirliler ve Enflasyon, TOBB Ekonomik Rapor, Sayı 15.
- Boduroğlu, G., Şahin, M., ve Çiftçi, E.G., 2025). Emekli Yaşamın Zorlukları: Gereksinimler ve Beklentiler Üzerine Nitel Bir Çalışma, Sosyal Güvence Dergisi, Sayı 28.

- Budak, S., 2023. Arıcılık Ve Arıcılığın Bitlis Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı 2.
- Bulut, N., 2001. Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri ve Çağdaş Sosyal Devlet Anlayışı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Turhan Tûfan Yüce'ye Armağan Özel Sayısı.
- Bülbül, O.G., İyiaydın, B., ve Şimşek, N., 2024. İşçilerin Emeklilik Sürecinde Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) Yayınları, Ankara.
- Coşkun, O., 2013. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Kentleşme ve Kentsel Gelişim, Doğu Coğrafya Dergisi, Cilt 18, Sayı 30.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), 2025. Yıllık Raporlar ve İstatistiksel Veriler, Alıntı, https://www.csgb.gov.tr/
- Davulcu, M., 2015. Ormana Yöresi Geleneksel Konut Mimarisi ve Yapıcılık Geleneği, Kalemişi, Cilt 3, Sayı 5.
- Demir O., Gültekin, G.Ç, Uzundumlu, A.S., 2023. Türkiye Ekonomisinde Tarımın Yeri ve Önemi, Journal of Animal Science and Economics, Cilt 2, Sayı 2.
- Duran, S., ve Çamur, G., 2025. Çalışan Emeklilerin Ekonomik Durumları ve Yeniden Çalışma Motivasyonları: Samsun İli Örneklemi. Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi, Cilt 9, Sayı 1.
- Durmaz, S.H., 2022. Uygulamalı Dil Bilim: Bilinmeyene Yolculuk, AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Güz, Sayı 7.
- Epik, M.T., 2025. Emeklilikte Yaşam Kalitesi: Sağlık, Sosyal ve Ekonomik Boyutlar. Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD), Cilt 18, Sayı 1.
- Güven, O., 2024. Bölgeler Arası Ekonomik Gelişmişlik Farklılıklarını Etkileyen Faktörler, Bölgesel Kalkınma Dergisi, Cilt 2, Sayı 1.
- Güvercin, C.H., 2004. Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası Cilt 57, Sayı 2.
- Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ), 2024. Emeklilik Sisteminde Güncel Sorunlar ve çözüm Önerileri, HAK-İŞ Konfederasyonu Yayın No: 102, Ankara.
- Hardy, M., 2006. Older Workers, Editörler: Binstock R.H. & George L.K., Handbook of Aging and The Social Sciences, 6. Baskı, Academic Press, Boston.
- İğci, H.Y., 2020. Y Kuşağının Emeklilik Algısının Bir Anket Uygulaması İle Ölçümü, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Finans Enstitüsü Sigorta ve Risk Yönetimi Anabilim Dalı Sigorta ve Risk Yönetimi Yüksek Lisans Programı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- İpek, C., 2017. Emeklilik Hayatında Uyum Sorunu ve Emeklilik Eğitimi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED), Cilt 3, Sayı 1.

- Karakoç, Y., 2019. Emeklilerin Yaşam Doyumu, Benlik Saygısı ve Sosyal İstenirlik Düzeylerinin İncelenmesi, Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Lefkoşa.
- Keleş, S., 2025. Türkiye'de Barınma İhtiyacı İçin Yeni Çözüm, Analiz, Alıntı: https://analizgazetesi.com.tr/yazarlar/turkiyede-barinma-ihtiyaci-icin-yeni-cozum/
- Khalaf, S., 2019. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Nüfus Gelişimi, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), Cilt 6, Sayı 2.
- Kılıç, S., ve Aydoğan, E., 2022. Türkiye'de Kooperatifçilik ve Toplumsal Kalkınmadaki Rolü, Atatürk Dergisi, Cilt 11, Sayı 2.
- Kırmızı, E., ve Hüseyinli, N., 2019. Sosyal Güvenlik Hakkının Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme, Çalışma ve Toplum, Sayı 2.
- Kiracı, M.A., ve Şenol, M.A., 2017. Türkiye Bağcılığında Ekonomik Durum Analizi, Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi Cilt 6, Kapadokya Ulusal Bağcılık Çalıştayı Özel Sayı.
- Kurtkapan, H., 2019. Yaşlılar İçin Bir Sosyal Sermaye Kaynağı Olarak Emekli Dernekleri: İstanbul Örneği, Muhakeme Dergisi, Cilt 2, Sayı 1.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB), 2025. Yıllık Raporlar ve İstatistiksel Veriler, Alıntı, https://yakegm.ktb.gov.tr/TR-345163/ipek-bocekciligi-ve-dokuma-icin-ipegin-geleneksel-uretimi.html
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA), 2025.
- Yıllık Raporlar ve İstatistiksel Veriler, Alıntı, https://mta.gov.tr
- Marangoz, C., 2017. Emeklilik Sendromu: Ekonomik, Sosyal, Psikolojik Sorunlar, SD Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, Güz.
- Memur ve Emekli Sendikaları Konfederasyonu (MESK), 2025. Yıllık Raporlar ve İstatistiksel Veriler, Alıntı, https://www.mesk.org.tr/
- Memur-Sen, 2023. Emeklilerin Sorunları ve Çözüm Önerileri Paneli Bildiriler Kitabı, Semih Ofset, Ankara.
- Mercer, 2025. Yıllık Raporlar ve İstatiksel Veriler, Alıntı https://www.mercer.com/insights/investments/market-outlook-and-trends/mercer-cfa-global-pension-index/
- Odabaş, E., Günbey, Ö.B., Zengin, Y., Sarıkaya, A.H. 2020. Dünya'da ve Anadolu'da İpek Böceğinin Yolculuğu, Journal of Animal Science and Products (JASP), Cilt 3, Sayı 1.
- Oral, A.İ., 2008. Emeklilerin Yeniden Çalışmaya Başlaması ve Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Düşünceler, Çalışma ve Toplum, Sayı 4.
- Ökten, Ş., 2007. Doğal ve Sosyal İmkanların Zaman-Mekan Boyutunda Eşitsiz Dağılımı ya da Bölgesel Eşitsizlikler, Verimlilik Dergisi, Sayı 4.

- Özcan, S., 2021. Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi, Vergi Raporu, Mayıs, Sayı 260.
- Özer, H., Çoban, F., ve Bouljak, M.S., 2020. Doğu Anadolu Bölgesinin Önemli Tıbbi-Aromatik Bitkileri, Erciyes Tarım ve Hayvan Bilimleri Dergisi, Cilt 3, Sayı 1.
- Özer, H., Çoban, F., ve Bouljak, M.S., 2020. Doğu Anadolu Bölgesinin Önemli Tıbbi-Aromatik Bitkileri, Erciyes Tarım ve Hayvan Bilimleri Dergisi, ETHABD, Cilt 3, Sayı 1.
- Özgüven, U.Ö., 2008. İstanbul'daki Lüks Konutların İncelenmesi ve Farklı Tiplerinin Karşılaştırılması, T.C. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimari Tasarım Programı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Özok, Ö., 2004. Sosyal Güvenlik, TBB Dergisi, Sayı 53.
- Sarıca, A.O., 2019. Türkiye'de Emeklilik Sistemlerinin Yaşlı Yoksulluğu ve Emekli Yoksulluğu Üzerine Etkisi, Sosyal Güvenlik Dergisi, Cilt 9, Sayı 2.
- Silahtaroğlu, G., ve Ergül, H., 2016. Şehirleşme, Mekân – İnsan Etkileşiminin Birey Algısına Yansıması: Bir Veri Madenciliği Analizi, Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, Cilt 9, Sayı 2.
- Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), 2025. Yıllık Raporlar ve İstatistiksel Veriler, Alıntı, http://www.sgk.gov.tr
- Şen, Y.F., 2015. Emeklilik Döneminde Yaşanan Sorunlara Yönelik Bir Çözüm Önerisi: İkinci İşe Hazırlık Eğitimi ve Emeklilik Kulüpleri, EKEV Akademi Dergisi, Güz, Sayı 64.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB), 2023. Yıllık Raporlar ve İstatistiksel Veriler, Alıntı, https://www.tarimorman.gov.tr/
- Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB), 2025. Yıllık Raporlar ve İstatistiksel Veriler, Alıntı, https://www.tarimorman.gov.tr/
- Telli, R., 2020. Türkiye'de Ulaşım Altyapısının Bölgesel Kalkınmaya Etkileri, Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 1.
- Tereci, D., Turan, G., Kasa, N., Öncel, T., ve Arslansoyu, N., 2016. Yaşlılık Kavramına Bir Bakış, Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, Cilt 16, Sayı 1.
- Tokatlıoğlu, M., Selen, U., ve Leba, R., 2018. Küreselleşme Sürecinde Tarımın Stratejik Önemi ve Tarımsal Arz Güvenliğinin Sağlanmasında Devletin Rolü, Journal of Life Economics, Cilt 5, Sayı 4.
- Tufan, İ., 2003. Modernleşen Türkiye'de Yaşlılık ve Yaşlanmak, Yaşlanmanın Sosyolojisi, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), 2022. Kooperatifçilik ve Küçük Aile İşletmeciliği, TMMOB Gıda Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara.

- Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), 2020. Türkiye'de Emeklilerin Durumu ve Emeklilikte Yaşa Takılanlar Gerçeği, DİSK Araştırma Merkezi (DİSK-AR), Ekim, İstanbul.
- Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), 2024. Avrupa'da ve Türkiye'de Emeklilerin Durumu: Emekli Aylıkları, Emekli Sayıları ve Emeklilere Ayrılan Kaynaklar, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (DİSK-AR) Yayınları, İstanbul.
- Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), 2024. Avrupa'da ve Türkiye'de Emeklilerin Durumu: Emekli Aylıkları, Emekli Sayıları ve Emeklilere Ayrılan Kaynaklar, DİSK Araştırma Merkezi (DİSK-AR), İstanbul.
- Türkiye Emekliler Derneği (TÜED), 2024. Yıllık Raporlar ve İstatistiksel Veriler, Alıntı, http://www.tued.com.tr
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2025. Yıllık Raporlar ve İstatistiksel Veriler, Alıntı, https://nip.tuik.gov.tr/Home/Adnks
- Uluslararası Sosyal Güvenlik Birliği (ISSA), 2019. Yıllık Raporlar ve İstatistiksel Veriler, Alıntı, http://www.issa.int
- Yıldırım, Y.Z., 2021. Emeklilik Sonrası Toplumsal Hayata Uyum Sorunları, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Yılmaz, M., 2018. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Turizm Coğrafyası, Editörler: Özlem Sertkaya Doğan ve Erol Duran, Türkiye Turizm Coğrafyası, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale.
- Yörük, E.S., 2021. Sosyal Devlet Anlayışı ve Türkiye'deki Gelişimi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 6 Sayı 11.
- Yurtoğlu, N., 2019. Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Üzüm Yetiştiriciliği ve Üzüm Politikaları (1923-1960), Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 10, Sayı 39.

İlgili Makama

Memur ve Emekli Sendikaları Konfederasyonu (MESK) olarak, temel misyonumuz, başta sayıları ***17 milyona*** yaklaşan emektar üyelerimiz olmak üzere tüm Türk halkının yaşam kalitesini artırmak, güçlendirmek, sürdürülebilir kılmak ve korumaktır.

Bu temel amaç çerçevesinde gerçekleştirdiğimiz bilimsel araştırma faaliyetlerden biri olan; ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Stratejik Liderliği Işığında İKİNCİ BAHARI YAŞAMA PROGRAMI RAPORU: Emekli Yurttaşların Yaşam Kalitesini Yükseltmeye Yönelik Doğu Anadolu Bölgesi Pilot Proje Çalışma Alanı İçin Stratejik Öneriler***, adlı çalışmamızı ekli dosyada size arz etmekten mutluluk duyarız.

Saygılarımla,

Musa KOCAMAN

MESK Genel Başkanı

Gsm : 0532 297 89 84

E-posta : musakocaman25@yahoo.com